

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНСТИРЛИГИ**

**Ж. БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ
КАРЖЫ ЖАНА ЭКОНОМИКА ИНСТИТУТУ**

М. У. РАХМАТОВА

**ЭЛ АРАЛЫК ВАЛЮТА-КАРЖЫ ЖАНА НАСЫЯ
МАМИЛЕЛЕРИ**

Экономика адистигиндеги студенттер үчүн окуу-методикалык колдонмо

Бишкек -2014

Мазмуну

Кириш сөз.....	5
Курстун маселеси жана максаты	5
Дисциплинанын түзүлүшү.....	7
Курстун мазмуну	11
1-тема. Дүйнөлүк валюта системасынын өнүгүү эволюциясы.....	11
2-тема. Валюта системасынын жана курсунун түрлөрү.....	21
3-тема. Валюталык операциялар.....	30
4-тема. Капиталдын эл аралык кыймылынын формалары жана эл аралык насыя..	38
5-тема. Коммерциялык банктардын каржылык тейлөөсү.....	48
6-тема. Эл аралык эсептер жана алардын формалары.....	54
7-тема. Эл аралык эсептердин баланстары.....	63
8-тема. Валюталык мамилелерди башкаруу жана валюталык саясаттын методдору.....	70
9-тема. Эл аралык жана аймактык валюта-насыялык жана каржылык уюмдар.....	77
Сабакты окуу-методикалык камсыздоо:.....	85
Сунушталган адабияттар.....	85
Сабак боюнча контролдук суроолор:.....	87
Студенттердин өз алдынча иштөө темасы.....	90
Курстун темалары боюнча сабак боюнча тесттер.....	95
Глоссарий.....	114

КИРИШ СӨЗ

«Эл аралык валюталык-насыялык мамилелер» сабагын окуп үйрөнүүнүн актуалдуулугу жана зарылдыгы

Бул курсту үйрөнүүдө дүйнөлүк валюталык рыногунун, ссудалык капитал, баалуу кагаздар, алтын рынокторунун жана евropyногунун практикалык көз караштарынын түзүлүшүнө көп көңүл бурулат. Эл аралык банк ишинин заманбап түзүлүшү, тышкы экономикалык ишкердикти банктык тейлөөнүн жаңы методдору каралат. Улуттук жана дүйнөлүк валюта системасынын элементтери, дүйнөлүк акчанын иштөө формалары, валютанын курсуна таасирин тийгизген факторлору окутулат. Дүйнөлүк валюталык системанын өнүгүүсүнө, Ямайлык жана Европалык валюталык системаларынын структуралык принциптерине анализ жүргүзүлөт. Валюталык саясаттын формалары, валюталык чектөөлөрдү колдонуунун жана валюталардын конвертациялануусуна өтүүнүн дүйнөлүк тажрыйбасы каралган.

Курс мазмундуу жана социалдык-гуманитардык, жалпы кесиптик жана башка дисциплиналар менен терең байланышкан. Курстун материалдары, керектүү делген, «Экономикалык теория», «Дүйнөлүк экономика», «Каржы жана кредит», «Акча, кредит, банктар», «Банк иши», «Эл аралык каржы рыноктору» ж.б. курстарынын абалдарын айкындайт. Бул материалдар «Эл аралык валюталык-насыялык мамилелер» курсун ийгиликтүү өздөштүрүүгө жардам берет.

Сабакты окуп үйрөнүү максаттары жана милдеттери

«Эл аралык валюталык-насыялык мамилелер» курсунун **максаты** – бул дүйнөлүк валюталык системанын өнүгүүсүнүн мыйзам-ченемдүүлүгүн, капиталдын эл аралык кыймылынын жана эл аралык эсептердин принциптерин жана формаларын, валюталык башкаруунун түрлөрүн жана мамлекеттердин эл аралык валюталык-насыялык саясаттарынын түзүлүшүн изилдөө.

Программада бүгүнкү күндөгү дүйнөлүк жана улуттук валюталык системасынын иштөө маселелерине өзгөчө көңүл бурулган.

Курстун маселелери:

1. Коомдук кайта өндүрүү менен байланышы болгон, эл аралык валюталык-насыялык жана каржылык мамилелерди экономикалык мамилелердин жыйындысы катары кароо;

2. Бүгүнкү күндөгү дүйнөлүк валюталык системанын, дүйнөлүк каржы борборлорунун, эл аралык валюталык жана кредиттик-каржы операцияларынын, эл аралык эсептердин жана валюталык башкаруунун түзүлүштөрүн жана уюштуруу принциптерин изилдөө;

3. Валюталык-каржылык жана насыялык мамилелердин улуттук жана эл аралык деңгээлдеги элементтик түзүлүштөрүнүн бирдиктүү иш-аракеттерин анализдөө.

4. Эл аралык валюталык-насыялык жана эсептик мамилелердин курамын, түзүлүшүн жана ушул тармак менен байланышкан операциялардын негизги методдорун анализдөөсү.

5. Эл аралык валюталык-насыялык жана эсептик мамилелер менен байланышкан операцияларды жүргүзүүдө жана аны башкарууда официалдуу маалымат материалдарын колдоно билүүсү

6. Эл аралык валюталык-насыялык жана эсептик мамилелерди башкаруудагы эл аралык, регионалдык жана улуттук нормативдик жоболордун мазмуну менен танышуусу

7. Эл аралык валюталык-насыялык жана эсептик мамилелерди эффективдүү башкарууну билүүсү, дүйнөлүк каржылык кризис убагында чечим кабыл ала билүүсү, эл аралык валюталык-насыялык жана эсептик мамилелер менен байланышкан тобокелчиликтерди башкара билүүсү, ушул тармактагы эволюциянын жаңы тенденцияларын таба билүүсү зарыл.

«Эл аралык валюталык-насыялык мамилелер» курсунун түзүлүшү

№1-Тема: Дүйнөлүк валюта системасынын өнүгүшү.

Валюта системасы. Улуттук валюта системасы жана анын элементтери. Дүйнөлүк валюта системасын түзүүчү элементтер. Эл аралык валютанын жарактуулугу. Резервдик валюта. Эл аралык төлөө жана резервдик каражаттар (СДР), Европалык эсеп бирдиги - ЕВРО. Дүйнөлүк валюта системасынын өнүгүүсүнүн негизги этаптары. Алтын-монеталык жана алтын-девиздик стандарттар. Бреттон-Вуддук дүйнөлүк валюта системасы. Ямайлык валюта системасы. Азыркы кездеги валюта системасынын негизги мүнөздөмөлөрү. Европалык валюта системасы.

№2-Тема: Валюта системасынын жана валюта курсунун түрлөрү.

Валюта курсунун режиминин заманбап системасы. Тең салмактуу валюта курсу. Чет элдик валюталарга болгон суроо-талап жана сунуш. Чет элдик валютага болгон суроо-талап менен сунуштун ийкемдүүлүгү. Валюталык рыноктун стабилдүүлүгү. Валюта курсу жана анын динамикасын аныктоочу факторлор. Валюта курсунун негизи болгон сатып алуу жөндөмдүүлүгүнүн паритети (СЖП).

Валюта курсунун түрлөрү. Валютанын котировкасы жана конвертациялуулугу. Котировканын эки методу – түз жана кыйыр. Сатып алуучунун курсу жана сатуучунун курсу. Орточо валюта курсу. Кросс-курс. Официалдуу валюта курсу. Фиксинг процедурасы. Банктын валюта позициясынын түрлөрү.

№3-Тема: Валюталык операциялар.

Валюталык операциялар. Валюталык операцияларынын башка каржылык операцияларына салыштыргандагы өзгөчөлүгү. Валюталык операциянын классификациясы. Валюта менен эл аралык соодалашуу. Күндөлүк (кассалык) келишимдер: түшүнүгү, максаты, эсеби. Күндөлүк келишимдер боюнча курс. Күндөлүк келишимдердин түрлөрү. Мөөнөттүк келишимдер: түшүнүгү, максаты, эсеби жана өзгөчөлүктөрү. Мөөнөттүк келишимдердин курсу – форварддык курс. Форварддык курска таасирин тийгизген факторлор. Мөөнөттүк келишимдерди котировкалоо методдору.

Мөөнөттүү валюталык операциялардын негизги түрлөрү. Форварддык келишимдер жана анын түрлөрү. Фьючерсттик контракттар. Фьючерстер менен соодалашууну

организациялоо. Форварддык жана фьючерсттик келишимдердин окшош жактары. Фьючерсттик операцияларынын спецификалык мүнөзү.

Валюталык опциондор. Америкалык жана европалык опцион контракттары. Активди сатып алууга болгон опцион (колл опцион) жана активди сатууга болгон опцион (пут опцион). Опциондук сыйлык. Валюталык опционду колдонулушу. «Своп» операциясы. Своптордун экономикалык мотивациясы. Валюталык свопторду түрлөрү. Своптордун рыногу.

№4-Тема: Капиталдын эл аралык кыймылынын формалары жана эл аралык насыя.

Капиталдын эл аралык кыймылынын мааниси жана формалары. Ишкердик жана ссудалык капитал. Түз жана портфелдүү инвестициялар. Капиталдын эл аралык кыймылынын бүгүнкү күндөгү өзгөчөлүктөрү.

Эл аралык насыя: түшүнүгү жана принциптери. Эл аралык насыянын формаларынын классификациясы. Эл аралык насыянын негизги багыттары – тышкы соодалашууну насыялоо жана узак мөөнөттүк эл аралык насыя. Тышкы соодалашуудагы эл аралык насыянын формалары.

№5-Тема: Коммерциялык банктардын каржылык тейлөөсү.

Эл аралык банктык насыя: түшүнүгү, артыкчылыгы, чектелүүлүгү, түрлөрү. Банктык экспорттук-импорттук насыялар. Факторингдин өнүгүүсүнүн түшүнүгү жана себептери. Факторингдин түрлөрү. Факторингди уюштуруу жана келишим түзүү. Форфейтингдин мааниси жана формалары. Форфейтинг коммерциялык банктын практикасында. Трасттык операцияларынын мааниси, ролу жана түрлөрү. Трасттык келишимди реализациялоо практикасы. Эл аралык каржылык лизинг жана анын түрлөрү.

№6-Тема: Эл аралык эсептер жана алардын формалары.

Эл аралык товарларды сатып алуу-сатуу келишими. Келишимдин формалары. Келишимдин түзүлүшү жана мааниси. Келишимдин валюталык-каржылык шарты. Валюталык жоготуунун коркунучунан сактоочу шарттар. Эл аралык эсептер: түшүнүгү жана өзгөчөлүктөрү. Төлөөнүн шарттары: накталай эсептер, насыядагы эсептер, комбинацияланган эсептер.

Тышкы экономикалык келишимдердеги эсептөө-төлөмдөр мамилелерин уюштуруу. Эл аралык банктык корреспонденттик мамилелер. «ЛЮРО» жана «НОСТРО» сыяктуу эл аралык корреспонденттик эсептер. СВИФТ – которуусу жөнүндөгү информациянын эл аралык берүүсүнүн коммуникациялык системасы. Эл аралык эсептердин каражаттары жана негизги формалары. Банктык которуулар. Банктык которууларды ишке ашыруунун тартиби. Валюталык каражаттардын эл аралык которуунун ыкмалары.

№7-Тема: Эл аралык эсептердин баланстары.

Эл аралык эсептердин баланстары жана анын түрлөрү. Төлөө балансы: түшүнгү жана түзүү принциптери. ЭАВФ методикасы боюнча төлөө балансынын статьяларынын классификациясы. Төлөө балансын балансировкалоо методдору. Төлөө балансына таасир тийгизүүчү факторлор. Эсеп балансы, анын төлөө балансынан айырмасы. Эл аралык карыздардын балансы. Кыргыз Республикасынын төлөө балансы. КР төлөө балансынын негизги компоненттери. КР төлөө балансын анализдөө.

№8-Тема: . Валюталык мамилелерди башкаруу жана валюталык саясаттын методдору.

Мамлекет – эл аралык валюталык мамилелердин субъекти. Эл аралык валюталык мамилелер тармагында мамлекеттин укуктары. Борбордук Банк эл аралык валюталык мамилелердин системасында. Валюталык чектөө: мазмуну, түрлөрү жана максаты. Валюталык чектөөнүн терс жана оң мааниси. Валюталык блокада. Валюталык дискриминация. Валюталык башкаруу жана валюталык саясат. Валюталык саясаттын формалары. Дисконттук (учеттук) саясат: түшүнүгү жана эффективдүүлүгү.

Девиздик политика: түшүнүгү жана формалары. Валюталык интервенция: түшүнүгү, мүнөздүү белгиси, эффективдүүлүгү. Мамлекеттик валюталык резервдер. Мамлекеттик валюталык резервдердин курамы жана негизги милдети. Валюталык резервдерди диверсификациялоо саясаты: түшүнүгү жана методдору.

№ 9-Тема. Эл аралык жана аймактык валюта-насыялык жана каржылык уюмдар.

Валюта-каржылык чөйрөдө өлкөнүн аракет координациясы. Эл аралык жана аймактык валюта-насыялык жана каржылык институттардын ролу жана максаты, түзүү себептери.

Валюта-насыялык чөйрөдө мамлект аралык түзүлүштөрү.

Эл аралык валюта фонду. Ишкердиктин максаты жана маселеси. ЭВФ ресурстары жана добуштарды бөлүштүрүү. ЭВФ насыяларынын түрлөрү. ЭВФ алуучу каражаттар, банкты башкаруу органдары. Чектөөлөрдүн жана валюта курсу областынын саясаты.

Дүйнөлүк банк төрт эл аралык каржылык институтунун системасы катары. Дүйнөлүк банк реконструкциялар жана өнүгүү. Банктын насыялык ишмердүүлүгү жана максаты. Уюштуруучулук түзүм. Башкаруучу орган, уставдык капитал. Активдүү операциянын мүнөзү. РӨЭБ жана Россия. Өнүгүүнүн эл аралык ассоциациясы. Эл аралык каржы корпорацияс. Инвестицияларга кепидик берүү боюнча эл аралык агентство.

Эл аралык эсептер банкы: түзүү себептери, ишкердик чөйрөсү, пассивдүү жана активдүү операциялар.

Өнүгүү аймактык банктары: пайда болуу шарттары, өнүгүү тенденциясы, ресурстарды калыптандыруу, насыялык саясат.

Батыш Европа өлкөлөрүндөгү валюта-насыялык жана каржылык уюмдар: түзүү себептери, максаттары, ишкердиктин өзгөчөлүктөрү жана негизги багыттары. Насыя берүүчүлөр Лондондук клубу. Насыя берүүчүлөр Париждик клубу.

1-Тема. Дүйнөлүк валюта системасынын өсүүсү (өөрчүшү)

1. Дүйнөлүк валюта системасынын категориялары жана элементтери, негизги түшүнүк.

2. Париждик дүйнөлүк валюта системасы

3. Бреттон-Вуд дүйнөлүк валюта системасы

4. Ямай дүйнөлүк валюта системасы

1. Дүйнөлүк валюта системасынын категориялары жана элементтери, негизги түшүнүк.

Чарба аралык байланыш валюта мамилелер системасында валюта мамилесиндеги ойго келгиз тартипсиз система. Эл аралык валюта мамилеси базар чарбачылыгы чөйрөсүндөгү бирден-бир оор курамдык бөлүгү болуп саналат. Анда, өнүгүүсү тарыхый жактан жанаша келген жана тыгыз айкалышуусун, дүйнөлүк жана улуттук экономиканын маселелери камтылган. Чарбалык байланышты аралаш улутташтыруунун чеги боюнча товарлардын эл аралык агымы, кызматы жана өзгөчө капитал жана насыя көбөйгөн.

Эл аралык валюта мамилеси эл аралык төлөм жүгүртүмүндө акчаны функционалдаштыруу менен пайда болгон. Тарыхта эл аралык эсептешүүнүн кызматы жана дүйнөлүк акчанын формасы өзгөргөн. Бир убакта дүйнөлүк акча айлануу системасынын мааниси өскөн жана анын салыштырмалуу өз алдынча даражасы жогорулаган. Дүйнөлүк валюта системасынын (ДВС) калыптанышы өндүрүштүк революциянын жана дүйнөлүк чарба системасынын уюшулушунун изи менен келген.

Дүйнөлүк валюта системасы мамлекет аралык сүйлөшүү аркылуу бекитилген, эл аралык акча мамилелер уюмунун тарыхый жактан дал келген формасы болуп эсептелет. Анын пайда болушу жана кийинки өнүгүшү эл аралык акча чөйрөсүндө, бирдей шартты талап кылган, капиталды түрдүү улутташтыруунун объективдүү өнүгүүнүн жүрүшүн чагылдырат. Ал эки элементтүү топтон турат.

Валюталык элемент системасы болуп улуттук валюта эсептелет, анын шарты бирдей баштапкы баасы калыбына келүү жана айлануу, валюталык паритет, валюталык курс, улуттук жана эл аралык механизми алардын жөнгө салынышы.

Каржылык элемент системасы болуп эл аралык каржы базары жана конкреттүү каржы инструменти – валюта менен соода кылуу механизми, баалуу кагаздар, насыялар эсептелинет. Эл аралык каржы системасынын өз алдынча элементине эл аралык эсептешүү, өндүрүштүк факторлор жана товар катары кызмат кылуучу, ошондой эле финансылык куралдар кирет.

Улуттук, дүйнөлүк, аймактык валюта системасынан айырмаланат.

Тарыхый жактан алгач эл аралык укук нормаларынын эсеби менен улуттук мыйзам чыгаруучулар тарабынан бекитилген, улуттук валюта системасы пайда болгон. Улуттук

валюта салыштырмалуу өз алдынча жана улуттук чектен чыккан күндө да өлкөнүн акча системасынын курамдык бөлүгү болуп саналат. Анын өзгөчөлүгү өлкөнүн тышкы экономикалык байланышынан жана экономиканын абалынан жана өнүгүү даражасынан аныкталат.

Улуттук валюта системасы дүйнөлүк валюта системасы менен ажырагыз байланышта. Дүйнөлүк валюта системасы XIX к. Ортосунда калыптанган. Дүйнөлүк валюта системасынын аткарган кызматы жана туруктуулугу дүйнөлүк чарбанын түзүлүш принциптерине жооп берүү даражасына, алдынкы мамлекеттердин күч жумшоосуна жана кызыкчылыгына көз каранды. Бул шарттарды өзгөртүү менен жаңы валюталык системаны куруп, дүйнөлүк валюта системасында кыйроо токтоп, мезгилдүү кризис пайда болот.

Ошентсе да дүйнөлүк валюта системасы глобалдуу дүйнө чарбачылык максатты аркалап, улуттук валюта системасы менен тыгыз байланышта жана өзгөчө функционалдашуу механизминде ээ. Бул байланыш сырткы экономикалык ишмердикти камсыз кылган улуттук банк аркылуу жүргүзүлөт жана алдынкы өлкөлөрдүн валюта саясатынын координациясында жана мамлекет аралык валюталык жөнгө салууда көрүнөт. Алардын маселеси ар башка болгондуктан, функциясынын шарты жана жөнгө салуусу, өзүнчө өлкөлөрдүн экономикасына жана дүйнөлүк чарбага таасири ар түрдүү болгондуктан улуттук жана дүйнөлүк валюта системасынын өз ара байланышы бирдейлигин билдирбейт,

Дүйнөлүк жана улуттук валюта системасынын байланышы жана айырмачылыгы алардын элементинде көрүнөт:

Улуттук валюта системасы	Дүйнөлүк валюта системасы
Улуттук валюта	Резервдик валюталар, эл аралык эсептик валюта бирдиги
Улуттук валютанын баштапкы баасы калыбына келүү шарты	валютанын өз ара баштапкы баасы калыбына келүү шарты
Улуттук валютанын паритети	валюта паритетинин бир түргө келүү режими
Улуттук валюта курсунун режими	Валюта курсунун режиминин регламентациясы
Валюталак чектин накталагы же жоктугу, валюталык контроль	Валюталык чекти мамлекет аралык жөнгө салуу
Өлкөнүн эл аралык	Эл аралык валютанын тез

валюталынын тез сатылуусун улуттук жөнгө салуу	сатылуусун мамлекет аралык жөнгө салуу
Эл аралык жүгүрүүчү насыя каражатын колдонуу регламенти	Эл аралык жүгүрүүчү насыя каражатын колдонуунун бир түргө келүү эрежеси
Өлкөнүн эл аралык эсептешүү регламенти	Эл аралык эсептешүүнүн негизги формасынын бир түргө келүүсү
Улуттук валюта базарынын жана алтын базарынын режими	Дүйнөлүк валюта базарынын жана алтын базарынын режими
Өлкөнүн валюта мамилесин жөнгө салуучу жан башкаруучу улуттук органдар	Мамлект аралык валютанын жөнгө салынышын ишке ашыруучу эл аралык уюмдар

Дүйнөлүк валюта системасы өз өнүгүүсүндө бир нече этаптардан өткөн, ар биринде эл аралык валюта мамилесине жооп берген өз тиби бар.

2. Париждик дүйнөлүк валюта системасы

ДВС – системасы «алтын стандартынын» өнүгүүсүнүн биринчи этабы. Ал мыйзам аркылуу акча формасынын башкы ролуна бекитилген алтынга негизделген. Улуттук валюта курсу алтынга байланган, жана алтын аркылуу бекем валюталык курс боюнча бири- бири менен байланышкан.

«Алтын стандарт» биметалликалык системанын кете башташы менен XIX к аягында пайда болгон, жана биринчи дүйнөлүк согуштун биринчи айында өзүнүн аракетин токтоткон. Алтын стандартынын доору кээде тез индустриалашуу жана экономикалык гүлдөө менен белгиленип, 1867-жылы Париждик конференцияда мамлекет аралык макулдашуу менен алтын бул дүйнөлүк акчанын формасы деп таанып, укутук бул система катталган. Макулдашууну каттаган жеринде бул система Париждик валюта системасы деп аталат.

Алтын стандарт — эл аралык валюталык системасы, улуттук валютаны алтынга алмаштырып сатуу жана сатып алуу менен борбордук банкка милдеттендирилип, улуттук валюта бирдигинде алтын кармаган мамлекеттерде расмий түрдө бекитилгендигине негизделген.

Алтын стандарт төмөнкү түзүлүштөрдөгү принциптерге негизделген:

1) Анын негизи болуп алтын стандарт эсептелет. Ар бир валюта алтын курамга ээ болгон. Улуттук валюта курсу алтынга байланган, жана алтын аркылуу бекем валюталык курс боюнча бири- бири менен байланышкан. Алтын курамына дал келүү менен анан

алтын паритети коюлган. Валюта алтынга эркин баштапкы баасы калыбына келген . Алтын жалпы кабыл алынган дүйнөлүк акча катары колдонулган.

2) Базар суроо талаптарын эске алуу менен эркин кыймылдагы валюта курсу калыпка түшкөн, бирок “алтын чекиттин” чегинде гана (орнотулган алтын паритеттин чегинен баш тарткан максималдык чекти ушундай аташат, бул алтында чек арадан транспортировкалоо чыгымын аныктайт).

Эгерде алтын тыйындын базардык курсу, алтынга негизделген паритеттен баш тартса, анда карызы барлар чет элдик валюталар менен эмес, а милдеттүү эл аралык алтын менен төлөп берүүнү артык көргөн.

3) Алтын стандарт өндүрүштүн табигый жөнгө салуучу ролду тышкы экономикалык байланышта, акча айланууда, төлөм баланстарында, эл аралык эсеп-кысапта белгилүү бир даражада, ойногон.

Алтын стандарттын ар түрдүүлүгү болуп:

➤ Алтын тыйын стандарты, банк аркылуу алтын тыйынды эркин чеканка жүргүзүү (XX к. башына чейин аракетте болгон) Алтын куйма стандарт алтын эл аралык эсеп-кысапта гана колдонулган. (XX к. башында – биринчи дүйнөлүк согуштун башталышы).

➤ Алтын-девиз (алтын валюта) стандарты АКШ долларына валютанын бекитилген белгиленген паритетине расмий түрдө негизделген, өз кезегинде, алтын белгиленген курсу боюнча баштапкы баасы калыбына келген. Бул стандарт Генуэзский деген ат менен да белгилүү (1922 ж. –экинчи дүйнөлүк согуштун башы).

Алтын-тыйын стандарт биринчи дүйнөлүк согушка чейин салыштырмалуу эффективдүү болгон, төлөө баланстарын жана алтын курсун тең салмактоо базар механизмде аракетте болгон. Биринчи дүйнөлүк согуш убагында жана өзгөчө Улуу депрессия убагында алтын стандарт системасы кризисти башынан өткөргөн. (1929-1934 жж.). Алтын тыйын жана алтын куйма стандарттары чарба байланыштарынын өсүш масштабына жооп бере албай калып, өзүнчө жок кылынган. Жогорку инфляция үчүн Европанын көптөгөн өлкөлөрү жана алардын валюталары баштапкы баасы калыбына келбөөчү болуп калды. АКШ жаңы каржы лидерине айланып, алтын стандарт өзгөрдү. 1922-жылы Генуэз эл аралык экономикалык конференция алтынга эркин алмаша эткен, алдынкы валютага жана алтынга негизделген, алтын девиздик стандартка өтүүнү бекиткен.

Эл аралык эсеп-кысапка арналган, чет элдик валютада төлөм каражаттары “девиз” пайда болду. Алтын девиз стандарты, же дагы башкача аты Генуэз алтын девиз стандарты төмөнкү принциптерде кызмат кылган:

1. Негизи чет элдик валюталар – девиз жана алтын анын негизи болгон. Ошол мезгилде 30 өлкөнүн акча системасы алтындевиз стандартка негизделген. Улуттук насыя акча эл аралык төлөм –резервдик каражаты катары колдонулуп калган. Бирок аскер аралык мезгилде резервдик валюта макамы расмий түрдө бир да валютага бекитилген эмес.

2. Алтын париртет сакталып калган. Валюта конверсиясы ортомчулар менен гана болгон этпестен кыйыр түрдө да, чет элдик валюталар менен да, жакырланган биринчи дүйнөлүк согуш мезгилинде мамлекеттин алтынын үнөмдөөгө мүмкүндүк түзгөн.

3. Өйдө – төмөн чайпалуучу эркин валюта курсунун режими калыбына келтирилген.

4. Кеңешмеде, эл аралык конференцияларда, валюталык жөнгө салуу активдүү валюта саясат формасында болгон.

Согуштар аралык мезгилде мамлекеттер биринин артынан бири алтын стандарттан баш тартышкан. Алтын стандарттан биринчилерден болуп агрардык жана колониялык мамлекеттер чыгышкан. (1929-1930 жж.). Дүйнөлүк базарда чийки затка суроо талап шар төмөндөп кеткендиктен ага болгон баа 50-70% төмөндөгөн. 1931-ж. Германия жана Австрия, чет элдик капиталдар агымына байланыштуу, алтын запасынын расмий түрдө азайышынан жана банктардын банкротко учурашынан начар звенолор болушкан. Андан кийин Улуу Британия өлкөнүн расмий алтын резервинин азайышына байланыштуу товардын экспортунун шар кыскарышынан, төлөм бирдигинин начарлашынан алтын стандартын алып салышкан.

1933ж. апрелде АКШ алтын стандарт системасынан чыгышкан; чыгуунун негизги себеби катары маанилүү жана баанын бир калпта болбой төмөндөшү болгон. Бул массалык банкрот болууну алып келген. Банкротство 10000 банктын банкрот болуусу АКШнын акча насыя системасын бузуп жана доллар банкотторун алтын тыйынга алмаштыруудан баш тартууга алып келген.

1936 ж. Франция алтын стандарттан баш тарткан. Ал башка өлкөлөрдү да колдогон. Алтын стандартын жасалма сактоо француздук фирмалардын жөндөмдүүлүгүн төмөндөткөн.

Кризистин жыйынтыгында алтындевиз стандарты салыштырмалуу түрдө ийкемдүүлүгүн жана туруктуулугун жоготкон. Ички айланууда банкнотторду алтынга алмаштыруу азайганына карабастан, АКШнын, Улуу Британиянын, Франциянын борбодук банктарынын макулдашуусу боюнча валютанын сырткы баштапкы баасынын калыбына келүүсү сакталып калган.

Алтын стандартынын жетишкендиктери жана кемчиликтери.

Жетишкендиктери:

1) ички ошондой эле сырткы экономикалык саясаттын туруктуулугун камсыз кылууну төмөнкү менен түшүндүрсө болот: түркүн улуттуу алтын агымы валюта курсунун алмашуусун турукташтырып эл аралык сооданын өнүгүшү жана өсүшү үчүн жагымдуу шарт түзүп берген;

2) валюта курсунун туруктуулугу, компаниялардын киреше-чыгашасын пландоону, акча агымынын прогнозунун тактыгын камсыздайт.

Кемчилдиктери:

1) алтын өндүрүү жана кирешенин акча массасына койулган көз карандылыгы (жаңы кен чыккан жерди ачуу жана анын кирешесине алаксуу түркүн улуттуу өсүүгө алып келди);

2) өлкөнүн ички маселесин чечүүгө багытталган көз карандысыз акча-насыя саясатын жүргүзө албастыгы.

Экинчи дүйнөлүк согуш Бреттон-Вудска алмашылган Генуэздик валюта системасын кризиске жана тарап кетүүгө алып келди.

3. Бреттон-Вуд дүйнөлүк валюта системасы.

Экинчи валюта системасы Бреттон-Вуд шаарында (АКШ) 1944-ж. 1-июлунан 22-июлуна чейин өткөн БУУнун Эл аралык валюта-каржы конференциясында расмий түрдө катталган. Мындан тышкары ушул жерде ДВФ жана РӨЭБ негизделген.

Экинчи дүйнөлүк валюта системасын түзүүнүн максаты:

1. Кенен эркин сооданы калыптандыруу.

2. Белгиленген валюта системасынын негизинде эл аралык алмаштыруу системасынын туруктуу тең салмактуулугун орнотуу.

3. Тышкы баланста убактылуу кыйынчылыктарга каршы туруу үчүн ресурстарды мамлекеттин карамагына өткөрүү.

Экинчи ДВС төмөнкү принциптерге базистирелген:

➤ Алдынкы валюта курсуна катышкан өлкөлөргө валютаны алмаштыруунун бекем курсу бекитилген;

➤ Алдынкы валюта курсу алтынга белгиленген;

➤ Борбордук банктар алдынкы валютага салыштырмалуу (+/- 1%) валюталык интервенциянын жардамы менен өз валютасынын туруктуу курсун колдошот;

➤ Валюта курсунун өзгөрүшү атайын жогорулатуу жана төмөндөтүү менен жүргүзүлөт; (девальвации и ревальвации¹);

---

¹Девальвация - улуттук валютанын алмашуу курсун чет элдик валютага салыштырмалуу расмий төмөндөтүү.

Ревальвация – улуттук валютанын алмашуу курсун чет элдик валютага салыштырмалуу расмий жогорулатуу.

➤ Системанын уюштуруучу звеносу МВФ жана МБРРлар болушат. МВФ туруксуз валютаны колдоо максатында төлөм баланстарынын жетишсиздигин жабуу үчүн чет элдик валютада насыя сунуштайт, ДВС принцибинде мүчө өлкөлөрдү сактоо үчүн контроль жүргүзөт.

АКШнын басымы астында Бреттон-Вуд системасынын рамкасында доллар стандарты бекитилген – ДВС, доллардын үстөмдүгү негизинде (АКШ дүйнөлүк алтын запасынын 70% ээ болгон). Доллар, алтынга баштапкы баасы калыбына келүүчү жалгыз валюта, валюталык интервенция жана резервдик активдин, эл аралык эсеп – кысап каражатына ээ болгон валюта паритетинин базасы болуп калды. АКШ долларына алтын катышы бекитилген: 35 доллар 1 трой унция. АКШ өзүнүн мурунку конкуренти Улуу Британияны кысып, валюталык гегемения монополиясын бекиткен.

Ушундай жол менен АКШнын улуттук валютасы бир убакта дүйнөлүк акчага айланды, ошон үчүн Бреттон-Вуд валюта системасын көпчүлүк убакта алтын доллар стандарт системасы деп аташат.

Экинчи ДВС пайда болмок, азырынча АКШ алтын запасы чет элдик доллар конверсиясын алтын менен камсыз кыла алды.

Бирок 70-жылдын башында:

- алтын запасын Европанын пайдасын кайра бөлүштүрүү;
- алтын табылга менен эл аралык соодалашуунун көлөмү салыштырмалуу азайышнан, эл аралык тез сатуу менен маанилүү маселелер жаралды;
- АКШ төлөм балансынын көлөмдүү жетишпестиги үчүн долларга болгон ишенич түштү;
- АКШ өзүнүн дүйнөдөгү абсолюттук үстөмдүк кылуу абалын жоготууга алып келген жаңы каржы борбору түзүлөт (Батыш Европа жана Япония).

Болуп жаткан валюта системасынын негизин кайра карап чыгуу зарылдыгы; 1944-жылы бекитилген анан түзүлүш принциптери, дүйнөдөгү күчүнө салыштырмалуу өзгөрүшү, дүйнөлүк соода өндүрүштүн шарттарына жооп бербей калды. Бреттон-Вуд системанын кризисинин маңызы МЭОнун түрдү улуттар аралык карама-каршылык мүнөзгө жана алар үчүн улуттук валютада жүргүзүүнү колдонууда болот.

Бреттон-Вуд валюта системасынын кризисинин себеби:

1. Экономиканын карама-каршылыгы жана туруксуздугу. 1967 –жылдагы валюта кризисинин башталышы экономикалык өсүүнүн жайлашына дал келди.

2. Инфляциянын күчөшүү фирмалардын конкурент жөндөмдүүлүгүнө жана дүйнөлүк баага карама-каршы таасирин тийгизди, “кызыл” акчаны спекулятивке аралашууга арзды.

3. Төлөм баланстарынын туруксуздугу. Бир өлкөнүн балансынын жетишпестиги сакталып, (өзгөчө АКШ, Улуу Британия) башкаларда активдүү сальдо болуп (ГФР, Япония) өйдө жана ылдыйга дал келип валюта курсунун термелүүсү шар күчөдү.

4. Дүйнөлүк аренанын күчүнө салыштырмалуу Бреттон-Вуд өзгөрмөлүү системасы принциптерге дал келбестиги. Дүйнөдө күчтү жаңы жайгаштырууга байланыштуу жана үч дүйнөлүк борбордун пайда болушунан: АКШ-Батыш Европа-Япония, резервдик валютанын туруктуулугу бузулду.

5. «Евродоллар» базарын активдештирүү. АКШ доллардын бир бөлүгүн чет элдик банктарга жайгаштырып, евродоллар базарын өнүктүрүүнү өздөштүрүп улуттук валюта менен өзүнүн жетишсиз төлөм баланстарын жаап жатат.

6. Валюта чөйрөсүндө түрдү улуттуу корпорациядагы дезорганизатордук ролу: ТНК түрдү валютада абдан кыска мөөнөттүү активин жайгаштырат. Бул борбордук банктардын резервдик валютасын эки эсеге көбөйтүп, улуттук контролдон колдон чыгуусу жана киреше үчүн күрөшүп аларга таң калыштуу кулачын жайып валюталык алып сатарлыка катышат.

Бреттон-Вуд валюталык системасынын кризиске келтирүү формасы:

➤ «Валюталык лихорадка» –«кызыл» акчага аралашуу, туруксуз валютаны расмий төмөндөтүү менен массалык түрдө сатуу жана расмий жогорулоого кандидат валюталарды сатып алуу;

➤ «Алтын лихорадка» – алтынга валютанын туруксуздугунан качуу жана анын баасын мезгилдүү жогорулатуу;

➤ Валюта курсунун өзгөрүүсүн күтүү менен баалуу кагаздар курсунун түшүшү жана биржа фондуларындагы баш аламандык;

➤ Эл аралык валюта өтүмдүүлүгү, өзгөчө анын сапатындагы маселенин курчушу;

➤ Валютанын массалык расмий төмөндөшү жана расмий жогорулашы (расмий жана расмий эмес);

➤ Борбордук банктарда валюталык активдүү интервенция, анын ичинде коллективдүү;

➤ Расмий алтын валюталык резервдин шар термелиги;

➤ Валютаны колдоо үчүн ДВФдан алган жана чет элдик насыяларды колдонуу;

➤ Бреттон-Вуд системасынын түзүлүш принциптеринин бузулушу;

➤ Улуттук жана мамлекет аралык валютаны жөнгө салуунун активдеши;

➤ Валюта жана эл аралык экономикалык мамилелеринде, соода жана валюта согушунун мезгилдүү өсүшү, эки тенденциянын күчөшү- кызматташтык жана карама-каршылык

Ушундай жол менен, алмашуу курсунун бекем системасы өз ишин токтотот.

Көпкө созулган өткөөл кырдаалдан кийин, өлкө түрдүү валюта системасынын моделин көрдү, алмашуу курсуна мүнөздүү термелүүсү үчүн алгач ДВС түзүлдү.

4. Ямай дүйнөлүк валюта системасы

1976-жылы январда Кингстондо ДВФнун конференциясында расмий түрдө үчүнчү (Ямай) азыркы ДВС жөнүндө сөз болгон.

Бул системанын негизи болуп термелүүчү алмашуу курсу жана көп валюталуу стандарт эсептелинет.

Ийкемдүү алмашуу курсу үч негизги максатка жетишүүнү болжолдогон:

- түрдүү өлкөлөрдө өсүү темпин теңөө;
- төлөм баланстарынын тең салмактуулугу;
- өзүнчө борбордук банктарда көз карандысыз акча саясатын жүргүзүү үчүн мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү.

Ямай валюта системасынын негизги мүнөздөмөсү:

1. Бир гана эмес а бир нече негизги валютага негизделген полицентрикалык система;
2. Алтындын тыйындык паритети жокко чыгарылды;
3. Эл аралык эсеп-кысаптын негизги каражаты эркин алмашуу валютасы, андан тышкары СДР² жана ЭВФнун резервдик позициясы болуп калды;
4. Термелген валюта курсунун чеги болбойт. Валюта курсу суроо талаптын жана сунуштардын астында калыптанат.
5. Өлкөнүн борбордук банктары өзүнүн валютасынын белгиленген праритетин колдоо үчүн валюта базарынын ишине аралашууга милдеттүү эмес. Бирок валюта курсунун туруктуулугу үчүн валюта интервенциясы жүргүзөт.
6. Өлкө валюта курсун өзү тандайт, бирок аны алтын аркылуу билдирүүгө тыюу салынган.
7. ДВФ өлкөнүн саясатын, валюта курсу областында карап турат; ДВФна мүчө өлкөлөр валюта курсун каалагандай колдонуудан, төлөм баланстарынын анык кайра куруудан тоскоолдук кылууга мүмкүн болгон же башка ДВФга мүчө өлкөлөрдүн алдында бир жактуу артыкчылыгынан качуусу керек.
  1. Ямай валюта системасын түзүү бул карама каршылык. Сүзүүчү валюта курсун киргизүү менен байланыштуу күтүү, бөлүк – бөлүгү менен гана аткарылган. Мунун бирден – бир себеби мүчө өлкөлөрдүн бул системанын рамкасына кирүүсүнө аракеттенүүсүнүн варианттарынын ар түрдүүлүгү болгон. Алмашуу курсунун режими накталай түрдө узак мезгил бою практикаланган эмес.

Башкы себеби Ямай валюта системасында АКШ доллары лидерлик орунда сакталышы болгон.

Ямай валюта системасы үчүн мүнөздүү валюта курсунун катуу термелүүсү АКШ доллары үчүн, АКШ экономика саясатындагы карама-каршылык менен түшүндүрүлөт. Бул доллардын термелүүсү башка валюта кризисинин себеби болуп калды. Ямай валюта системасынын туруксуздугуна жооп катары ЕБ өлкөлөр экономика интеграциясын стимулдаштыруу максатында өздөрүнүн эл аралык (аймактык) валюта системасын түзүштү.

Кайталоо үчүн суроолор

1. Дүйнөлүк валюта системасынын маңызы эмнеде? Аны кайсы элементтер түзөт?
2. Дүйнөлүк валюта системасынын айырмачылыгын ачып бергиле. Анын жетишкендиктери жана кемчиликтери кайсылар?
3. Азыркы дүйнөлүк валюта системасынын өсүү этабында доллардын өзгөчө ролу эмне менен корутундуланат?
4. Улуттук валюта системасын түзүүчү элементтерин ачып бергиле.
5. “Эл аралык тез сатуу” түшүнүгүнүн маанисин түшүндүргүлө. Эл аралык тез сатуу түзүлүшүн ачып бергиле.
6. Резервдик валюта деген эмне?
7. Дүйнөлүк валюта системасы биринчи жолу качан калыптанган жана анын негизги түзүлүш принциптери кайсылар?
8. Генуэзтик жана Париждик валюта системасынын жалпылыктары жана айырмачылыктары?
9. Бреттон-Вуддук валюта системасын уюштуруунун түзүлүш принциптерин атагыла.
10. Бреттон-Вуддук валюта системасынын кризиске кабылуунун себеби жана формасы кайсылар?
11. Ямай валюта системасы Бреттон-Вуддук валюта системасынан эмнеси менен айырмаланат жана алардын көчүүчү байланышы эмнеде?
12. Дүйнөлүк валюта системасынын азыркы көгөйлөрү кайсы?
13. Европа валюта системасын түзүүнүн керектүүлүгү эмнеде?
14. Валюта кризиси деген эмне жана азыркы глобалдуу валюта кризисинин себептери эмнеде?

2-Тема. Валюта системасынын жана курсунун түрү

1. Валюта курсу: анын түрү, котировка и конвертирдүүлүгү

2. Түрдүү салмактагы валюта курсу. Валюта курсуна сунуштар жана суроо талаптардын ийкемдүүлүгү

3. Валюта системасынын түрү

1. Валюта курсу: анын түрү , котировка и конвертирдүүлүгү

Эгер валютаны спецификалык товар катары карай турган болсок анда ал башка товар сыяктуу өз баасына ээ.Валютанын курсун ошол эле валюта менен аныктоого мүмкүн эмес, анын баасы башка валюталардан көрүнөт: сом- рублдан, доллар –маркадан, марка-фунт стерлингден ж.б.

Валюталык курс – башка мамлекетте валюта бирдигин колдонуу үчүн бир валютанын керектүү эсептик бирдиги. Валюталык курс керек:

-дүйнөлүк жана улуттук базар баасын салыштыруу үчүн;

-улуттук жана чет элдик валютада көрсөтүлгөн, өлкөнүн баалык көрсөткүчүн салыштыруу үчүн;

-насыяны жана капиталды жүгүртүүдө, товарды соодалашууда валютаны алмаштыруу үчүн.

Валюталык курс эки валютанын баа катыштык базасы катары мыйзам чегинде коюулат же өз ара катировкасында аныкталат.Чет элдик валютанын курсун улуттук валютага же тескерисинче коюу **валюта котировкасы** деп аталат. Азыркы шартта котировка шарты мамлекеттик (улуттук) же чоң коммерциялык банктар аркылуу жүргүзүлөт. Катировканын эки түрү болот: түз жана кыйыр.

Түз котировка– бир чет элдик валютаны бир бирдигин алыш үчүн ички валютанын сандык бирдиги керек. Мисалы: 45 сом 1 АКШ долларына барабар.

Кыйыр котировка– ички валютанын валюталык курсунун бирдиги чет элдик валютанын сандык бирдиги аркылуу көрсөтүлөт. Мисалы: 1 сом 3 тенгеге же 35 сумга барабар.

Эл аралык эсептешүүнүн негизги бөлүгү доллар аркылуу жүргүзүлгөндүгүнө байланыштуу, улуттук валютанын эсептешүү курсун жеңилдетүү максатында көптөгөн өлкөлөрдө бири-бирине эмес, долларга, ал аркылуу калган башка дүйнөлүк валюталарга белгиленсе, башкача айтканда курстун кроссу колдонулууда.

Курстук – кросс –эки валютанын курсунун бири-бирине, ар бири курс аркылуу үчүнчү валютанын катышы, АКШ доллары аркылуу көрүнөт.

Мисалы, 45 сом 1 АКШ долларына барабар. А 1 АКШ доллар30 рублга барабар. Сомдун долларга болгон катышы $45/30$ же 1,5 сом 1 рубль болот.

Валюталык курстун котировкасы базарда чет элдик валютага болгон сунуштардын жана суроо талаптардын салыштырылышында коюулат, жана убактылуу ченеми болот. Эгерде аны башка валютага алмаштыруу азыркы убакта жүргүзүлгөн болсо жана алмаштыруу келечектин убагында жүргүзүлгөн болсо, курс котировкаланышы мүмкүн.

Азыркы убакта келишим үчүн курстун споту колдонулат. **Спот курс** –курс жөнүндө келишимге жетишкен учурдан баштап эки жумуш күнүнөн кем эмес убакыт ичинде валюта алмашышат.

Келечекте келишим үчүн форвард курсу колдонулат. Анын алмаштыруу убактысы үч күндөн бир жылга чейин бекитилет жана андан да кыска болот. *Форвардык курс* – келечекте аныкталган учурдан, курс боюнча макулдашууга жетишкенден кийин үч күндүн аралыгында валютаны алмаштыруу боюнча курс.

Валютаны сатуу жана сатып алууга жараша валюта курсу бир нече түргө айырмаланат.

*Сатып алуу курсу.*Бул курс боюнча банк валюта алат. Мисалы, сомдун курсу 1 доллар 46,2 болсо, банк кардардан америкалык валютанын бирдигин, белгилүү суммадагы долларды 46,2 сатып алууга даяр. Бул мамилелештик узак убакытка сакталышы мүмкүн, бирок каржылык кырдаалга байланыштуу бир күндүн ичинде өзгөрүшү мүмкүн.

*Сатуучу курсу.*Бул курс боюнча банк валютаны сатат. Мисалы, сатуучунун курсу 1 доллар 46,5 сом болсо, банк кардарга сураган доллардын ар бир бирдигин 46,5 сомдон сатууга даяр.

Сатуучунун курсу сатып алуучунун курсунан ар дайым жогору. Сатып алуучунун курсу менен сатуучунун курсунун ортосундагы айырмачылык валюта операциясындагы банктын кирешесин түзөт. Бул кирешени алуу мүмкүнчүлүгү, банк физикалык жактан юридикалык жана физикалык жактарга салыштырмалуу валюталык базарда монополиялык абалды ээлеп турган натыйжаны жаратат, жана ушул абалды пайдалануу менен чет элдик валютаны болушунча жогоруу баада, жана аны өзүнүн улуттук валютасынын төмөн курсунда сатып алууга аракеттенет.

Ортоңку курс. Ал өзүнө сатып алуучунун жана сатуучунун арифметикалык ортоңку курсун сунуштайт. Ортоңку курс экономикалык салыштыруунун аныкталган убактысы үчүн, жана валюта курсун коюу же санап чыгуу үчүн сырткы соода контракт үчүн колдонулат. Ортоңку курс валюта базарында диллерлер жана багыт алуу үчүн колдонулат.

Валютанын кайра өз баасына келиши (кайра өз калыбына келиши) – бул өлкөнүн валюта курсу башка өлкөлөрдүн валюта курсунун баштапкы калыбына келүү мүмкүнчүлүгү. Же толук, баштапкы баасына келүүчү, жарым-жартылай баштапкы баасына келүүчү жана баштапкы баасына келбөөчү (баштапкы калыбына келбөөчү) болуп эркин айырмаланат

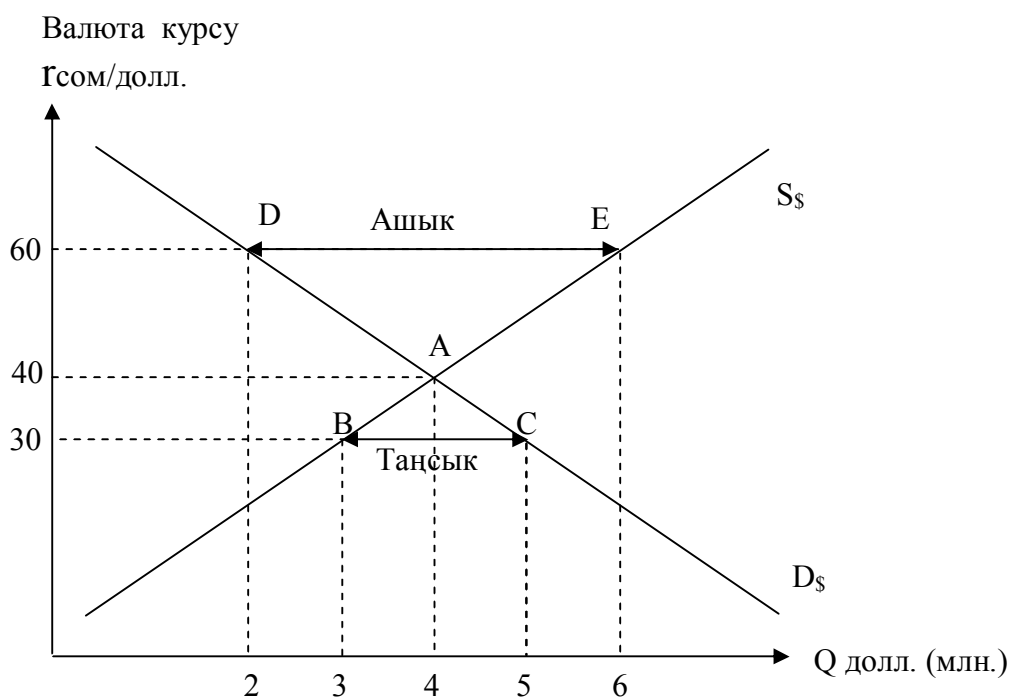
Толук баштапкы баасына келүүчү (“эркин колдонулуучу” МВФ терминалогиясынын макулдугу) болуп бардык валюта кармоочулар үчүн операциянын бардык түрлөрү боюнча валюталык чектин болбогон өлкөнүн валютасы эсептелет (резидент жана резидент эмес). Мындай өлкөлөргө, мисалы АКШ, ЕС, Япония, Улуу Британия, Канада, Дания, Нидерландия, Австралия, Жаны Зеландия, Сингапур, Гонконг, араб нефти иштетүүчү өлкөлөр кирет.

Жарым-жартылай баштапкы баасына келүүдө өлкөдө айрым бир операциялар боюнча чектөөлөр же айрым бир валюта кармоочулар үчүн сакталат. Эгерде резиденттер үчүнбаанын баштапкы калыбына келүү мүмкүнчүлүгү чектелүү болсо анда, баанын баштапкы калыбына келүүсү сырткы, эгер резиденттер үчүн эмес болсо ички деп аталат. Күндөлүк төлөм баланстарынын операциясы боюнча баанын баштапкы калыбына келүүсү көбүрөөк мааниге, башкача айтканда товарды чексиз импорттоо жана экспорттоо мүмкүнчүлүгүнө ээ. 60-жылдын ортосунда өндүрүштүк жактан өскөн көптөгөн өлкөлөр жарым-жартылай баанын баштапкы калыбына келүү түрүнө өтүшкөн.

Баштапкы баасынын калыбына келбөөчү валюта деп аталат, эгерде өлкөдө практикалык түрдө чектөөнүн бардык түрү болсо, баарынан мурда, чет элдик валютаны сатуу, сатып алууга, аны сактоого, алып келүү жана алып чыгууга тыюу салынса. Баштапкы баасынын калыбына келбөөчү валюта көптөгөн өнүккөн өлкөлөр үчүн мүнөздүү.

2. Тең салмактуу валюта курсу. Валюта курсуна суроо талаптын жана сунуштун ийкемдүүлүгү.

Тең салмактуу валюта курсу –бул эл аралык соодада чектөөнүн жок болушу шартында төлөм баланстарынын тең салмактуулугуна жетишүүнү камсыздоого жетишүүчү валюта курсу. Тең салмактуу валюта курсу графикада көрүнгөндөй чет элдик валютага сунуштун жана суроо талаптын кыйыр түрүндө кесилишкенде пайда болот.

1-сүрөт. Тең салмактуу валюта курсу.

Мисалы, сом – улуттук валюта, доллар – чет элдик валюта. Эгер доллар менен экспорттон киреше менен импорттун чыгымын горизонталдык сызык менен бөлсөк, а тик сызыктар доллардын сомго болгон баасы ($Q_{долл.}$) (сомдун валюта курсу), а валюта курсу А тең салмактуу чекитинде 1 доллар 40 сомго барабар болгон валюта курсуна, долларга болгон суроо талап сунушка дал келет. Бул жерде долларга сунуш 4 млн. барабар.

Эгер доллар арзандап кетсе, баасы 1 доллар 30 сомду түзсө, анда долларга сунуш В. чекитине чейин кыскарат, а долларга суроо талап С. чекитине чейин өсөт, анда базарда доллар ВС кесиндиси чегинде же 2 млн. долларга таңсыктыгы пайда болот.

А эгер валюта курсукымбаттап, бир доллар 60 сомду түзсө, анда ага суроо талап төмөн түшүп D чекитине келет, анда долларга сунуш катары валюта курсу өсөт жана E чекитинде болот. Суроо талапка сунуштун көптүгү DE кесиндисине чейин жетет. Жыйынтыгында доллардын баасы төмөндөп сунуш жана суроо талап тең салмактуу абалга А чекитине келет.

Сүрөттөгү берилген мисал сандык көрсөтүүдө төмөндөгүдөй көрүнөт. 1 доллар 40 сом курсунда 4 млн. долл. сатып алат жана сатылат. Доллардын курсу 1 доллар 30 сомго чейин түшсө долларга сунуш 3 млн. болот. Анда суроо талап катары -5 млн. доллар. Ушундай жол менен валюта таңсыктыгы 2 млн. доллар болот. 1 доллар курсу 60 сомго чейин өссө долларга сунуш 6 млн. доллар болот. А суроо талап 2 млн. доллар гана болот. Сунуштун суроо талапка болгон чыгымы $(6-2) = 4$ млн. долларды түзөт.

Ушинтип, валютанын баасынын өзгөрмөлүүлүгү тең салмактуулуктун бузулушуна алып келет:

1. Валюта баасын түшүрүү (термелүүчү валюта курсу режиминде валюта баасын төмөндөтүү.)

2. Валютанын кымбатташы(термелүүчү валюта курсу режиминде валюта баасын жогорулатуу.)

3. Валюта девольвациясы (белгиленген валюта курсу астындагы борбордук тең салмактуулук же валюта курсун мыйзамдуу төмөндөтүү)

4.Валюта револьвациясы (белгиленген валюта курсу астындагы борбордук тең салмактуулук же валюта курсун мыйзамдуу көбөйтүү)

Улуттук валютанын кымбатташы чет элдик валютанын баасыздыгын белгилейт. Ошондуктан кайсы валюта жөнүндө сөз болуп жатса ар дайым так курсу жөнүндө көрсөтүш керек. (улуттук же чет элдик).

Валюта курсунун өзгөрүүсү эл аралык соодада жана бул валютада көрсөтүлгөн портфель жана инвестиция баасына түз таасирин тийгизет.

Курстун өзгөрүүсү алдында реалдуу курстун өзгөрүүсү, башкача айтканда чет өлкөдө жана өз өлкөндө инфляция темпин оңдоо деп түшүндүрүлөт.

Бул аракет дал келет:

1). Улуттук валюта курсунун түшүшүнө. Бул дүйнөлүк базарда улуттук товардын баасынын төмөндөшүнө же экспорттун өсүш жөндөмдүүлүгүнө алып келет.

Ошол эле убакта улуттук валютада көрсөтүлгөн чет элдик товарлардын баасы жогорулайт, жыйынтыгында алардын импорту кыскарат.

Жыйынтыгында улуттук валюта курсу, улуттук актив жана баалуу кагаздар төмөндөшү чет элдик инвесторлорду өзүнө тарткан. Бул чет элдик капиталдын агымын көбөйтүүгө алып келген.

2). Улуттук валютанын өсүшү. Бул улуттук товардын дүйнөлүк базардагы баасынын өсүүсүнө, экспорттун кыскаруусуна алып келет. Ошол эле убакта чет элдик товардын баасы төмөндөп, аны импорттоо көбөйтөт.

Жыйынтыгында чет элдик валютага салыштырмалуу улуттук валюта, улуттук актив жана баалуу кагаздар кымбаттайт. Бул капиталдын чет жакка агып чыгуусун күчөтөт.

Ушундай жол менен, улуттук валютанын төмөндөшү капиталдын импорттун, товардын экспорттун өсүүсүнө алып келет. Анда улуттук валюта курсунун өсүүсү тескери жыйынтыка, башкача айтканда капитал экспорту жана импорт өсүүсүнө ээ болот.

Улуттук валютаны белгиленген курстан девольвация формасында төмөндөтүү же кое берилген валюта курсунан баасын түшүрүү төмөнкүлөргө алып келет:

1. Баа резиденттер үчүн болбогондуктан улуттук экспорттун көлөмүнүн көбөйүшүнө, чет элдик валютада көрүнүп тургандай төмөндөйт.

2. Баа резиденттер үчүн улуттук валютада жогору болуп, импорттун физикалык көлөмү төмөндөйт.

3. Улуттук экспорттон валюта кирешеси, эгер резиденттердин суроо талабы ийкемдүү болбосо көбөйөт. Бул кирешелер суроо талап ийкемдүү болбосо төмөндөйт. Бул эффект мазмуну боюнча баага болгон суроо-талаптын ийкемдүүлүгүнө белгилүү эффектке окшош:

-суроо-талаптын ийкемдүүлүгү астындагы баанын өзгөрүшү суроо-талаптын көлөмүнүн чоң пайыздык өзгөрүүсүнө алып келет

-ийкемдүү эмес суроо-талаптын алдында, суроо-талап салыштырмалуу аз өзгөрөт же жадагалса белгисиз болуп калат

Ушундай эле так валютага суроо-талаптын жана сунуштун ийкемдүүлүгү. Бул валюталык курстун пайыздык өзгөрүүсү менен валютага суроо-талаптын жана сунуштун көлөмүнүн салыштырмалуу өзгөрмөлүүлүгү.

Практикада ийкемдүүлүктү ченөө үчүн аркалык ийкемдүүлүк колдонулат. Аркалык ийкемдүүлүк – валюталык курстун жана валютанын көлөмүнүн эки ортоңку көрсөткүчтүн өзгөрүүсү.

$$R = \frac{(\Delta Q / ((Q_1 + Q_2) / 2))}{(\Delta Q / ((P_1 + P_2) / 2))}$$

Валютага сунуш жана суроо-талаптын ийкемдүүлүгү үчүн ийкемдүүлүктүн кийинки түрлөрү чоң мааниге ээ:

Суроо-талап жактан:

-улуттук экспортко чет өлкөлүктөр тарабынан суроо-талаптын ийкемдүүлүгү

-чет өлкөдөн импортко болгон улуттук суроо талаптын ийкемдүүлүгү

Сунуш тараптан:

-чет өлкөлөр тарабынан импортко чет элдик сунуштун ийкемдүүлүгү

-чет өлкөлөргө улуттук экспортту сунуштоонун ийкемдүүлүгү

Өлкөнүн чет мамлекеттердин валютасын суроо-талабы, мааниси боюнча, анын сунушу ошол мамлекет тарабынан жана тескерисинче, ошондуктан бул өлкөдө жана чет өлкөдө валютага болгон суроо-талап белгилүү болсо, анда сунушу да белгилүү. Ушундай жол менен, валютага болгон суроо-талаптын жана сунуштун параметрин аныкташ үчүн ар бир мамлекет ага болгон суроо-талапты гана жетишерлик билүүсү керек, бул өз кезегинде чет элдик активдерден жана товарды импортто суроо-талабынан аныкталат.

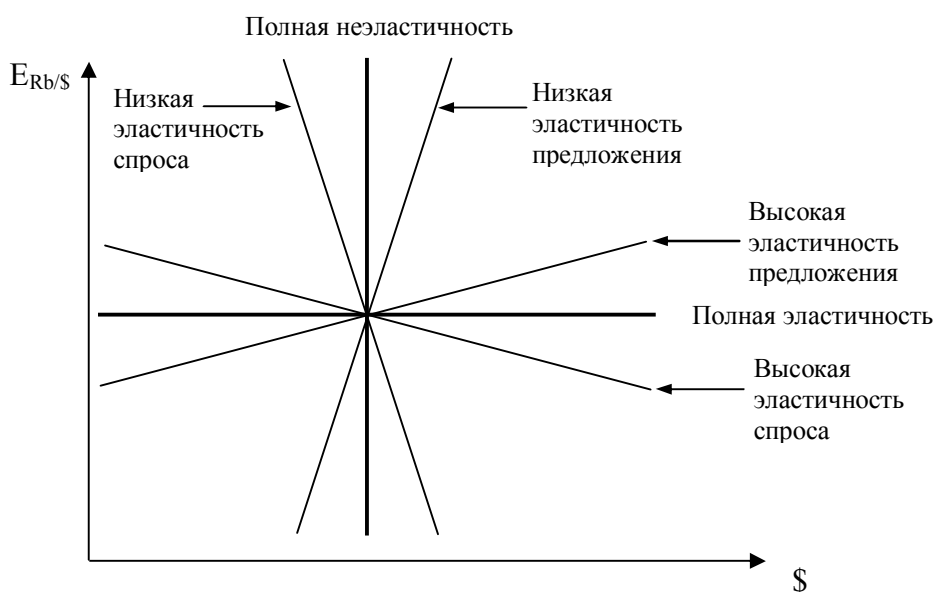

Эгер валютага суроо-талап $R > 1$ болсо ийкемдүү деп эсептелинет, атап айтканда, валютага болгон суроо-талап көлөмүнүн пайыздык өзгөрүшү анан курсунун пайыздык өзгөрүүсүнөн көтөрүлсө.

Эгер валютага суроо-талап $R < 1$ болсо ийкемдүү эмес деп эсептелинет, атап айтканда, валютага болгон суроо-талап көлөмүнүн пайыздык өзгөрүшү анан курсунун пайыздык өзгөрүүсүнөн аз болсо.

Эгер $R = 1$, анда валютага болгон суроо-талап көлөмүнүн пайыздык өзгөрүшү анын курсунун пайыздык өзгөрүүсүнө барабар.

2-сүрөттө горизонталдык сызыкта, графикалык жактан чет элдик валютага суроо-талап жана сунуш канчалык жакын болсо ийкемдүүлүгү ошончолук жогору.

2-сүрөт. Чет элдик валютага сунуш жана суроо-талаптын ийкемдүүлүгү

Эгер алар горизонталдык түз кезилишсе, анда валютага болгон суроо-талап жана сунуш чексиз ийкемдүү: кайсы болбосун, жада калса курстун анча-мынча өзгөрүүсү валютага сунуш жана суроо-талапты чексиз чоң өзгөрүүгө алып келет. Жогорку сүрөттө чет элдик валютага суроо-талап вертикалдык тик сызыка канчалык жакын болгон сайын анын ийкемдүүлүгү ошончо төмөн. Эгер алар вертикалдык түз сызыкта кезилишсе, анда валютага болгон суроо-талап жана сунуш чексиз ийкемдүү эмес: кайсы болбосун, жада калса курстун анча-мынча өзгөрүүсү валютага сунуш жана суроо-талапты кандайдыр бир өзгөрүүгө алып келе албайт.

3. Валюта системасынын түрү

Валюта системасынын түрү валюта кырсунун режими боюнча аныкталат. Валюта курсунун режими валюталар аралык мамилелеринде курстук коюлган тартипти мүнөздөйт.

Белгиленген “сүзүүчү” валюта курсун жана анын түрүн, “сүзүүчү” курстардын жана ар түрдүү комбинацияларда бириккен өзүнчө элементтерди айырмалайт. Мындай курстук режимдин классификациясы жалпысынан МФВда кабыл алынган валюталарды үч группага (тайпага) бөлүштүрүүсүнө дал келет:

- кошумчасы менен валюта (бир валютага, «валюталык корзинага» эл аралык акча бирдике);
- чоң ийкемдүүлүк менен валюта;
- ийкемдүүлүгү чектелген валюта.

Валюталык системанын түрлөрүн айырмалаганы менен байланыштуу, валюталык курстун режимин кыскача карайбыз.

Белгиленген курстук режим алдында борбордук банк кандайдыр бир мамлекеттин валюта мамилеси боюнча аныкталган деңгээлде, ошол мамлекеттин валютасына “байланыштуу” валюталык корзинада же эл аралык акча бирдигине байланыштуу улуттук валюта курсун коет. Белгиленген курстун өзгөчөлүгү, ал узака созулган убакыт ичинде өзгөрүүсүз калгандыгында (бир нече жыл же бир нече ай), валютага болгон суроо-талаптын же сунуштун өзгөрүүсүнө көз каранды эместигинде. Белгиленген курстун өзгөрүүсү аны расмий түрө карап чыгуусунда болот (девальвация – төмөндөтүү же ревальвация – жогорулатуу).

Туруксуз же “термелүүчү” курс режими. Мындай режимвалюта анча –мынча же валюталык ченеми жок өлкөлөр үчүн мүнөздүү. Мындай режимде валюта курсу валютага болгон суроо-талаптын же сунуштун таасирине салыштырмалуу ээн эркин өзгөрөт. Туруксуз валюта курсу борбордук банк тарабынан валюта курсун жөнгө салууга багытталган тигил же бул иш чараны жүргүзүүнү ичине камтыбайт. 1973-жылдын март айынан баштап өлкө туруксуз валюта курсуна өткөн.

Аралык валюта курсурежими. Белгиленген жана “термелүүчү” валюта курсунун ортосундагы аралык түрүнө төмөнкүлөрдү эсептөөгө болот:

- “белгилөөнүн өзгөрүшү” режими, борбордук банк белгиленген көрсөткүчтөн чыкпай валюта курсун коет: өсүүнүн деңгээли, төлөм балансынын абалы, расмий алтын резервинин көлөмүнүн өзгөрүүсү ж.б.;
- «валюта коридору» режими, борбордук банк валюта курсунун термелүүсүнүн жогорку жана төмөнкү чегин коет. «Валюта коридору» режимин “жумшак белгилөө” режими

катары (эгер термелүүнүн тар чеги коюлса жана да “башкарылуучу термелүү” (эгер коридор жетиштүү кенен болсо) деп аташат. Каридор канчалык кенен болсо валюта курсунун жылуу даражасы базардагы суроо-талап жана сунушка дал келүүгө жооп берет; - Биргелешкен же коллективдүү термелүү режими, топтолууга кибеген, “коллективдүү термелүү” же “биргелешкен” валюта айланасынын чегинде бири-бирине мамилеси боюнча валюта тобунун мүчөлөрүнөн колдоо табат.

Дүйнөдө ыңгайлуу тар коридор жана термелүүчү түйүн режими жогорку деңгээлде колдонулат. ХХ кылымдын акыркы он жылдыгында өлкөдө 46% ыңгайлуу каридорду, а 36% термелүү түйүнү кармалып турду. Өлкөнүн белгилүү бөлүгүндө (12.5%) валюта курсунун режимин классификациялоо абдан оор. Шарттуу түрдө алардын режимдери “эркин түшүү” деп белгилөөгө мүмкүн, инфляция бир жылда 40%ке жогорулады, жана акча бийлиги валюта курсу боюнча кандайдыр бир милдеттеме алуудан баш тартышты. Өлкө чегинде өтмө экономика менен, Россия жана Кыргызстанды кошкондо 41% эркин төмөндөө байкалды.

Кайталоо үчүн суроолор:

1. Валюта курсу деген эмне жана ага кандай факторлор таасир этет?
2. Валютага жөндөмдүү сатып алуучулар паритети валюта курсуна кандай таасир этет?
3. Валюта курсу башка товар бааларынан эмнеси менен айырмаланат?
4. Базар валюта курсу расмий курстан эмнеси менен айырмаланат?
5. Базар жана расмий валюта курстары өтө чоң айырмаланышы мүмкүнбү?
6. Валюта курсунун түрлөрүн атагыла, алардын мааниси эмнеде?
7. “Акча” жана “Валюта” ортосунда кандай айырмачылыктар бар?
8. Алмашуу операциясында кайсыл валюта базалык жана кайсыл белгилүү деп эсептелинет?
9. Кросс-курс деген эмне? Ал кандай кырдаалда колдонулат?
10. Валютага суроо-талап жана сунуштун ийкемдүүлүгү деген эмнени түшүндүрөт жана кантип аныктоого болот?
11. “Толук баштапкы баасына келүүчү” жана “Толук баштапкы баасына келбөөчү” түшүнүктөрүн аныкта?
12. Валютанын кымбатоосу жана баасынын түшүшү деген эмне?
13. Валютанын ревальвациясы жана девальвациясы деген эмне?
14. Валюта системасы кайсыл белгилери боюнча болуно?
15. Валюта системасынын түрлөрүн кантип айырмалайт?

3-Тема. Валюталык операция

1. Күндөлүк жана шашылыш валюта базары

2. Шашылыш валюта келишиминин түрү

1. Күндөлүк жана шашылыш валюта базары

Валюта базарында мазмуну боюнча, базар сегментасына ылайык бириктирилген түрдүү операция жүргүзүлөт. Банктар аралык валюта базарында негизги сегменты болуп үстүбүздөгү базар (азыркы курс боюнча келишим базары) жана шашылыш базар (же убакытка операция базары) саналат.

Күндөлүк базар. Күндөлүк базарда эсептешүү шарты боюнча, валютаны сатуу жана сатып алуу, келишим түзүлгөндөн кийин, ошол түзүлгөн келишим убагындагы курс боюнча эки жумуш күнү ичинде жүргүзүлөт.

Накталай базар, валюта курсунун бөлүгү болгондуктан тынымсыз аракетте болот. Бул деген, анын катышуучулары анын бардык жумуш күнү ичинде валютаны сатып алуусу жана сатуусу мүмкүн.

Күндөлүк базарда каалаган валютанын курсун АКШ долларына салыштырмалуу коет, анда валюталар ортосунда белгиленген убакытта түзмө-түз мамиле болушу мүмкүн эмес. Валюта курсунун дайыма аныкталуусу жана валюталык операциянын тынымсыз мүнөзүнө карабастан, айрым бир каржы борборлорунда узактыгы түрдү өлкөлөрдө ар башка болгон “фиксинг” деп аталган процедура бар. *"Фиксинг"* бул түрдүү валюта расмий аныктоочу, ар бир каржы борборунда өткөрүлүүчү, негизги базар катышуучуларынын мезгилдүү жолугушуулары учурундагы котировка процесси. Мисалы. Парижде 1977-жылдан бери фондулук биржанын имаратынын ичинде күн сайын жумуш күндөрү болжолдуу 30 минута ичинде фиксинг процедурасы жүргүзүлөт (башталышы 13.30 кышкы убакта- 14 00- жайкы убакта). Муну менен Француз биржалык бирикмесинин өкүлдөрү француз франкынын мамилеси боюнча негизги валюта курсун жарыялайт, андан кийин Франциянын расмий басмаларына жарыяланат.

Валютаны расмий котировкалоо (фиксинг) Батыш Европанын: Амстердам, Брюссель, Мадрид, Милан, Париж, Франкфурте-на-Майне шаарларынын көптөгөн биржаларында тигил же бул формада жүргүзүлөт.

Азыркы күндө күндөлүк базар мурункудай эле валюта курсунун эң көлөмдүү сегменти болуп эсептелет. Акыркы жылдары бул жерде, башка сегменттардан, соода көлөмү аздан көбөйгөнүнө карабастан, күнүмдүк базардын үлүшү (49% жакыны) валюта базарынын айлануусунун жыйындысынын жарымынын азы болууда.

Накталай валюта операциясы негизинен спот шартында жүргүзүлөт да курс боюнча келишим бекитилгенден кийин, ошол келишим белгиленген убактан экинчи жумуш күнү болжолдуу эсептешүү болот. Бул келишимди каттоону бүтүрүү жана каражатты каалаган өлкөгө которууга мүмкүндүк берет. Спот жүргүзүү үчүн база болуп банк аралык корреспонденттик мамиле кызмат кылат. Бул операция кенен тараган жана валюта келишим көлөмүнүн 90% түзөт.

Валюта позициясы эң тез элементи болуп валюта операциясынын токтоосуз тапшыруусу эсептелинет жана белгилүү бир тобокелдикти өз ичине камтыйт. Спот операциясынын жардамы менен банктар чет өлкөлүк валюталар менен өз кардарларынын керектөөлөрүн камсыздайт, капиталдын кубулушу, анын ичинде “ысык” акча, бир валютадан башка валютага кубулушу, спекулянттык жана арбитраждык операцияны жүргүзөт.

Аларды жүргүзүүнүн башкы багыты төмөнкүлөр болот:

- чет өлкөлүк валюталар менен банктар кардарларынын керектөөлөрүн камсыздоо;
- каражаттын бир валютадан экинчисине кубулушу;
- спекулятивдик операция жүргүзүү.

Банктар бир валютадагы артыкбашты кыскартыш жана башка валютада керектөөнү жабуу багытында чет элдик банктарда “ностро” эсебин колдонуп минималдык керектүү жумушчу калдыктарын колдоо үчүн спот операциясын колдонушат. Бул банктардын жардамы менен эсебинде жабылбай калган калдыктарынын түзүлүшүнөн качуу багытында өзүнүн валюталык позициясын жөнгө салат. Чет элдик валютаны жеткирүү кыска мөөнөт экенине карабастан, бул келишим боюнча контрогенттер валюталык тобокелдикти мойнуна алышат, термелүүчү валюта курсу шартында курс эки жумуш күнүндө өзгөрүп кетиши мүмкүн.

Спот келишими арналышы мүмкүн:

- 1) Пландалган операцияны жүргүзүү максатында чет элдик валютаны тез алуу (сырткы контракты же каржы контракты төлөө, чет элдик инвестицияны жүргүзүү ж.б.)
- 2) кыска мөөнөтүү спекулянттык операция жүргүзүү;
- 3) валюталык коркунучтан сактануу.

Спот келишими үчүн кийинки белгилер мүнөздүү:

- Аларды жүзүгө ашыруунун кыска мөөнөтү. Валюта жеткирүү күнү макулдашуу түзүлгөн убактан баштап эки жумуш күнүнөн кем эмес болсо анда келишимди спот деп салттуу түрдө эсептөө кабыл алынган. Эгер валютаны жеткирүү, макулдашуу түзүлгөн күнү жүрсө анда бул спот- келишими бүгүн (today), же төлөм менен келишим жөнүндө же

кассалык келишимди сүйлөшүшөт. Эгер валютаны жеткирүү кийинки жумуш күнү болсо бул спот-келишим эртең (tomorrow), же төлөм менен келишим жөнүндө кийинки күнү; E

- Соодалашуу активи тарабынын келишиминин накталыгы. Бул сатуучу жана сатып алуучу алардагы алмашуучу валютанын эсеби жөнүндө макулдашуу түзүлгөн убакытта бекитип алышы керек (эсебине же кассада). Бирок бул принцип дайыма эле сактала бербейт.

Шашылыш базар. Валюта базарынын кийинки керектүү сегменти болуп шашылыш базар эсептелинет (мөөнөттүк операция). Бул базардын катышуучулары сүйлөшүлгөн мөөнөттө валютаны жеткирүүнүн эки тараптуу шартында, курс боюнча валютаны сатып алуу жана сатуу милдеттемесин өздөрүнө алат. Келишим же үч күндө жети күнгө чейин же 1, 2, 3, 6, 9, 12 жана 18 ай, же эки үч беш жылга түзүлөт.

2. Шашылыш валюта келишиминин түрлөрү

Салттуу түрдө шашылыш валюта базарында мындай: түз форварддар, своптор, фьючерлер жана опциондор келишимдери түзүлөт.

Түз форварддор— түзүлүшү жактан контракттын негизинде эки валютаны алмашуу боюнча, эки жумуш күнүнөн кем эмес убакыт өткөндөн кийин эсептешүүнү карап чыгышкан спот келишимин түзгөндөргө жакыныраак.

Валюталык форвардлардын спот келишиминен жалгыз айырмасы, спот келишимин түзгөн тарап, бүгүн валюталар менен алмашууга даяр курс жөнүндө сүйлөшүп алышат, ал эми форвардук келишимди түзүшкөн тараптар келечекте белгиленген убакта валюталар менен алмашуучу курс жөнүндө сүйлөшүп алышат.

Азыркы убакта көптөгөн форвард кыска убакытка түзүлөт, бир жылга түзүлгөн форвард чанда кезигет. Форвардук курс спот курсу менен барабар, жогору же төмөн болот. Эгер форвардык курс спот курсунан төмөн болсо, анда чет элдик валюталар форвардык арзандатуулар менен сатылат (дисконт менен), эгер форвардык курс спот курсунан жогору болсо, анда чет элдик валюталар форвардык баанын көтөрүлүшү менен сатылат (премия менен)

Мисалы, эгер спот курсу 1 долл. = 31 рублды түзсө, ал эми форвардык курс үч айлык контракт боюнча 1 долл. = 30 рублды түзсө, анда рубль үч ай 1-рублдук арзандатуу менен сатылат. Форвардык арзандатуу жана баанын көтөрүлүшү спот курсунун маанилик катышы боюнча жылдык пайыздан көрүнөт. Форвардук маржа кийинки формула боюнча эсептелинет:

$$\text{Премия (Дисконт)} = (E \text{ форвард} - E \text{ спот}) / E \text{ спот} * n * 100,$$

E бул- валюталык курс— спот жана форвардык курска жооп берүүчү курс.

n Коэффициенти төлөм келгенге чейинки числону көрсөтөт жана жылдык эсептелген пайызды которот. Форвардык контракттын узактыгы бир айлык мөөнөт алдында пайызды эсептешүү үчүн жылдык эсептин жыйынтыгын 12ге көбөйтөт, контракттын үч айлык мөөнөт узактыгында -4жуманы- 52ге көбөйтөт.

Форвардык курс эч качан белгиленбейт. Жалгыз форвардык марж, форвардык курстун көлөмү спот курсунан айырмаланганда гана белгиленет. Бул ыңгайлуу, спот курсу мезгилдүү өзгөрүлүп турат, анда, форвардук марж катары көбүрөөк өзгөрүүсүз калат. Форвардык марж пайыздык паритеттин эрежесинде негизделет да, төмөнкүдөй болот: форвард курсу спот курсунан бир нече пункт жогору тенденцияга ээ, өлкөнүн бир валютага канча пайыздык ставкасы экинчи өлкөнүн башка валютага төмөн пайыздык ставкасына жана тескери. Башкача айтканда, эгер, АКШнын пайыздык ставкасы 4%, а Германияныкы 6% болсо анда доллар –евро келишими, АКШ доллары премия менен кетет, а евро дисконт менен.

Своп операциясы валютаны спот шартында сатып алуу менен жана аны бир убакта форвард шартында сатып алуу жана тескерисинче конверсияны өз алдына коет. Чет элдик валютаны спот шартында сатуу менен аны бир убакта форвард шартында сатып алуу келишими репорт, тескери келишим- депорт деп аталат. Бул операциянын артыкчылыгы болуп, валюталык тобокелдиктин чоң даражасын кетирет.

Своп келишими эки банктын бир айдан 6 айга чейинки убакка чейинки келишими боюнча жүргүзүлөт. Бул операция коммерциялык банктар ортосунда, коммерциялык жана борбордук банктар ортосунда, жана борбордук бантардын өздөрүнүн ортосунда жүргүзүлүшү мүмкүн. Акыркы учурда алар улуттук валютаны эки тараптуу кредиттөө жөнүндө макулдашуусун сунуштайт.

Своп келишими банктар үчүн ыңгайлуу-алар ачык позицияны түзүшпөйт (сатып алуу сатуу менен жабылат), курстун өзгөрүүсү менен байланыштуу, керектүү валюта менен тобокелсиз убактылуу камсыздайт. Своп операциясы, коммерциялык келишимди бүтүрүү үчүн- банк чет элдик валютаны токтоосуз жеткирүү жана ошол эле убакта аны сатып алуу үчүн; - валюталык резервди диверсификациялоо жана эл аралык эсепти камсыздоо, банк керектүү валютага тобокелдиксиз ээ болуу үчүн.

Своп курсу форвардык маржи өлчөмүндө көрүнөт жана премия/дисконт эсеби формуласы боюнча эсептелинет.

Фьючерсдик келишими деп бааны макулдашылган убакыт белгиленген боюнча бир нече базистик активдин көлөмүн сатып алуу же сатуу жөнүндө келечекте макулдашууну аткарууга жетишилген макулдашуу аталат.

Фьючерс контрактты форвардык контракттан убагы жана өлчөмү чоң стандартташтырылыш жана кепилдик берүү жөндөмдүүлүгү менен айырмаланып, шашылыш биржада түзүлөт.

Фьючерсдик контракт менен сатат:

- АКШда Чикаголук товардык биржада (СМЕ) жана Чикаголук шашылыш товардык биржасында (СВОТ);
- Англияда Лондондук эл аралык каржы фьючерстер биржасында (LIFFE);
- Россияда Москва борбордук фондулук биржасында (МБФБ), Москва каржы жана фьючерсдик биржасында (МКФБ), Москва банктар аралык валюта биржасында (МБВБ), Москва товардык биржасында (МТБ).

Фьючерстик сооданын катышуучулары болуп төмөнкүлөр эсептелинет:

- брокерлер, кардарлардын каражаты катары жана өз каражаты катары биржада келишим түзүүчүлөр;
- фьючердик жана биржалык соодагерлер аралык каржы мамилесине ортомчу болгон, күрөө каражатты кепилдик менен берүүчү жана келишимди аткаруучу, кардарларды жана брокерлерди эсептешүү кызматын жүргүзүүчү эсептешүү фирмасы.
- Брокерлердин ортомчусу алдында өз каражаттарын соодалоочу кардар.

Фьючерстик контракттын милдеттүү компоненти болуп, ошол контрактты толук мүнөздөөчү анын спецификациясы эсептелинет. Фьючерстик контракттын спецификациясы болуп дайыма төмөнкү маалыматтар көрсөтүлөт:

- Контрактын өлчөмү же товар бирдиги;
- Жеткирүү айлары;
- Жеткирүү күнү;
- Жеткирүүнү билдирүүнүн биринчи жана акыркы күнү;
- Сооданын акыркы күнү;
- Бааны котировкалоо жолу;
- Баа кадамынын өлчөмү;
- Соода сааты;
- Жеткирүү жолу;
- Жеткирүүнүн эсептешүү баасы;
- Чектөө ж.б.

Валюталык фьючерс деп алдын-ала аныкталган курс боюнча, аныкталган сандагы бир валютаны экинчи валютага келечекте алмаштыруу аталат. Дүйнөдө фьючерстик биржаларда улуттук валюта санын көрсөткөн, чет элдик валюта бирдигин сатып алуу үчүн, дайыма валюта курсун түздөн-түз котировкалоо колдонулат. АКШ биржаларында котировкаланган валюта фьючерстери, валюта бирдигинин доллардык наркын фьючерстик баа чагылдырат. Фьючерстик валюта контракты сатып алуу баасы базистик валютанын форвардык курсунун башкы образында аныкталат.

Валюталык фьючерстердин эң көбү жеткирүү датасына чейин кайрылышат, атап айтканда, сатып алуу келишими сатуу келишими менен бирдей баага же тескерисинче алмашылат, ушундай жол менен валютаны физикалык жол менен жеткирүүдөн качып жана ачык позициясын жабат.

Валюталык фьючерстер менен соодалашууда келечекте базистик валютанын өзгөрүү курсун алдын ала көрүү керек жана фьючерстик аракеттин баардык мөөнөтүнүн ичинде курстун алмашуусун дайыма көзөмөлдөп туруу керек, ал эми каалабаган тенденцияны кармап калса, контркатан өз убагында кутулуу керек.

Фьючерстик контракт менен операция эки түргө бөлүнөт: алып сатуу жана хеджировалоо. Алып сатуу операциясы сатуу жана сатып алуу бааларынын ортосунан оң айырмачылыкты алуу багытын коет. Хеджевдик операциясы реалдуу активдер менен соодалашууда баанын ыңгайсыз өзгөрүү коркунучун чектөөгө багытталган.

Фьючерстик базарды тобокел базары деп көп аташат, тобокелдик сактыктан жантайма тобокелдикке өтөт, жана хеджеттер гана анын негизин түзүшөт. Хеджерлерге, өндүрүшчүлөргө жана керектөөчүлөргө, фьючердик базар товар сатып алууда жана сатып өткөрүүдө баа тобокелдигин чектөөгө мүмкүндүк берет; экспорттоочуларга жана импортоочуларга - валюта курсунун өзгөрүү тобокелдиги; каржы активдерине –курстук баанын төмөндөө тобокелдиги; арендага берүүчүлөр жана кредит берүүчүлөргө – пайыздык ставканын өзгөрүүсү.

Опцион — келишим, сатып алуучу белгиленген дата же белгиленген убакта алдын ала сүйлөшүлгөн баада валютаны сатуу жана сатып алуу укугуна ээ болот (бирок милдеттемени эмес).

Биржалык жана биржалык эмес опциондорду айырмалайт.

Биржалык опциондор болуп стандарттык биржалык контракттар жана алардын фьючерстик окшош кайрылуусу саналат. Мындай биржалык опциондор үчүн спецификалык контрактты коет. Соода катышуучулары менен келишимди түзүүдө опцион боюнча премия көлөмү гана сүйлөшүлөт, калган параметрлер биржа тарабынан стандартталган жана коюулган.

Биржадан тышкары опциондор биржалык опциондордон, катышуучулар келишим түзүүдө эркин шартты сүйлөшүп алуусу менен айырмаланат. Окшош форвардык келишим түзүүнүн технологиясы.

CALL опциону — сатып алуу опциону. Сатып алуучуга базалык активди сатып алуу укугун берет .

PUT опциону— сатуу опциону. Сатып алуучуга базалык активди сатуу укугун берет.

Опциондордун кенен тараган эки стили — америкалык жана европалык.

Америкалык опцион экспирация убагынын каалаган күнү төлөп кутулушу мүмкүн. Башкача айтканда мындай опционго убакыт берилет, да убагында сатып алуучу бул опционду аткарышы мүмкүн.

Европалык опцион бир гана көрсөтүлгөн күнү төлөп кутулушу мүмкүн.

Опциондун сыйлыгы — бул, опцион контрагын түзүүдө сатуучуга сатып алуучу опцион төлөөчү акча суммасы. Экономиканын маңызы боюнча келечекте келишим түзүү укугу үчүн сыйлык болуп эсептелинет.

Айтканда "опцион баасы", опцион боюнча сыйлыкты болжолдошот. Биржалык опциондор үчүн - опцион боюнча сыйлык аларга котировка болуп эсептелинет.

Опцион баасы келечекте аныкталган шартта сатып алуучу сатуучуга базалык активди сатуу же сатып алуу укугуна ээ болгондо берүүчү сыйлык болуп эсептелинет.

Опциондорду инвестициялык тартуу деп, алардын негизинде жаткан активдерге караганда алар аз турушкандыгы менен түшүндүрүлөт. Мындан тышкары, сатып алуучулар үчүн чыгаша тобокелдиги төлөнгөн сыйлыктын көлөмүндө чектелет.

Опционду сатып алуу баарынан мурда базалык активге ээ болуу жана аны аткаруу багытында эмес, капыстан опцион баасы өсүп кеткенде сатуудан түшкөн утуш үчүн жүргүзүлөт. “Колл” опционун сатып алуу базардын өсүү шартында киреше алып келет, а “Пут” опционуна ээ болуу- базардын төмөндөө шартында.

Кайфгаллоо үчүн суроолор:

1. Башка каржы операциясына салыштыруу боюнча валюта операциясынын өзгөчөлүгүн түшүндүргүлө.
2. Күндөлүк валюта операциясы (спот) жана шашылыш валюта операциясынын айырмачылыктарын ачып бергиле? Алардын ортосунда жалпылыктар эмнеде?
3. Күнүмдүк валюта операциясынын кандай типтери бар, жана алардын спецификасы эмнеде экенин билесиңерби?
4. Форвардык жана споттук курс эмнеси менен айырмаланат? Форвардык курска кандай факторлор таасир этет?
5. Сыйлык жана дисконт алдында эмне түшүндүрүлөт?
6. Форвардык валюта операциясы фьючердиктен эмнеси менен айырмаланат? Фьючердик келишимди спецификациялоо деген эмне?
7. Опциондук келишимдин башка шашылыш келишимдерден принципалдык айырмасы эмнеде?
8. Опциондордун кандай түрлөрүн билесиңер, алардын спецификасы эмнеде?
9. Кандай валюта операциясын своп деп аташат? Алар кандай кырдаалдарда колдонулат?
10. Валюталык арбитраж операциясынын спецификациясы эмнеде?
11. Валюта тобокелдигинин келип чыгышынын мааниси жана себеби эмнеде?

4-Тема. Эл аралык капитал жана эл аралык насыя кыймылынын формалары.

1. Эл аралык капитал кыймылынын негизги формасы жана себептери

2. Эл аралык насыянын формасы жана маңызы

1. Эл аралык капитал кыймылынын негизги формасы жана себептери

Капиталдын эл аралык кыймылы- бул баарынан мурда, анын өз алдынча өсүүсү багытында чет өлкөгө капиталды аракет кылуу жана жайгаштыруу. Чет өлкөгө капиталды жылдыруу (капиталды алып чыгуу) процессти өз алдына коет, кабыл алган өлкөнүн, башкага айлануу жана өндүрүш процессинде ар түрдүү формада (товар, акча) бир өлкөнүн улуттук айлануу жүрүшүндө алынган капитал бөлүгү.

Капиталдын эл аралык кыймылы өлкө аралык импорт жана экспорт жардамы аркылуу, эл аралык каржы-насыя уюмдары же эл аралык каржы базары аркылуу жүргүзүлөт.

Капиталдын эл аралык миграция процессинин өнүгүүсүнө эки группа фактору таасир этет, алардын чичнде:

1. Экономикалык мүнөздөгү фактор:

- өндүрүштүү өнүктүрүү жана экономикалык өсүү темпин колдоо;
- Дүйнөлүк экономикадай эле айрым өлкөлөрдө терең түзүлүштөгү жылыш, (өзгөчө НТР аракети алдында дүйнөлүк база кызматынын өсүүсү);
- эл аралык адистештирүүнүн жана кооперациялык өндүрүштүн тереңдеши;
- улут аралык дүйнө экономиканын өсүшү (так, АКШ чет элдик фирмалар менен өндүргөн продукциянын көлөмү АКШнын өзүнүн экспорттогон товарынын көлөмүнөн 4 эсе жогорулук кылат);
- интеграциондук процесстин жана интернационалдык өндүрүштүн өсүшү;
- эл аралык экономика мамилелеринин бардык формаларынын активдүү өсүүсү.

2. Саясий мүнөздүн факторлору:

- капиталдык экспорттун (импорттун) либерализациясы (ЭЭЗ, оффшордук аймак ж.б.);
- "третьего мира"индустриализацияланган өлкөлөрдүн саясаты;
- экономикалык реформа жүргүзүү(мамлекеттик ишканаларды менчиктештирүү, менчик секторлорду, кичи бизнестерди колдоо);
- саясат бошобостук деңгээлин колдоо.

Булардын катарында экономикалык максатка умтулуу, капиталды импорттоо жана экспорттоо капиталдык субъектини тике демилгелөө орун алган, аларды төмөнкүлөр түзөт;

- 1) кошумча киреше алуу;
- 2) башка субъектилерге көзөмөл коюу;
- 3) барьерлерди протекционисттик бошонуу, товар агымынын кыймыл жолундагы жылуу.

Капитал- бул өндүрүштүн сырткы фактору; керектүү материалдык жана материалдык эмес жыргалчылык түзүү үчүн; каражат запасы; наркы, киреше, дивидент, пайыз түрүндө келүүчү киреше. Капиталды экспортоочулар жана импортоочуларга менчик жана мамлекеттик түзүлүштөр, алардын ичине жергиликтүү жана борбордук бийлик органдары, башка мамлекеттик уюмдар; менчик фирмалар, банктар, эл аралык жана аймактык уюмдар, жеке жактар кирет.

Швейцариялык экономист жана математик Леон Вальрас, каалаган мамлекеттин эл аралык төлөм позициясынын эрежесин калыпка салган. Вальрасдын эрежеси (Walras' Law) – өлкө импортунун наркы активдерди таза чет өлкөлүк сатуудагы жана экспорт наркына жана анын пайызына барабар:

$$IM = X + NA + NR,$$

IM – импорт,

X – экспорт,

NA (netassets) – активди таза сатылышы (чет элден сатып алган жана аларга саткан активдин наркынын айырмасы),

NR (netinterests) – пайыздын таза төлөмү (чет элдерге төлөнгөн жана чет мамлекеттен алынган, капиталга салынган пайыздын наркынын ар башкалыгы).

Капиталдардын эл аралык миграциясына жана стимулдашуусуна алып келүүчү кийинки себептерди бөлсөк болот:

- улуттук экономиканын өсүүсүнүн текши эместиги; эң жогорку нормадагы кирешени жана экономиканын жогорку темптеги өсүүсүнө тартылуу менен капитал стагнардук экономикадан кетет;
- үстүбүздөгү төлөм балансынын тең салмаксыздыгы активдүү сальдо мамлекеттеринин сальдосу таңсык мамлекеттерге капиталдын кыймылын жаратат;
- капиталдардын миграциясы өлкө аралык, капиталдын улуттук базарынын либеризациясын, башкача айтканда чет элдик инвестицияны алып чыгуу жана функционалдаштыруу агымына чектөөнү алып салуу стимулдаштырат.
- эл аралык насыяны өнүктүрүү жана кеңейтүү, валюталык жана фонддук базар капиталды эл аралык которууну масштабдуу көбөйтүүнү жөндөйт;
- капиталдын эл аралык миграциясы банктардын жана улут аралык ишмердүүлүктү активдештирүү менен; каржылык эмес жана банктык эмес уюмдар менен каржылык

ишмердүүлүгүн камтуу менен; жеке жана институтциондук инвесторлордун санын жана ресурсун көбөйтүү менен тыгыз байланышта;

- чет элдик капиталдарды өзүнө тартуучу, аларга ички инвестицияны ишке ашыруу үчүн шарт түзүүчү, мамлекеттин ички жана тышкы карыздарына кызмат кылуу үчүн өлкөнүн экономика саясаты.

Чет өлкөдө капиталды алып кирүү, алып чыгуу жана функционалдаштыруу кийинки формада жүргүзүлөт.

1. Жеке же мамлекеттик капитал формасында, ал жеке же мамлекеттик компаниялар жана уюмдар алып чыгуусуна көз каранды. Эл аралык уюмдардын сызыгы боюнча капиталдын кыймылы ар дайым өз алдынча формага бөлүнөт.

2. Акча жана товар формасында. Эгерде чет өлкөдө сатып алган же уставдык капитал түзгөн фирма салым катары алынып чыкса, капиталды алып чыгуу машина жана жабдык, патент жана ноу-хау болушу мүмкүн. Башка мисал товардык насыя болушу мүмкүн.

3. Кыска мөөнөттүү (демейде бир жылдык мөөнөт) жана узак мөөнөттүү форма. Дүйнөдө жана Кыргызстанда кыска мөөнөттүү капитал кыймылы үстөмдүк кылат. Банктагы депозиттер жана каражаттар башка каржылык институттарга бир жылга которулууга мүмкүн болсо да, алар салттуу түрдө кыска мөөнөттүү капиталга кошулат.

4. Ссудалык жана ишкердик формада.

Ссудалык капитал мамлекеттик (расмий) жана жеке болушу мүмкүн. Ал макулдашылган мөөнөткө сунушталат, бардык алынган сумма пайыздары менен акырындан, бөлүк-бөлүгү менен кредиторго кайтарылышы керек.

Ссудалык капитал чет элдик валюта резервин толуктоо үчүн, бюджет таңсыктыгы жабууга, милдеттүү ички жана тышкы карыздарга кызмат кылууга, түзүлүштүк адаптацияны жана макроэкономикалык чараны стабилдештирүүнү жүргүзүүгө, социалдык төлөмдөргө, товар жана башка керектөөлөрдү сатып алуу үчүн мамлекеттик түзүлүштө расмий жана жеке булактарды өзүнө тартат.

Ишкердик капитал кызматты же товардык өндүрүштү түз же кыйыр түрдө салынган, бизнести, киреше түрүндө артыкча киреше алуу максатында каражатты өз алдына коет. Ишкердик капиталдын эл аралык агымында ТНК каражаты ээлик кылат.; алар экспорттун жана импорттун башкы капиталы болуп эсептелинет. Мамлекеттик институттун жана эл аралык уюмдардын каражаттары чет өлкөдөгү ишкердик капиталы катары колдонулушу мүмкүн.

5. Портфельдик жана түз түрдөгү инвестиция.

Түз чет элдик инвестиция (ТЧИ) узак мөөнөттүү кирешени алуу үчүн чет өлкөгө салынган капитал болуп эсептелинет. Түз инвестициянын айырмачылык мүнөзү, алардын

капиталы инвестицияланган объектине (өндүрүштү) көзөмөлдөйт же өздүк ээси болот. Түз инвесторлордун фирма капиталдарынан, өндүрүштөрдүн үстүнөн көзөмөлдөөдө берилүүчү үлүшү ар түрдүү болушу мүмкүн. Формалык түрдө АКШ мындай чектин 10% эсептейт. Түз жана портфельдик инвестицияларынын ортосундагы сандык чегин коюу шарттуу. Акционерлердин капиталы майдалануу астындагы башкаруу көзөмөлү фирманын 10% акция пакетин бериши мүмкүн.

Түздөн-түз чет элдик инвестицияга киргендер:

- 1) биринчиден, чет жакта алгачкы өздүк инвестицияга ээ болуу;
- 2) Экинчиден, анын капиталы салынган инвесторлор жана ишканалар ортосунда кийинки бардык келишимдер.

ПШИ алып кетүү менен инвесторлор жергиликтүү өнөктөштөр менен же өз алдынча жаңы фирмаларды уюштурат чет өлкөдө ишкердик кылып жаткан фирмалардан маанилүүлүшүн сатып алат.

Түз чет элдик инвестиция башка өлкөлөрдө биргелешкен же толук чет элдик ишкана түзүүгө мүмкүндүк берет, эмгекти бөлүштүрүүнү тереңдетет жана эл аралык өндүрүштү өсүүгө түрткү берет, баарынан мурда улут аралык корпорация рамкасында; өлкө аралык өндүрүштүк жана технологиялык өз ара байланышты бекемдейт жана өсүүсүн жөнгө салат.

Портфельдик инвестиция инвесторлорго инвестиция салган объектине үстүнөн көзөмөл жүргүзүүгө укук бербестен, чет элдик баалуу кагаздарды салууну өз алдына коет. Алар төмөндөгүдөй салымдарга бөлүнөт:

- документ чыгарган карыз берүүчүлөр менен жана аны сатып алган кредиторлордун ортосундагы карыздык мамилени күбөлөндүрүчү карыздык баалуу кагаздар;
- б.а. документтерди чыгарган, ошол жак мамилеси боюнча мүлккө ээлик кылуу укугун күбөлөндүргөн өздүк титул.

Карыздык баалуу кагаздар карыз берүүчүдөн кредиторлор карызды төлөтүп алуу укугун бекитет. Бул киреше менен белгиленген баалуу кагаздар менчикке салуучу, аз киреше берүүчү жана жогорку ишенимдүү баалуу кагаздар. Карыздык баалуу кагаздар сырттан кирүүчү маанилүү булак болуп эсептелинет. Алар узак мөөнөттүү жана орто мөөнөттүү облигацияга, жөнөкөй векселге, карыз милдеттенмеси тилкатка (нота), коммерциялык кагазга, мындан тышкары кыска мөөнөттүү карыздык баалуу кагаздарына (мүлктүк векселге, депозиттик сертификатка, банктык акцептке) бөлүнөт.

Өздүк титулга салуу. Эл аралык базарда өздүк титул акцияда, америкалык депозитордук тилкатта (ADR), кенен тараган, да инвесторлорду өндүрүштүк

капиталдарга катышууну бекитет.

Акция- бул анын ээлерине компаниянын капиталынын үлүшүнө ээлик кылуу менен акционерлердин жыл сайын өтүүчү чогулушунда добуш берүү укугун берүүчү, директорду шайлоого жана дивидент түрүндө компаниянын кирешесинен үлүш алуучу баалуу кагаздар. Артыкчылык жана жөнөкөй акциялар болот.

Депозитардык тилкаттар- бул улуттук банк чыгарган жана чет элдик компанияда акцияга ээ болууну бекитүүчү баалуу кагаздар. Америка депозитардык тилкаттарда (ADR) жана терең депозитардык тилкатта (GDR), кенен тараган, ар бири бир нече чет элдик акцияга барабар болуп жана фондулук базарда өз алдынча өздүк титул катары сатылат.

Чет элдик инвестицияны портфельдик жүзөгө ашыруу үчүн түрткүжетиштерлик деңгээлдеги тобокелдик алдында дивиденттен жана курстук нарктын өсүү эсебинен максималдуу киреше алуу өздүк титул жана акция каражатынан турат. Мындан тышкары, инвестор акчасын өсүүдөн сактоону үмүттөнөт; спекулятивдик киреше алууну; накталай валютага тез айлануучу, өзүн жогорку тез сатылуучу каражат менен камсыз кылат. Акция фиксироваланган киреше менен камсыз кыла албайт, жабууга жараксыз, облигацияга караганда, бирок акция жогорку киреше бериши мүмкүн.

Капиталдын келиш-чыгыш балансы боюнча өлкө капиталдын таза импортко жана таза экспортко бөлүнөт. Эл аралык актив жана пассивдердин балансы боюнча, башкача айтканда чет элдик капиталдардын өлкө экономикасына салганы боюнча (пассив) жана чет өлкөнүн улуттук капиталга салганы боюнча (актив), өлкөнүн сырткы карызынын балансы аныкталат. Активдердин пассивдердин үстүнөн жогорулашы өлкөнү таза кредитор катары; пассивдин актив үстүнөн жогорулашы – бул таза карыз катары мүнөздөйт.

Карыз өлкөлөр, төлөм жөндөмдүү, чет элдик кредиторлор алдында өз карыз милдетин аткаруучу, жана төлөм жөндөмсүз, башкача айтканда чогулган төлөнбөгөн карыз милдетин бузуучулар болот. МВФ классификациясы боюнча, төлөбөөчү же карызды кыйынчылык менен кызмат көрсөтүүчү өлкөлөргө акыркы 5 жыл ичинде убагы өтүп кеткен карызы бар жана/же карызын реструктуризацияланган, башкача айтканда кайра каттаткан мамлекет кирет.

2. Эл аралык насыянын маани-маңызы жана формасы

Эл аралык насыя — эл аралык экономика мамилесинин чөйрөсүндөгү ссудалык капитал кыймылы, кайтаруу, шашылыштыгы жана пайызды төлөө шартындагы товар жана валюта сунуштоо менен байланыштуу ресурс. Кредитор жана карыз берүүчү катары жеке

ишканалар (банктар, фирмалар), мамлекеттик уюмдар, өкмөт, эл аралык жана аймактык валюта-насыялык жана каржылык уюмдар эсептелинет.

Эл аралык насыя өндүрүштүн капиталисттик жөндөмүндө пайда болгон жана алгачкы капитал чогултуучу бирден-бир таянгычы болгон. Анын өсүүсүнүн объективдүү өсүүсүнө улуттук рамка үчүн өндүрүштүн чыгышы турган, интернационалдык чарбалык байланышты күчөтүү, капиталды эл аралык коомдоштуруу, өндүрүштү кооперациялоо жана адистештирүү, НТР турган. Интенсификациялоо, дүйнө чарбалык байланышты ааламдаштыруу, эмгекти эл аралык ажыратуу эл аралык насыя убагын дифференциалоону жана масштабдуу көбөйтүүнү шарттады. Анын темпинин өсүүсү сырткы соода өндүрүштүн өсүү темпин бир нечеге жогорулатат.

Эл аралык насыя капиталдын айлануусунун баардык стадиясында катышат:

- отун, чийки зат импорттук жабдык алуунун өндүрүштүк жолунда акча капиталынын айлануусунда;

- бүтпөгөн өндүрүш алдында насыялоо формасында өндүрүш процессинде;

- дүйнөлүк база үчүн товар алуу алдында.

Эл аралык кредиттин маңызын анын функциясы *көрсөтөт*:

1) Кеңейтилген өндүрүштүн керектөөлөрүн камсыз кылуу үчүн өлкө аралык ссудалык капиталды кайра бөлүштүрүү. Ошол насыя анын массасын көбөйтүү менен улуттук кирешени орточо киреше менен теңдөөгө кызматташат.

2) Накталай эмес төлөмдү тездетүү жана өстүрүү, насыя каражаттарын пайдалануу жолу(тратт, *вексел*, чек, которуу ж.б.) менен эл аралык чөйрөдө *үнөдөө айланууну*

3) Чет элдик насыяларды колдонуу менен *капиталды борборлоштурууну жана концентрациялоону тездетүү*.

4) *Экономиканы жөнгө салуу*.

Бул өз ара байланышкан функцияны аткаруу менен, эл аралык насыя өндүрүштү өстүрүүдө кош ролду ойнойт: оң жана терс. Бир жагынан, насыя өндүрүшүн үзүлбөгөн жана анын кеңейишин камсыз кылат. Ал өндүрүштү жана алмашууну интернационализациялоону, эмгектин эл аралык бөлүнүүсүнүн тереңдешин жөндөйт. Башка жагынан, эл аралык насыя коомдук өндүрүштүн диспропорциялоону күчөтөт, секирмелүү киреше тармагынын кеңейишин стимулдаштырып, чет элдик карыз каражаттарына тартылбастан, тармактык өсүүнү кармайт. Эл аралык насыя атаандаштык күрөштө чет элдик кредиторлордун позициясын бекемдөө үчүн колдонулат.

Эл аралык насыянын формасынын түрдүүлүгүн, насыя мамилесинин мүнөздөөчү бир нече башкы белги боюнча классификациялоого мүмкүн.

Пайда болуу булактары боюнча ички, чет өлкөлүк жана тышк сооданы каржылоо жана аралаш насыялоо болуп айырмаланат. Алар тыгыз байланышта болуп товардын экспорттон импортко кейинки бардык кыймылында, экспорттук товарды өндүрүү же даярдоону ичине камтуу менен, аны складдан жана жолдон, анын ичинен чет өлкөдөн, мындан тышкары өндүрүү жана колдонуу процессинде импорттоочулар товарын колдонуп кызмат кылат. Карыз болгондор үчүн эл аралык насыянын шарты эреже катары, товар реализациялоого канча жакын болсо ошончо жагымдуу.

дайындоо боюнча, карыз алынган каражаттын эсебинен кайсыл сырткы экономикалык келишим жабылат ошого көз каранды, айырмаланат;

- сырткы соода жана кызмат менен сөзсүз байланышкан коммерциялык насыя;
- башка каалаган багытка колдонулган, түздөн-түз капитал салууну ичине камтыган, баалуу кагаздарды алуучу, валюталык интервенция, сырткы карызды жабуучу каржылык насыя;

- «арадагы» насыя, капиталды алып чыгуунун аралаш формасында кызмат кылуу үчүн, товар жана кызмат мисалы, катардагы ишти аткаруу түрүнө (инжиниринг)

Эл аралык насыя убагы боюнча төмөнкүдөй болуп бөлүнөт:

- кыска мөөнөттүү – 1жыл, кээде 18 айга чейин (өтө кыска мөөнөттүү – 3 айга чейин, суткалык, жумалык);

- орто мөөнөттүү — 1 жылдан 5 жылга чейин;

- узак мөөнөттүү – 5 жылдан жогору. Бир катар өлкөлөрдө орто мөөнөттүү насыя 7 жылга чейин ал эми узак мөөнөттүү – 7 жылдан жогору эсептелинет.

Кыска мөөнөттүү насыя демейде ишкерлердин капиталын айландырууну камсыздайт жана сырткы соодада, сооданы камсыздап, камсыздоодо жана спекулятивдик келишимде колдонулат. Узак мөөнөттүү эл аралык насыя, эреже катары, негизги өндүрүштүк каражатты инвестициялоо үчүн белгиленген, 85% машина экспортун жана комплекстүү жабдыкты эл аралык экономикалык мамиленин жаны формасын тейлейт, (чоң масштабдуу долбоорлор, илимий-изилдөө иштери, жаңы техниканы киргизүү). Эгер кыска мөөнөттүү насыя узартылса, ал орто жана кээде узак мөөнөттүү болот. Кыска мөөнөттүү насыяны орто жана узак мөөнөттүү насыяга трансформациялоо жүрүшүндө грант катары чыгуу менен, мамлекет активдүү катышат.

Камсыздоо көз карашы боюнча камсыздоо жана бланкалык насыя болуп айырмаланат. Камсыздоодо демейде товар, товар бөлүштүрүүчү жана башка коммерциялык документтер, баалуу кагаздар, векселдер баалуулуктар жана кыймылсыз мүлк кызмат кылат. Насыя алуу үчүн товарды күрөөгө коюу үч формада жүргүзүлөт: катуу күрөө (товардын белгилүү бир массасы банктын пайдасына коюулат); жүгүртүүдөгү

товардык күрөө (белгилүү бир суммага жооп берген товардын ассортименти эске алынат); кайра иштеп чыгуудагы товардык күрөө (коюулган товардан буюмдарды жасоого мүмкүн, бирок банкка күрөөгө бербей).

Бланктык насыя насыя алган адамдан аны белгиленген убакта жабуу милдеттемесин алуу менен берилет. Бул насыя боюнча документ демейде, алган тараптын бир кол коюусу менен соло-вексель кызмат кылат. Бланктык насыянын ар түрдүүлүгү контокоррент жана овердрафт болот.

Техниканы сунуштоонун көз карашы менен төмөнкүлөр айырмаланат:

- каржылык насыя(накталай) , алган тараптын эсебине которулган жана анын карамагында болгон; банк же импортоочулар акцепт формасында короткон акцепттик насыя;

- депозиттик сертификаттар; облигациалык зайымдар; консорциалдык насыя ж. б. Насыя берүүчү катары ким болот, ошого карата насыялар төмөнкүдөй болуп бөлүнөт:

- 1) жеке, фирма сунуштаган, банк, кээде ортомчулар (брокерлер);
- 2) өкмөттүк;
- 3) мамлекет жана менчик ишканалар катышкан аралаш насыя;
- 4) мамлекет аралык насыя, эл аралык жана аймактык валюта-насыялык жана каржы уюмдары.

Эл аралык соодада негизинен *фирмалык (коммерциялык)*насыя колдонулат. Бул фирма сунуштаган, адатта эксперттер, бир жагынан импортерлорго башка жагынан төлөмдү жылдыруу түрүндөгү ссуда. Сырткы соодадагы коммерциялык насыя товардык операция боюнча эсептешүү менен дал келет. Фирмалык насыя айырмаланып (адатта 2 – 7 жылга чейин) товар жана башка факторлор түрүндө дүйнөлүк базардын конъюктура шарты менен аныкталат. Оор жабдыктарды жана машина экспортунун кеңейиши менен анын убагын узартуу жаңы көрүнүш болуп калды. Фирмалык насыя адатта ачык эсеп боюнча сунушталат же вексел менен түзүлөт.

Векселдик насыя экспорттоочу товар сатуу жөнүндө макулдашуу жүргүздүбү карайт, коммерциялык документти алып, аны акцептейт, башкача айтканда ага көрсөтүлгөн убакта төлөөгө макулдугун берет.

Ачык эсеп боюнча насыя экспорттоочу жана импорттоочунун ортосунда макулдашуу жолу менен сунушталат, жеткирүүчү сатып алуучунун эсебине жүктөлгөн жана сатылган товардын баасын карыз катары жазып коёт, ал эми импорттоочу белгиленген убакта насыяны жабуу милдетин алат. Ачык эсеп боюнча насыя, товарды өз убагында жеткирүү алдында карызды убак-убагында, айдын аягында же ортосунда жабуу менен практикаланат.

Фирмалык насыянын ар түрдүүлүгү болуп импортердун *аванстык төлөмү* болот (сатып алуучу аванс), контрактка кол коюуда импортер тарабынан ссуда, жабдык, заказ кылынган машина баасында, чет элдик жеткирүүчүнүн пайдасына адатта 10-15% (кээде көп) жүргүзүлөт. Сатып алуу авансы эл аралык эсептешүүнүн бир формасы катары жана экспортту насыялоо жана бир убакта эле чет элдик сатып алуучуну каржылоо каражат катары кызмат кылат, импорттоочу заказ кылынган товарды кабыл алуусу керек. Өнүгүп келе жаткан өлкөлөргө салыштырмалуу өнүккөн өлкөнүн импорттоочу фирмалары бул өлкөдөн айыл чарба продукциясын алып чыгуу үчүн сатып алуу авансын колдонушат.

Фирмалык насыя сатып алуучу менен жеткирүүчүнүн ортосундагы мамилени көрсөткөнү менен, ал адатта банктык насыя менен дал келет. Машинаны, жабдыкты сатууда фирмалык насыя узак мөөнөткө сунушталат (5 жана андан көп жылга чейин), бул экспорттердун маанилүү каражатын бурат. Ошондуктан экспорттоочулар адатта банктык насыяга таянат же өз насыясын банктарда кайра каржылоо. Фирмалык насыялар канчалык насыя шарты жана көлөмү боюнча жабдык жана машина экспорттоону насыялоо маселесин чече албагандыктан, эл аралык экономикалык мамиледе банктык насыя ролу күчөйт.

Кайталоо үчүн суроолор:

1. “Капиталдын эл аралык кыймылы” деген эмне?
2. Капиталдын эл аралык кыймылынын ушул кездеги өзгөчөлүгү жана себеби эмнеде?
3. Капиталдын эл аралык миграция процессине кандай факторлор таасир этет?
4. Вальрасанын эрежеси эмнеси менен турат?
5. Капиталды алып чыгуунун негизги формасы кайсылар?
6. Түз жана портфельдик инвестициянын маңызы жана айырмачылыгы эмнеде?
7. Силер портфельдик инвестициянын кандай түрлөрүн билесиңер?
8. Дүйнөдө узак мөөнөттүү же кыска мөөнөттүү капитал басымдуулук кылабы?
9. Эл аралык насыянын өзгөчөлүгү эмнеде?
10. Эл аралык насыялоонун негизги принциптерин атагыла жана түшүндүргүлө.
11. Эл аралык насыя мамилесинде ким субъект болушу мүмкүн?
12. Эл аралык насыя кандай функцияны аткарат?
13. Эл аралык насыянын негизги формасынын мазмунун ачып бергиле.
14. Эл аралык фирмалык насыянын кемчилдиктерин жана кадыр баркын, мазмунун ачып бергиле.
15. Фирмалык насыя кандай формада сунушталат?

5 - Тема. Коммерциялык банктардын каржы кызматы

1. Банктык насыя

2. Насыялык операциялар

Экспортту жана импорту банктык насыялоо товарды, товардык документтерди, векселди, мындан тышкары коротуу эсеби күрөөгө коюулуп ссуда формасында болот. Кээде банктар бланктык насыя менен тыгыз байланыштагы, башкача айтканда формалдык камсыздоосуз фирма-экспорттоочуларга сунуштайт.

Банктык насыя эл аралык соодада фирма алдында артыкчылыка ээ. Алар алуучуга товарды сатып алууга каражатты ээн –эркин колдонууга мүмкүндүк берет, жеткирүүчү фирмаларга насыя үчүн кайрылуу зарылдыгынан бошотот, товар үчүн банктык насыянын накталай эсебинен акыркы эсептешүүнү жүргүзөт. Мамлекеттик каражатты тартуу жана кепилдикти колдонуу менен жеке банктар базардык ставкадан төмөн 10-15 жыл экспорттук насыя сунушташат.

Бирок банктар, эреже катары, өз өлкөсүнүн чегинде колдонууну чектейт жана аныкталан багытта чыгым кылуу жөнүндө дайыма шарт коет, мисалы, алар кызыкдар болгон товарды фирмалардан сатып алуу. Муну менен банктык насыялар байланган насыя касиетине, максаттуу мүнөзгө ээ болушат. Банктык насыялар банктардын, банкирдик үйлөрдөн, башка насыя мекемелеринен сунушталат. Сырткы экономикалык операцияны насыялоо боюнча операцияны координациялоо, чоң насыя ресурстарын мобилизациялоо жана тобокелдиктин бирдей бөлүнүшү үчүн, банктар консорциумдарды, синдикаттарды, банктык **пулыларды** уюштурат.

Банктар *экспорттук жана каржылык насыяны* сунуштайт.

Экспорттук насыя — экспорттоочу өлкөнүн банк тарабынан, импорттоочу өлкөнүн банкына жабдууларды, машинаны ж. б. жеткирүүнү насыялоо үчүн берилген насыя. Банктык насыя акча формасында берилет жана карыз алгандар насыя берген өлкөдөн товар сатып алуу үчүн ссуданын баарын колдонууга милдеттүү болгондуктан “байлануу” мүнөзүн алып жүрөт. Банктар экспорттук насыялоонун бир формасы сатып алуучу насыясы (5 – 8 жана андан көп жыл) болуп калды.

Сатып алуучунун насыясынын өзгөчөлүгү, экспорттоочунун банкы улуттук экспорттоочуларды эмес, чет элдик сатып алуучуларды, башкача айтканда импорттоочу өлкө фирмасын жана банктарын насыялоосунда. Адатта мындай насыялар өзүнчө фирмалардын кызматын жана товарга ээ болуу менен байланыштуу. Муну менен экспорттоочу келишимди насыялоого катышпайт, бул насыя баасын көтөрүү мүмкүнчүлүгүнөн ажыратат. Сатып алуучунун банктык насыясынын баасы, эреже катары,

ссудалык капитал базарында, жыл бою алынган каражаттын баасынын деңгээлинен төмөн белгиленет, бул алардын конкуренттик жөндөмдүүлүгүн жогорулатат. Сатып алуучунун насыя убагы жеткирүүчүнүн насыя убагын жогорулатат: негизинен бул орто жана узак мөөнөттүү ссудалар. Банктар муну менен чет элдик карыз алуучулар үчүн сатылып алынган товарга төлөөгө насыялык жол ачышы мүмкүн. Сатып алуучунун бантык насыясы фирмалык насыяны жана тапшыруучунун насыясын сүрүп чыгарат.

Каржы насыясы каалаган базарда, максималдык пайдалуу шартта товарды сатып алууга уруксаат берет. Финансылык насыя товардык жеткирүү менен байланышпайт жана сырткы карызды жабуу, валюталык курсту колдоо, авуарды (эсепти) чет элдик валютада толтуруу үчүн арналган.

Эң чоң банктар акцептик коротуу формасында *акцептик насыя* сунуштайт. Экспорттоочу импорттоочу менен жеткирилген экспорттук сарпталган товар үчүн төлөм банк аркылуу акцепт жолу менен жүргүзүлөрүн сүйлөшүп алышат. Женева векселдик конвенция тарабынан кабыл алынган, макулдашылган бир образдагы векселдик мыйзам менен, акцепт жөнөкөй болушу, эч нерсе менен шартталбашы керек, бирок векселдик сумманын бөлүгү чектелүүсү мүмкүн (акцепт бөлүк). Англиялык векселдик эреже жалпы жана чектелген акцептке уруксаат берет (шарттуу, бөлүк, жергиликтүү, бир нече төлөчүлөрдүн биринин колу коюулган). Акцептант башкы карыздар болот, башкача айтканда белгиленген убакта векселге төлөөгө жооп берет. Төлөнбөй калган учурда векселди кармоочу акцептентке түз доо коюу укугуна ээ. Банк аркылуу акцептенттелген вексель, сырткы сооданы насыялоо мүмкүнчүлүгүн кеңейтүүчү, банк аралык насыяны сунуштоочу аспап катары кызмат кылат.

Экспортту насыялоонун бир формасы болуп *акцепт – рамбурдук* насыя эсептелинет, импорттоочунун акцепт банкына векселдин суммасын которууда (рамбурсировкалоо) жана үчүнчү өлкөнүн банкынан экспорттоочунун акцептелеген векселине дал келүүсүнө негизделген.

Экспорттоочу импорттоочу менен, векселдин убагы келгенче, импортердун төлөм жөндөмдүүлүгүнө ишенбесе же сатылган товар үчүн түшкөн валютаны тез алууга кызыкдар, экспортер койгон товарга болгон төлөм акыркы коротуу акцепт жолу менен банк аркылуу жүргүзүлөрүн сүйлөшүп алышат. Сүйлөшүүгө жетишкен убакта импортер өз банкына акцепт түзүү тапшырмасын берет.

Акцептант- Банкы, өз кезегинде, акцепт сарптоону караган, экспорттоочу банкка кайтарылбаган акцептик аккредитти коет жана векселди өз убагында төлөө кепилдигин талап кылат. Экспорттоочу бул боюнча кабар алып товарды түшүрөт, сарптоону жана

коммерциялык документти жазып берет, адатта векселди эсепке алган өз банкына аларды жөнөтөт.

Экспорттоочунун банкы сарптоону жана документтерди акцептант банкына жиберет, ошол сарптоо акцептер, аны же экспорттоочу банкына же филиалына, ал эми товардык документти импорттоочу банкына жиберет. Импорттоочунун банкы импорттоочуга камсыздоо жоопкерчилиги астында товардык документтерди, товарга ээлик кылуу укугун сактоочу тил катты берет. Экспорттоочунун банкы акцептик сарптоону кайра санап чыгат. Ал кийин ссудалык капиталдар дүйнөлүк базарында ушул операцияга биргелешкен насыячы катары кирет.

Акцепт – рамбурстук насыянын спецификасы жана артыкчылыгы ушунда.

2. Насыя операциясы

Эл аралык насыянын бир формасы *лизинг*, лизинг алуучу чет элдик лизинг берүүчүдөн белгилүү бир убака заказ кылынган материалдык баалуулуктарды ижара төлөмүн убагын жылдыруу менен жана эгерде алардын соодасы калган наркы боюнча келишим аягына чыгышы боюнча өз менчигине алат.

Ижара төлөмү ай сайын, квартал сайын же жарым жыл сайын жүргүзүлөт. Ижара төлөмүнүн ставкасы ижарага берилген жабдуулардын баасына жана мүнөзүнө жараша коюулат, мындай деңгээлдеги насыянын убагы, базардын аны сатып алууга мүмкүн болушу боюнча ижара акысы бааны жогорулатат.

Дүйнөлүк лизингалык базар кызматтардын көп түрдүүлүгү менен, анын көрсөткүчүнүн жогорку динамикалуулугу, географиянын кеңдиги менен мүнөздөлөт. Дүйнөлүк базарда лизингалык кызматтын негизги бөлүгү дүйнөлүк каржы борборлоруна чогултулган (АКШ, Батыш Европа, Япония).

Лизинг – бул товардык формада чет элдик инвестицияны тартуучу бирден бир форма, керектүү тармактардын өсүшү үчүн шарт түзүп, экономиканын өндүрүш секторун бекемдейт. Мындан тышкары, лизинг, лизингалык компаниялары менен банк аралык атаандаштыкты күчөтүүчү насыялоонун альтернативдик форма катары, ссудалык пайызка төмөндөтүүчү таасирин тийгизип, өз кезегинде өндүрүш чөйрөсүндө капитал агымын стимулдаштырат.

Төлөм балансынын жетишсиздик шартында лизинг өлкөнүн сырткы карызын кошпостон анын милдети эл аралык практика менен дал келүүчүлүгү менен дагы жагымдуу. Эл аралык практикада лизингалык келишимдин төмөнкүдөй формалары колдонулат.

1. *Түз лизинг*, качан даярдоочу же мүлк ээси өзү лизинг берүүчү болуп чыкканда орунга ээ болот, ал эми кыйыр – качан ижарага берүү үчүнчү жак аркылуу жүргүзүлгөндө.
2. *Стандарттуу лизинг*. Лизингдин мындай формасында жабдууларды даярдоочу ага ушул жабдууларды керектөөчүлөргө ижарага берген лизингалык компанияны сатат. Даярдоочу жана лизинг алуучулар ортосунда келишим боюнча лизинг жөнүндө укуктук мамиле жок.
3. *Операциялык лизинг*, эгер лизинг алуучу ижаралык объектиге ээлик кылгысы келбесе. *Каржылык лизинг* алдында лизинг алуучу калган наркы боюнча анын объектисин соңку сатып алуусу менен ижараны айкалыштырат.
4. *Кайтарылуучу лизинг* («лиз-бэк»). Коммерциялык көз карашта лизингдин бул формасы, качан фирма каражатты керектөөнү сезгенде жана өзүнүн каржылык абалын жакшыртууга аракет кылган учурда колдонулат. Жабдуунун ээси жабдуу лизингалык компаниясын сатат, андан кийин аны ижарага алат, башкача айтканда жабдуу сатуучу лизинг алуучу болуп калат, операциянын маңызы ушунда турат.
5. *«Нымдуу» лизинг*. Бул лизингдин ар түрдүүлүгүнүн өзгөчөлүгү, ал лизинг алуучу лизинг берүүчүнүн кошумча шарттарын карап чыкканында турат. Лизингдин бул түрү, кымбат туруучу, лизинг берүүчү жабдууну кармоону, оңдоону, камсыздоону, кээде өндүрүштүү башкарууну же күйүүчү май ташууну жүргүзөт. Адатта мындай лизинг жогорку чекитке салыштырмалуу, жаңы жабдуулар, компьютер сыяктуу, самолет жана оор машиналарды жана механизмдерде колдонулат.
6. *«Таза» лизинг*. Мындай жабдууну эксплуатациялоо менен байланышкан учурда чыгымдарды лизинг алуучу төлөйт. Ал жабдууну оң абалында кармап турууга, ага кызмат кылууга жана ижара убагы бүткөн учурда лизинг берүүчүгө жыртылбаган нормалдуу абалын эсепке алуу менен өткөрүп берүүгө милдеттүү.

Лизинг келишиминин башка дагы формасы бар.

Эл аларык факторинг – факторинг компаниясынын (кээде банк) сатып алуу формасында импорттоочуга экспорттоочунун төлөнбөгөн төлөм талаптарын жана аларды инкассациялоодо экспорттоочуну насыялоо. Талап кылынуучу убак келгенге чейин экспорттоочуга аванс берип, факторингдик компания аны насыялайт. Ссуданын көлөмү кардардын насыя жөндөмүнүн көз карандылыгына жараша фактура эсеби 70% дан 90%га чейин термелип турат. Калган 10-30% комиссия кызматы жана насыя пайызы үчүн кармап калгандан кийин кардардын эсебине түшөт. Бул эсептеги каражат факторингдик компания кабыл албаган коммерциялык тобокелдикти жабуу үчүн кызмат кылат. Төлөм талаптарын инкассациядан кийин факторингдик компания эсебин жабат жана

экспорттоочуга импорттоочу убактысын өткөрүп жиберген үчүн туумду кошуп калган калдыгын кайтарып берет.

Конвенциондук факторинг (ачык сессия) экспорттоочу импорттоочуга өзүнүн төлөмдүк талаптарын анын атындагы факторинг кампаниясына бергендигин кабарлайт, муну менен бардык агенттик функциялар жүргүзүлөт (каржы-бухгалтердик, укуктук ж.б.).

Конфиденциалдык факторингде (жабык сессия) импорттоочу бул боюнча кабар албайт жана кампания экспорттоочуну төлөнбөгөн эсеп-кысапты сатып алуу жана аны инкассациялоо жолу менен насыялап комиссиялык операциянын бөлүгүн гана аткарат.

Келишимди түзүү көз карашында эл аралык факторингдин төмөндөгүдөй түрлөргө айырмаланат.

- 1) *өз ара* (эки факторингдик) экспорттоочунун жана импорттоочунун өлкөсүндө дал келген сырткы экономикалык келишимге кызмат кылуучу эки факторингдик кампаниялардын өз ара ишеничин карайт;
- 2) *Түз импорттуу* -импортердун өлкөсүндө экспорттоочу менен факторингдик кызмат жөнүндө импорттоочу экспорттук түшкөн акчаны инкассация жолу аркылуу төлөм кепилдигин берүү келишимин түзүү;
- 3) *Түз экспорттук* – насыя тобокелдигин өзүнө алган факторингдик компания менен экспорттоочу өз өлкөсүндө келишим түзүү; бул вариантта факторингдик компания импорттоочунун төлөм жөндөмдүүлүгүн жана анын эсеп кысабына коюлганды инкассациялоону баалоону жүргүзөт.

Факторингдик насыя үчүн адатта 2-4% болуп факторингдик компанияны жогорку киреше менен камсыздап расмий эсептик ставкадан ашат.

*Форфетирование.*Бул термин накталай төлөмгө алмаштыруунун аныкталган укугун берүүнү түшүндүрөт.

Экспорттук форфетировандык – бул төлөнгөн сумманы калыбына келтирүү үчүн (б.а. экспорттоочуну) мурунку ээсине артка кетүүсүнө уруксат бербестен (айлантуусуз) толук убакыт чет элдик импорттоочуга экспорттоочунун төлөм талабындагы форфетор сатып алуу формасындагы насыя

Форфетировалоо экспорттоону насыялоо формасы катарында эң чоң келишим (250 миң доллардан баштап) жана узак мөөнөттүү (8 жылга чейин) колдонулат. Импорттоочунун карызы жогорку баада болуп, вексель менен толтурулган болуш керек. Вексель эсеби атайын өлкөлөрдүн ставкасы боюнча же индукцияланган ЛИБОР ставкасы боюнча жүргүзүлөт.

Форфетировалоо лизингден документти жөнөкөй жасалгоолосу менен айырмаланат, кийинки бекемдөө менен телефон аркылуу жүргүзүлөт.

Форфетировалоо экспорттук насыя формасы катары экспорттоочуга бир катар артыкчылык берет: экспорттон түшкөн убагынан эрте алууга; аны дебитордук карыздан бөлүк-бөлүк менен бошотуунун эсебинен балансын кыскартуу; дал келүүчү тобокелдиктен жана карыздык талаптарды башкарууда үнөмдөө. Бул экспорттоочуга качан мамлекеттик кепилдик же насыя алууга мүмкүн болбогон учурда, каржылык мүмкүнчүлүгүн жогорулатып, төлөмүн жылдыруу менен келишим түзүүгө мүмкүндүк берет.

Ушундай жол менен, форфетировалоо экспортту стимулдаштырууга мүмкүндүк берет.

Кайталоо үчүн суроолор:

1. Эл аралык банктык насыянын спецификасы эмнеде? Анын жетишкендиктери жана чеги кандай?
2. Эл аралык каржы насыясынын өзгөчөлүгүн түшүндүр.
3. Акцептик насыя эмнени түшүндүрөт?
4. Акцептик –рамбурсдук насыянын маңызы эмнени түзөт?
5. Эл аралык факторингдин түрүн жана мазмунун ачып бергиле?
6. Эл аралык форфейтингдин мазмунун мүнөздөгүлө.
7. Адатта кандай убакта форфетировалоо колдонулат?
8. Эл аралык векселдик насыянын спецификасы эмнеде?
9. Эл аралык лизингдин мазмунун жана спецификасын мүнөздөгүлө.
10. Силер лизингалык келишимдин кандай формаларын билесиңер?

6-Тема. Эл аралык эсеп жана алардын формасы

1. Сырткы экономикалык келишимдин валюта-каржылык шарты

2. Эл аралык эсептин негизги формасы

1.Сырткы экономикалык келишимдин валюта-каржылык шарты

Эл аралык эсеп – ар түрдүү өлкөнүн жарандарынын жана юридикалык жактар ортосундагы саясий жана маданий мамилелерден, экономика менен байланыштуу пайда болгон милдеттери жана акча талаптары боюнча төлөмдөрдү регламенттөө. Эл аралык эсеп, бир жагынан, шарт, төлөм жүргүзүүнүн формасы жана тартибин, тандалган практика жана эл аралык салт жана документ менен бекитилген, алардын өткөрүүсү боюнча банктардын башка күнүмдүк практикалык ишмердигин ичине камтыйт.

Эл аралык эсептин басымдуу бөлүгү банктык эсепке жазылуу каражаты менен накталай эмес жол менен жүргүзүлөт. Муну менен эл аралык эсепте алдыңкы ролду чоң банктар ойнойт.

Эсеп жүргүзүү үчүн банктар өзүнүн “лоро” (бул банктагы чет элдик банк) жана “ностро” (бул банк чет өлкөдө) эсебин ачууну коштогон чет өлкөлүк банктар менен корреспонденттик мамилесин жана чет өлкөдөгү бөлүмдөрүн колдонушат. Корреспонденттик макулдашуу эсеп тартибин, комиссия өлчөмүн, чыгымдалган каражатты толуктоонун ыкмасын аныктайт.

Эл аралык эсепти өз убагында жана рационалдуу жүргүзүү үчүн адатта банктар келерки убактагы төлөмдөргө жана түзүлүшкө дал келген керектүү валюталык позицияны кармап, өзүнүн валюта резервине диверсификациялык саясат жүргүзөт. Банктар жогорураак пайда алуу максатында “ностро” эсебинде кичи калдыктарды кармоого умтулушат, валюталык активдерди дүйнөлүк ссудалык капитал рыногунда, ошонун ичинде евროрынокта жайгаштырууну тандашат. Эл аралык эсеп чөйрөсүндө, бир жагынан, улуттук мыйзам чыгаргандар тарабынан жөнгө салынса, башка жагынан коюулган салт жана эреже түрүндө болгон дүйнөлүк практикада аныкталат же өзүнчө документ менен бекитилген.

Эл аралык эсептин абалы бир катар факторлорго көз каранды: өлкө аралык экономикалык жана саясий мамилеге; валюталык мыйзам чыгаруучуларга; эл аралык соода эрежесине жана салтка; банктык практикага; сырткы соода келишиминин шартына жана насыялык макулдашууга.

Банк аркылуу операция менен байланышкан чыгым суммасы, төлөм кабыл алуу кепилдиги жана ылдамдыгы эсептешүү шартын жана формасын тандоого көз каранды.

Ошондуктан сырткы соода партнерлору сүйлөшүү процессинде төлөм шартын макулдашып алышат жана андан кийин аны контракт менен бекитишет.

Төлөм келишиминин жана валюта каржылык шартын тандоо, өлкө аралык саясий жана экономикалык мамиледен, контрагенттик мамиленин күчүнө, алардын компетенциясына, ошол товарды соодалашуу каада жана салтына көз каранды. Өкмөт аралык макулдашуу эсептешүүнүн жалпы принцибин бекитет, ал эми сырткы соода келишиминде толук шарты так калыптанат. Бул шарттар төмөнкү негизги элементтерди камтыйт; баа валютасы; төлөм валютасы; төлөм шарттары; төлөм каражаттары; банктар жана эсеп формасы; ушул аркылуу бул эсептер жүргүзүлөт.

Баа валютасы - товардын баасын аныктай турган валюта. Товардын баасы валюта тандоодо белгиленет, эл аралык эсептешүүгө өзгөчө эл аралык салтка, өкмөт аралык макулдашуу шартына, жогоруда саналган факторлор жана товардын түрү чоң мааниге ээ. Валюталык тобокелдиктен сактануу максатында кээде келишим баасы бир нече (эки же андан ашык) валютада же валюталык корзинада көрсөтүлөт.

Төлөм валютасы – бул валютада, импорттоочунун (же карыз берүүчүнүн) милдеттери жоюлушу керек. Валюта курсунун туруксуздугунда баа көбүрөөк туруктуу валютада, ал эми төлөм адатта импорттоочунун өлкөсүнүн валютасында белгиленет. Эгер баа валютасы жана төлөм валютасы бир – бирине дал келбесе, анда биринчиден экинчисине кайра эсептешүү курсу келишимде сүйлөшүлөт.

Төлөм шарты- сырткы экономикалык келишимде маанилүү элемент. Алардын арасында төмөнкүлөр айырмаланат: аванс, накталай төлөм, коммерциялык насыяны сунуштоо менен эсептешүү, накталай төлөм (тандоо укугу) опциону менен насыя.

Эл аралык эсептешүүдө *накталай төлөм* түшүнүгү келишим шартына ылайык товарды жүктөп жөнөтүүнү тактоочу документке каршы төлөм же сатып алуучуга берилгенден кийин экспорттолгон товарга төлөм божомолдонот. Бирок азыркы шартта импорттоочунун өлкөсүнө товар документтен мурун келген, төлөөгө тийиштүү жана, эреже катары сакталган (трасттык) тил кат, банктык кепилдик аркылуу сатып алуучутоварды аны төлөөгө чейин алууга мүмкүн болгон көптөгөн учурлар бар. Ушундай жол менен төлөм товар белгиленген портко келгенден кийин товарды түшүрүү жөнүндө билдирүүгө каршы төлөмдү ичине камтуу менен жүргүзүлөт. Сатуучулар базарында атаандаштыкты күчөтүүгө байланыштуу жана алардын насыяны колдонуу аракети жаңы продукциясын өтүшүн кеңейтүү үчүн сырткы соода операциясы боюнча эсептер коммерциялык насыяны колдонуу менен жүргүзүлөт.

Коммерциялык насыя сатуучуларга товар сатып алуучуларга бир нече айдан 5 – 8 жылга чейинки убакытка кээ бир учурда узак мөөнөттүү убакытка сунушталат. Сырткы

соода операцияларында импортоочу коммерциялык насыянын эсебине адатта алгын насыясын жабууга жөнөкөй векселдик формада карыздык милдеттемесин жазып берет же экспорттоочу жазып берген төлөмгө которулуучу коротуу-векселинде жазуу түрүндө макулдук берет.

Коммерциялык насыя формасында товарга эсептер качан баанын аныкталган пайыз товарды түшүргөнгө чейин, түшүрүү документине каршы бөлүгү, а калган бөлүгү келишимде коюлган убакыт ичинде төлөнгөндө аванстык жана накталай төлөм болуп эсептелиниши мүмкүн.

Эсептешүүнүн альтернативдик шарты накталай төлөм опциону менен насыя болот. Эгер импорттоочу сатып алынган товар үчүн артка жылдырылган төлөм укугун колдонсо, анда ал накталай төлөөдө каралган арзандатуудан куру калат. Товар алмашуу эсепшүү боюнча (товар алмашуу) келишим жалпы кабыл алынган формада жүргүзүлүшү мүмкүн (ачык эсеп, аккредитив, инкассо). Насыяны төлөө шартынын бирден-бир оор бөлүгү эсептешүү формасын тандоо жана майда бөлүктөрүн калыпка салуу аларды өткөрүү болот.

2. Эл аралык эсептешүүнүн негизги формасы

Азыркы убакта болгон практикага дал келген эл аралык эсептешүүнүн төмөндөгүдөй негизги формалары колдонулат: документтик аккредитив, инкассо, банктык которуу, ачык эсеп, аванс. Мындан тышкары, эсептешүүдө вексель жана чектер пайдаланылат. Эл аралык эсептер менен келишим боюнча өз жагына алган милдеттемени кошумча камсыздаган кызмат, банктардын кепилдик операциясы (мисалы, инкассо менен, төлөм аванстары ж.б) тыгыз байланышта.

Келишимде эл аралык эсептешүүнүн формасы жана шарты сүйлөшүлөт.

Эсептешүүнүн аккредитивдик формасы. Бир түргө салынган эреже жана салтка ылайык документтик аккредиттерге², аккредит – бул макулдашуу, банк кардардын өтүнүчү боюнча, ачык аккредиттин пайдасына төлөмдү бенефициарга документтер менен же бенефициар тарабынан коюлган акцепт коротууда жүргүзүү.

Документардык эсептешүү боюнча эсептешүүгө катышышат:

- Аккредитив ачуу жөнүндө өтүнүчү менен банкка кайрылган импорттоочу (буйрук берүүчү);
- Аккредит ачкан эмитент-банк;

---

²Эл аралык соода палатасынын публикациясы № 525, редакция 1995 ж.

- милдеттенген банк, экспорттоочуга анын пайдасына аккредитив ачылгандыгы жөнүндө жана ага аккредитив текстин асыл нускасы экенин күбөлөндүрүп берүүнү кабарлоону тапшырылат;
- аккредитив пайдасына ачылган бенефициар-экспорттоочу.

Импорттоочу экспорттоочу менен келишим түзгөндөн кийин аккредит ачууга банкка арыз берет. *Эмитент-банк* аккредит ачат жана аны өз корреспондентине, эреже катары, экспорттоочунун өлкөсүндө, аккредитив бенефицирге милдеттүү тапшырууну жөнөтөт.

Милдеттүү банк аккредитивди асыл нуска экенин күбөлөндүрүп бенефициарга берет. Бенефициар өз пайдасына ачылган аккредитивди (б.а. банктын төлөм жүргүзүү милдети) алгандан кийин товарды жүктөөнү жүргүзөт, эреже катары, документтин көрсөтөт, милдеттүү банк, эмитент-банк төлөө үчүн аларды жөнөтөт. Билдирүүчү банкка келип түшкөн экспорттук түшкөн акча бенефициардын эсебине которулат.

Эсептешүүнүн аккредитивдик формасы – өтө татаал жана кымбат. Аккредитивдик операцияны аткаруу үчүн банк, эсептешүүнүн башка формасына караганда, мисалы инкассо караганда абдан жогорку комиссия алат. Мындан тышкары, импорттоочу аккредитив ачуу үчүн адатта банктык насыяга таянат, ага пайызын төлөө менен эсептешүүнүн бул формасы кымбаттай. Импорттоочу үчүн эсептешүүнүн аккредитивдик формасы анын канчалык товарды реализациялап жана алууга чейин аккредитивди ачпасын капиталынын чачыранды болуусуна алып келет, бирок, ошол эле убакта ага экспорттоочу менен келишим шартынын аткарылышын (банк аркылуу) көзөмөлдөөгө мүмкүндүк берет. Экспорттоочу үчүн аккредитив формасында, эсептешүүнүн жалгыз формасы болгондуктан (банктардын кепилдик операциясынан тышкары) банктын төлөм жүргүзүү милдетин камтыган аванстык төлөмдөн кийин бир топ пайдалуу.

Эсептешүүнүн инкассолук формасы. *Инкассо* – көрсөткөн кызматы жана анын дарегине жүктөп жөнөткөн товар үчүн, банк кардардын тапшырмасы боюнча жана анын инструкциясынын негизинде, инкассо боюнча Унифицировага дал келген банктагы экспорттоочунун эсебине бул каражатты которуп импорттоочудан төлөм алуучу банктык операция.

Эсептешүүнүн инкассолук формасына катышышат: 1) өз банкына инкассоолук операцияны тапшыруучу - кардар; 2) инкассировалоо боюнча операцияны тапшырган банк-ремитент; 3) валюта каражатын алуучу инкассиялоочу банк;

4) импорттоочу – төлөөчүгө документтерди сунуш жасоочу, сунуштоочу банк;

5) төлөөчү

Операция жүргүзүүчү документтер эки топко бөлүнөт:

- каржылык документтер (котормо векселдер, жөнөкөй векселдер, чектер, төлөм тил каттары жана акча каражаттары боюнча төлөм кабыл алуу үчүн колдонулган башка документтер);

- коммерциялык документтер (эсептер, жүктөп жөнөтүү документтери жана каржылык документи болуп эсептелбеген башка документтер).

Бул бөлүнүшкө байланыштуу таза жана документардык инкассону айырмалайт.

Таза инкассо коммерциялык документтерди коштобогон каржылык документтер боюнча төлөмдү төлөтүп алууну билдирет.

Документардык (коммерциялык) инкассо – коммерциялык документтерди коштоочу каржылык документтер же бир гана коммерциялык документтер. Ушуну менен бирге банктарда төлөм документтери боюнча кандайдыр бир милдеттенме жатпайт.

Экспорттоочу товарды жөнөткөндөн кийин өзүнүн банкына толук жана так инструкцияны камтыган шартта, импорттоочудан валютанын белгилүү суммасын алууну тапшырат.

Мына ушинтип, эсептешүүнүн инкассолук формасы насыялык мамиле менен байланыштуу. Өнүккөн өлкөлөрдө коммерциялык насыя шартында келишим боюнча инкассо эсептешүүнүн негизги формасы болуп эсептелинет. Ушуну менен акцеп төлөөчү үчүн инкассого, эреже катары, ага коммерциялык документтерди тапшырууга каршы(документардык инкассо) коротууну көрсөтөт, акцептик векселдин төлөм убакытынын келиши алдында инкассого төлөө үчүн жиберилет.

Инкассо формасы боюнча эсептешүү импорттоочуга белгилүү бир артыкчылык берет, товардык документке каршы төлөм жүргүзүү негизги милдеттемесин түзөт, муну менен өз товар жүгүртүүсүнөн алдын ала каражат бөлүү зарлычылыгы жок. Бирок, эгерде товарды алууну тездетүү үчүн коносаментанын бир түп нускасы сатып алуучу үчүн түздөн-түз жөнөтүү практикаланбаса, экспорттоочу импорттоочу төлөгөнгө чейин товар таратууда юридикалык укугун сактоону улантат.

Экспорттоочу үчүн эсептешүүнүн инкассолук формасы олуттуу кемчилдиктерге ээ.

Биринчиден, экспорттоочу импорттоочунун төлөмдөн баш тартуу менен байланыштуу тобокелдигин алып жүрөт, бул төлөөчүнүн каржылык абалын же базар конъюктурасы төмөндөшү менен байланыштуу болушу мүмкүн. Ошондуктан эсептешүүнүн инкассолук формасынын шарты импорттоочунун төлөм жөндөмдүүлүгүнө жана анын ак ниеттүүлүгүнө экспорттоочунун ишеними болуп эсептелинет.

Экинчиден, товарды жүктөп жөнөтүү жана инкассо боюнча валютадан түшкөн акчанын ортосунда маанилүү бөлүк болот, өзгөчө жүктү узак мөөнөт транспорттоодо. Мындай кемчилдиктерди жоюу үчүн инкассо практикада кошумча шарттарды колдонот.

Банктык которуу. Ал бир банктын башкага котормо алуучуга аныкталган сумманы төлөө тапшырмасын өз алдына коет. Эл аралык эсептешүүдө банктар өз кардарларынын тапшырмасы боюнча боло берүүчү которууну аткарышат. Бул операцияга төмөнкүлөр катышышат: милдеттүү котормо берүүчү; котормо берүүчүнүн банктары; тапшырма алуучулар; котормо берүүчүнүн эсебине сумманы которуучу банк; котормону алуучу.

Банктык которуунун формасы эсептешүүнүн акыркы эсебинде төлөө, аванстык төлөм, инкассо төлөмүндө жүргүзүлөт. Мындан тышкары, которуу каражатында кайра эсептешүү жана башка операциялар жүргүзүлөт. Азыркы убакта банктык которуу СВИФТ системасы боюнча жүргүзүлөт.

Товарга которуу жүргүзүү үчүн импорттоочу, аккредитция ачуу үчүн насыяга караганда, убагы кыскараак, банктык насыяга көп чуркайт.

Аванс формасындагы эсептешүүлөр. “Аванс” термини импорттоочунун экспорттоочуга товарды жүктөгөнгө чейинки көрсөткөн кызматына төлөмдү билдирет. Түзүлгөн практикага дал келген аванстык төлөм, бир жагынан, төлөм шартынын сапаты, башка жагынан эсептешүүнүн формасы катары карайт. Бул эсептешүү, төлөм товарды жүктөп жөнөткөнгө чейин, кээде аны өндүргөнгө чейин жүргүзүлгөндүктөн экспорттоочу үчүн бир топ ыңгайлуу.

Эгер импорттоочу товарды аванстаса, ал экспорттоочуну насыялайт. Мисалы, аванстык төлөм, чет өлкөдө объект куруу келишиминин шартында келишимдик баанын бир бөлүгүн камтыйт. Эл аралык практикага ылайык аванс формасындагы төлөм 10-33% түзөт.

Ачык эсеп боюнча эсептешүү. Импорттоочунун экспорттоочуга товарды алгандан кийин мезгилдүү төлөмү мунун маани маңызын түзөт. Күндөлүк карыздын суммасы соода партнерунун китебинде эсептелинет.

Эл аралык эсептешүүнүн бул формасы ачык эсептешүү боюнча насыя менен байланыштуу. Ачык эсеп боюнча карызды жоюуда эсептешүүнүн ирээти котрагенттер аралык макулдашууда аныкталат. Эсептешүүнү тууралагандан кийин ачык эсептешүү боюнча, акыркы карызын жоюу, банк аркылуу, эреже катары, банктык которуу же чекти колдонуу аркылуу жүргүзүлөт. Бул байланышта банктык статистика банктык которууну ачык эсеп боюнча эсепти көп камтыйт.

Ачык эсеп боюнча эсептешүү импорттоочу үчүн эң ыңгайлуу, анткени, төлөм товар алгандан кийин жүргүзүлөт, муну менен сунушталган насыянын пайызы өзүнчө алынбайт: жеткирилбеген же кабыл алынбаган товар үчүн төлөм тобокелдиги жок. Төлөмдүн өз убагында төлөөнүн ишенимдүү кепилдигин камтыбагандыктан, анын капиталынын айлануусун акырындаткандыктан, кээде банктык насыяга чуркоо

зарылдыгын жараткандыктан экспорттоочу үчүн эсептешүүнүн бул формасынын пайдасы азыраак. Эсептешүүнүн бул формасы бир жактуу колдонулганда товарды импорттоочуга төлөнбөй калган тобокелдиги, аванстык төлөмдө товар экспорттоочуга товарды жеткирбей калуу тобокелдигине окшош. Эсептешүүнүн бул формасы импорттоочуну насыялоо менен дал келет жана экспорттоочу тарабынын ишенимин чагылдырат. Эсептешүүнүн бул формасы тосмо жеткирүүдө гана колдонулат, качан контрагент кезек менен сатып алуучунун жана сатуучунун ролуна өткөндө жана импорттоочунун милдеттенмесин аткарбай калгандыгы экспорттоочунун товар жеткирүүсүн токтотууну алып келет. Ачык эсептешүү боюнча эсептешүүнүн бир жактуу жеткирүүсү чанда колдонулат.

Эл аралык эсептешүүдө дагы экспорттоочунун импорттоочуга койгон *котормо вексель* колдонулат. Документтерди – коротуу, мыйзам формасында бекитилип түзүлгөн, векселде аталган сумманы көрсөтүлгөн убакта төлөө боюнча берүүчүгө же үчүнчү бир жактын (трассанттын) башкага (трассантка) анык буйругун камтыйт. Эгер коротуу өзүнө жазылса трассант жана ремитент бир адам болушу мүмкүн.

Коротуу берилбөөчү векселден айырмаланып которуу вексели болот. Эки термин тең эл аралык келишимде артыкчылык менен колдонулат. Векселди төлөө үчүн акцептент жоопкерчилигин алат. Акцептент катары банк же импортер чыгат. Коротуунун акцептованттык банкы эсепке алуу жолу менен накталай акчаны жеңил айландырат.

Товардык – акча мамилесинин өнүгүүсү менен жана чарбачылык байланыштын глобалдашуусу менен *вексель* универсалдуу насыя-эсептик документ болуп калды. Аккредитивди жана инкассону кошумчалоодо коротууну колдонуу валютадан түшкөн акчаны жана насыя алуу укугун берет.

Коротуу айырмаланат: а) берүүчүгө, б) трассатка төлөнгөндөн кийинки келген товар, в) шашылыш. Көрсөтүүдөн 30 күндөн кийин төлөнгөн шашылыш которуу, акцептке ээ болуусу керек жана ошону менен кепилдик берилген каржылык документ болуп калат.

Векселдик колдонуу менен эсептешүүдө экспорттоочу импортердон валюта алган өз банкынын инкассосуна товардык документти жана коротууну берет. Импорттоочу акцептик коротууга же төлөмгө каршы болгондо гана бул документтердин ээси боло алат. Насыялык экспорттук жеткирүүдө векселди төлөө убактысы жактардын келишиминде шартталган. Төлөм каражаты катары бир векселди колдонуу ага берилүүчү жазуунун (индоссамент) жардамы менен бир нече акча милдетин жабууга мүмкүн.

XX к 60-ж. Эл аралык эсептешүүдө насыя карточкасы активдүү колдонулат. *Насыя карточкасы* – кредиттик уюм чыгарган, анын ээсинин эсебинде накталай акчаны

күбөлөндүрүүчү аты жазылган акча документи. Эсептешүүнүн электрондук аспабы накталай эсепти жана кызматты колдонуу менен ээсине товар алуу укугун берет. Аларды иштеп чыгуу үчүн космостук жана электрондук, компьютердик байланыш колдонулат. Банктын жана дүкөндүн компьютерлери маалымат иштеп чыгуучу борбордук компьютердик системага телефон аркылуу кошулат.

Төлөм картасынын өнүгүүсү менен байланыштуу ар түрдүү төлөм карточка системасы – ага катышуучуларынын жыйындысы жана алардын мамилелери калыптанды. Мисалы, эл аралык төлөм ассоциациясына 1997-жылы түзүлгөн VisaInternational кирет. Мындай ассоциациялар жол чектери, дебеттик жана насыя карталар боюнча эл аралык эсептешүүнү жөнгө салууну жана клирингин камсыздайт.

Эл аралык эсептешүүдө НТРдин таасири астында ЭЭМ активдүү жайылууда, Интернет тармактарында дистанциондук байланыш каналдары боюнча берилген банктык компьютерлердин эсине жазуу түрүндө берилген электрондук сигналдар колдонулат. Банк аралык эсептешүүдө маалымат берүү БДБКТС аркылуу жүргүзүлөт. Бүткүл дүйнөлүк банк аралык каржы телекоммуникациясы кыскартылганы БДБКТС, мыйзамсыз кирүүдөн мыкты корголгон, ишенимдүү жана стандартташтырылган телекоммуникациялык тармак аркылуу банктык операцияны аткаруу боюнча эффективдүү ишти жүргүзүү мүмкүнчүлүгүн сунуштайт. Бул система дүйнө жүзү боюнча 6000 миң каржылык уюм менен эл аралык унифицировальк эсептешүү мүмкүндүгүн берет.

Бирок БДБКТС системасы эсептешүүнү жүргүзүү үчүн арналган эмес, ал жөн гана ишке ашыруу үчүн маалымат берет, чынында акча которууну лоро жана ностро эсеби боюнча операцияны чагылдыруу жолу менен банктар өздөрү жүргүзүшөт. Бул системага катышуу банктарга мыйзамсыз кирүүдөн жогорку даражада корголгон стандарттык формада банктык маалыматты күнү-түнү жогорку ылдамдык тармагын колдонуу мүмкүндүгүн берет.

Азыркы этапта «on-line» режиминде электрондук төлөм өз таанымын алат. Төмөнкү механизм колдонулат: төлөөчү банк кардары өзүнчө шифр аркылуу өз банкына көзөмөлдөө алдындагы эсебинен акча суммасын чыгарып аны жеткирүүчүнүн эсебине которуу буйругун берет. Мындай төлөм «Интернет» каражаттарынын бүткүл дүйнөлүк тармактары аркылуу жүргүзүлөт.

Банк кардары “сыр сөзүн” билүү менен өз эсебин өзү башкарат. Насыя картасынан айырмаланып бул жөндөмдө, алар жогорку билимди талап кылса дагы мүмкүнчүлүгү өтө кеңири. Адистердин ою боюнча, эсептешүүнүн мындай формасы банктык системага эч таасирин тийгизбестен убактысы менен башкаларды кысат. Чет өлкөдө жана биздин

өлкөдө көптөгөн банктар эсептешүүнүн мындай формасын колдошот. Мындай төлөмдү жүргүзүү үчүн күндүн убактысы жана кардардын орду мааниге ээ эмес.

Кайталоо үчүн суроолор:

1. Сатуу – сатып алуунун сырткы соода келишиминин типтик ролу кандай?
2. Валюталык эскертме жана төлөм валютасы, келишим валютасы жөнүндө сатуу – сатып алуунун сырткы соода келишиминин шартын камтыган практикалык оюн ачып бергиле.
3. Товарды сатуу-сатып алуунун эл аралык келишиминин валюта-каржылык шартын ачып бергиле.
4. Эскертменин түрдүү оюн, корголгон тараптын валюталык жоготуу тобокелдигин ж.б. түшүндүргүлө.
5. Эсептешүүнүн аккредитивдик формасынын классификациясын жана колдонуу шартын, мүнөзүн ачып бергиле.
6. Эсептешүүнүн инкассолук формасынын колдонуу шарты жана мүнөзү кайсылар?
7. Банктык төлөмдөрдө банктык которуунун колдонулуш спецификасын ачып бергиле.
8. Эсептешүү каражаты катары векселдин жана чектин спецификасын мүнөздөгүлө.
9. Ачык эсепте төлөмдүн өзгөчөлүгү эмнеде?
10. Эл аралык эсептешүүнүн азыркы формасы кандай?

7-Тема. Эл аралык эсептешүү балансы

1. Эл аралык эсептешүү балансынын түрлөрү

2. Төлөм балансынын түзүлүшү

3. Төлөм балансын жөнгө салуу ыкмасы

1. Эл аралык эсептешүү балансынын түрлөрү

Эл аралык эсептешүүнүн балансы – бул акча мамилесинин талабына жана мамилесине салыштырмалуу, башка өлкөгө мамиле боюнча бир өлкөнүн төлөмү жана өтүшү.

Эл аралык эсептешүү балансы өлкө аралык улуттук кирешени кайра бөлүштүрүүнү чагылдыргандыктан агрегаттык экономикалык көрсөткүчтө керектүү орунду ээлейт. Эл аралык эсептешүү балансынын негизги түрлөрү 1): эсептик баланс; 2) эл аралык карыз балансы; 3) төлөм балансы болот.

Эсептик баланс – бул ошол өлкөнүн талаптары жана милдеттеринин ара катышы, башка өлкөгө мамилеси боюнча кайсыл бир күнгө көз каранды эмес төлөмдүн келип түшү убактысы. Мындай талап жана милдеттер карыз жана насыя алууда, кызмат жана товарды экспорттоо жыйынтыгында келип чыгат. Эсептик баланстар аныкталган убакта жана аныкталган күндө айырмалайт.

Календардык убакытка дал келген активдүү статьясы чет мамлекеттерге жана алардын чет өлкөдөгү инвестициясына бул өлкөнүн жаңы талаптардын суммасын көрсөтөт. Пассивдүү статья, тескерисинче, чет мамлекеттердин инвестициялары жана насыялары боюнча өлкөнүн жаңы пайда болгон милдеттерин чагылдырат. Эсептик баланс бир убакыт ичинде башка мамлекеттерге мамилеси боюнча бир өлкөнүн милдеттерин жана талаптарынын динамикасын мүнөздөйт. Аны менен өлкөнүн толук валюта-каржылык абалын көрсөтүүгө болбойт.

Өлкөнүн эл аралык эсептик позициясын баалоо үчүн (жылдын башында же аягында) чет өлкөдө төлөм убактысынын жана өткөөлдүн пайда болушуна карабастан бул өлкөнүн бардык милдеттерин жана талаптарынын мамилелерин чагылдырган аныкталган күнгө эсептик баланс маанилүү. Анын активдүү жыйынтыгы, өлкө кредитор катары келечекте валюталык киреше алардын, инвестиция жана насыяны тартканга караганда көп сунуштаганын көрсөтөт. Аныкталган бир күнгө эсептешүү балансынын пассивдүү жыйынтыгы карыздар – нетто катары өлкө позициясын мүнөздөйт жана жабылбай калган түшүүнүн, чет мамлекеттин келечектеги анын төлөмүнүн ченемин чагылдырат.

Эл аралык карыздардын балансы өнүккөн өлкөлөрдө кеңири колдонулат. Ал эсептешүү балансына жакын, бирок андан статьясынын жаңылыгы менен айырмаланат

жана өзүнчө өлкөлөрдө өзүнүн өзгөчөлүгүнө ээ. Мисалы, АКШда ушундай аталыштагы эл аралык инвестиция балансы колдонулат.

Эл аралык эсептешүү балансынын борбордук орунун төлөм балансы ээлейт.

Төлөм балансы – бул, ошол өлкөнүн чет өлкөгө жүргүзүлгөн жана тапшырган, анын аныкталган бир убакытка чек ара үчүн алган төлөм суммасына мамилелеш.

Жарыяланган төлөм балансы тапшырууга жана факт түрүндө жүргүзүлгөн же аныкталган бир күнгө токтоосуз аткарууну талап кылган төлөм үчүн гана эмес, эл аралык милдеттер жана талаптар боюнча көрсөткүчүн камтыйт. Мындай практика соода операциясын камтуу менен келишимдин ээлик кылуучу бөлүгү, биздин убакта насыялык негизде жүргүзүлгөндүгү менен түшүндүрүлөт. Төлөм балансынын азыркы таблицасы өлкө аралык баалуулуктардын бардык түрлөрү жөнүндө жетиштүү маалыматты камтыйт. Муну менен, үстүбүздөгү убакта төлөнбөй турган, келечекке которулган, милдеттеменин тиги бөлүгү насыянын жана капитал кыймылын чагылдырган төлөм балансынын статьясына киргизилет.

Экономикалык мазмун боюнча төлөм балансы аныкталган убакыт жана төлөм балансы болуп айырмаланат.

Аныкталган бир күнгө төлөмдүк баланс тапшырган жана төлөм күнүнө алмашуучу күн түрүндө болот; анын абалы азыркы учурда улуттук жана чет элдик валюталарга суроо – талаптарды жана сунуштарды аныктайт, ал валюта курсун калыптандыруучу бирден –бир фактор болот.

Аныкталган бир күнгө төлөмдүк баланс (ай, квартал, жыл) жасалгандыгы жөнүндө статистикалык көрсөткүчтүн негизинде түзүлөт, бул өткөөл үчүн тышкы экономикалык келишим өлкөнүнүн эл аралык экономика мамилесиндеги өзгөрүүлөрдү, анын дүйнөлүк чарбада катышуусу мүнөзүндө жана масштабында анализдөөгө мүмкүндүк берет.

Эгер валюталык түшүү төлөмдү жогорулатса төлөм балансы активдүү, эгер төлөм түшүүнү жогорулатса анда пассивдүү.

Эл аралык валюта фондунун методологиясы боюнча төлөм балансы – бул, ошол өлкөнүн жана калган дүйнө өлкөлөрүнүн резиденттери менен резиденттери эместер ортосундагы аныкталган убакыттын бир бөлүгүндө жүргүзүлгөн экономикалык операциянын систематикалык тизмеси. Анда азыркы коммерциялык акча айлануу боюнча акысыз сырткы жардам жана товар алмашуу келишимин камтыган, кыска мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү капиталдардын аралашуусу менен, валюталык эмес операция менен биригет, акырында бул өткөөл акча төлөмү менен коштолбогон жөн гана эки тараптын акча мүнөзүнө милдеттеринин жана талаптарынын жемиши сыяктуу

операция менен биригет. Жыйынтыгында төлөм балансы юридикалык жактан товар менчигине өтүү укугун, резиденттердин резидент эместерге кызматы жана баалуулуктарын, мындан тышкары бир өлкөдөн башка өлкөгө каржылык жана башка активдеринин бардык операцияларын камтыйт.

2. Төлөм балансынын түзүлүшү

Төлөм балансы жарыяланган операция мүнөзү боюнча эки негизги бөлүктү камтыйт:

I. «Азыркы операция боюнча төлөм балансы»: сырткы соода операциясы боюнча акча түшүүшү жана төлөм, же соода балансы, б.а. товарды ташып келүү менен ташып чыгуусунун дал келиши; коммерциялык эмес төлөм жана баланс кызматы («көрүнбөгөн» операция балансы);

II. «Насыя жана капитал кыймылынын балансы»; расмий валюта резерви менен операция.

Күндөлүк операция боюнча төлөм балансы соода балансын жана «көрүнбөгөн» операцияны камтыйт. Бул операцияны ресурстардын насыя жана капитал формасындагы каржылык ресурстардын эл аралык кыймылынан товар жана кызмат менен дүйнөлүк соодадан бөлүү үчүн күндөлүк деп атап калышкан.

Товардын импорт жана экспорт баасынын дал келиши *товардык балансты* түзөт. Канчалык тышкы сооданын маанилүү бөлүгү насыя аркылуу жүргүзүлгөндүктөн, факт боюнча дал келген мөөнөт үчүн жүргүзүлгөн, түшүү жана төлөм, соода көрсөткүчүнүн ортосунда айырмачылык болот. Соода балансынын активинин же таңсыктыктыгынын экономикалык мааниси конкреттүү өлкөлөргө салыштырып караганда дүйнөлүк чарбадагы абалынан, жалпы экономикалык саясаттан жана анын партнерлор менен байланыш мүнөзүнөн көз каранды. Экономикалык өсүү деңгээли боюнча лидерликтен артта калган өлкө үчүн, активдүү соода балансы лицензиялуу импортту төлөө үчүн, башка эл аралык милдеттемелер жана чет элдик киреше үчүн, бир катар өндүрүштүк жактан өнүккөн өлкө үчүн, капиталдарды экспорттоо үчүн, чет жерде экинчи экономиканы түзүү үчүн валюта каражатынын булагы катары керек.

Пассивдүү соода балансы өлкөнүн адатта дүйнө чарбалык позициясынын алсыздыгы катары бааланып ылайыксыз деп эсептелинет. Бул өнүккөн өлкөлөр үчүн валютанын түшүшүнүн жетишсиздигин сыноочу эреже. Өндүрүштүк жактан өнүккөн өлкөлөр үчүн башка мааниге ээ болушу мүмкүн.

Кызмат балансы төлөмдөрдү жана транспорттук жүк ташуудан түшүүнү, камсыздандырууну, электрондук, телекосмостук, телеграфтык, телефондук, почталык

жана байланыштарды, эл аралык туризмди, илимий – техникалык жана өндүрүштүк тажрыйба алмашууну, эксперттик кызматты, чет жактагы башка өкүлдөрүнүн соода жана дипломатиялык мазмунду, маалымат берүүнү, маданий жана илимий алмашууну, ар түрдүү комиссиялык чогулушту, жарнаманы, жаманкени жана башкалар камтыйт. Кызматтар дүйнөлүк экономикалык байланыштын динамикалык өнүгүүчү секторун өзү менен сунуштайт, түшүү жана төлөм түзүлүшү жана көлөмүнө анын ролу жана таасири дайыма өсөт.

Төлөм балансында дагы статьялар бөлүнөт: чет мамлекеттерге аскердик жардам сунуштоо, чет жакта аскердик чыгымдар. ДВФунун ыкмасы боюнча бир жактуу которуунун төлөм балансына өзгөчө позицияны көрсөтүү дагы кабыл алынган:

1) мамлекеттик операциялар — башка өлкөлөргө экономикалык жардам жолу боюнча субсидиясы;

2) жеке менчик операциялар — чет элдик жумушчуларды, туугандарын, адистерди өз мекенине которуу. Операциянын бул түрү чоң экономикалык мааниге ээ.

Операция кызматына которуу, инвестициядан киреше кыймылы, бир жактуу которуу жана аскердик мүнөздөгү келишим “*көрүнбөгөн*” операция деп аталып, алар товар экспортуна жана импортуна башкача айтканда, көзгө көрүнөөрлүк баалуулуктарга тийиштүү эмес. Алардын түзүмүндө келишимдин негизги үч топко бөлүнөт: кызматтар, инвестициядан келген киреше, бир жактуу которуу.

Капитал кыймылынын балансы жана насыя эл аралык насыядан алынган жана сунушталган, жеке менчик жана мамлекеттик капиталды алып кирүү жана алып чыгуу мамилесин көрсөтөт. Экономикалык мазмуну боюнча бул операция эки категорияга бөлүнөт: ссудалык жана ишкердик капиталдын эл аралык кыймылы.

Ишкердик капитал чет мамлекеттик инвестицияны (чет жерде өндүрүштү куруу жана ээ болуу) жана портфельдик инвестицияны (чет мамлекеттик компаниялардан баалуу кагаздарды сатып алуу) камтыйт.

Ссудалык капиталдын эл аралык кыймылы тездик белгиси боюнча классификацияланат: узак мөөнөттүү жана орто мөөнөттүү (бир жылдан ашык мөөнөттө сунушталган зайымдар жана насыялар); 2) кыска мөөнөттүү (бир жылдык мөөнөттүү эл аралык насыя).

Төлөм балансынын статистикалык көрсөткүчүн иштеп чыгуу жана чогулуш ыкмасын жакшыртууга карабастан жаңылыштык маанилүү бойдон кала берет. Ошондуктан эсептелбеген операциялардын жана статистикалык жаңылыштыктын маалыматтарын камтыгын “Ката жана пропуск” статья бөлүнгөн. Төлөм балансынын акыркы статьялары, мамлекеттик валюта органдарынын катышкан тез сатуучу валюталык

активдер менен операцияны чагылдырат, жыйынтыгында борбордук расмий алтын валюта резервинин түзүмү жана көлөмүнүн өзгөрүүсү жүрөт.

3. Төлөм балансын жөнгө салуу ыкмасы

Төлөм балансы эчактан бери мамлекеттик жөнгө салуунун бирден – бир объектиси болуп эсептелинет. Бул кийинки себептер менен шартталган:

- төлөм баланска башка өлкөнүн активдүү чектелген сальдо жана бир өлкөнүн узак жана чоң таңсыктыгын көрсөткөн тең салмаксыздык таандык;

- баалык жөнгө салуу жолу менен төлөм балансын теңдөө өтө алсыз аракеттенет, ошондуктан төлөм балансын теңдөө багыттуу мамлекеттик иш чараны талап кылат;

- чарбалык байланышты глобалдаштыруу шартында экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу системасында төлөм балансынын мааниси жогорулады.

Анын теңдөө милдетине жумушсуздукту жана инфляцияны кармап туруу, экономикалык өсүү темпин камсыздоо менен, негизги милдетине мамлекеттик катардагы экономикалык саясат айлампасы кирет.

Төлөм балансын жөнгө салуу – экономикалык жыйынтык, анын ичинде валюталык, финансылык, төлөм балансынын негизги статьясын калыптандырууга, дагы түзүлгөн сальдону жабууга багытталган мамлекеттин акча-насыялык иш-чаралары.

Төмөнкүлөр төлөм балансын жөнгө салуунун материалдык негизинде кызмат кылат:

- 1) расмий алтын валюталык резервдер;
- 2) мамлекеттик бюджеттен бөлүнгөн улуттук киреше;
- 3) карыз алуучу, грант, насыячы, экспорттоочу катары эл аралык экономикалык мамиледе мамлекеттин сөзсүз катышуусу;
- 4) мамлекеттик органдардын көзөмөлү жана нормативдик акттардын жардамы менен тышкы экономикалык операцияны регламенттөө.

Төлөм балансын жөнгө салууда маселе жаралат: аны тең салмактоодо кайсыл өлкө (активдүү сальдо жана таңсык активине ээ) чара колдонушу керек. Адатта сырткы жана ички факторлордун кысымы астында төлөм балансын теңдөө маселеси таңсыкка ээ өлкө алдында өтө курч турат.

Өлкөнүн эл аралык эсептешүүдөгү валюта-экономикалык абалы жана ордуна көз карандылыгын же тышкы экономикалык операцияны чектөө же стимулдаштырууга багытталган ар түрдүү ыкманын арсеналдары болот.

Таңсык төлөм баланстары менен өлкөлөрдө адатта экспортту стимулдаштыруу багытында кийинки иш чаралар колдонулат, импорттук товарды кармоо, чет элдик

капиталдарды тартуу, капиталды алып чыгууга чек коюу:

1. Дефляциялык саясат – ички суроо – талапты кыскартууга багытталган, жарандык максатта бюджеттен артыкча чыгымга чектөөнү, эмгек акыны жана бааны өстүрбөй кармап туруу камтыйт. Анын бирден – бир зарыл инструменти катары каржылык жана акча-насыя: бюджеттик таңсыктын азайышы, борбордук банктын эсептик ставкасынын өзөрүүсү (дисконттук саясат), насыялык чектөө, акча массасынын өсүү чегинин коюлушу кызмат кылат.

2. Девальвация – импорттук товарды кармап туруу жана экспортту стимулдаштырууга багытталган улуттук валюта курсунун төмөндөшү.

3. Валюталык чектөө - экспорттоочунун чет валютадан түшкөн акчасын блокировкалоо, импорттук товарды кармап туруу, экспорттук капиталды чектөө жана анын агымын стимулдаштыруу жолу менен укук берилген банктар валюталык операциясын ыкылас коюу төлөм балансын таңсыктыгын оңдоого багытталган.

4. Каржылык жана акча – насыялык саясат – төлөм балансынын таңсыктыгын азайтуу үчүн экспорттоочуларга бюджеттик субсидия колдонулат, импорттук салыктын жогорулашы, пайыздан салыктын алынышы, өлкөнүн капиталынын агымы максатында баалуу кагаздарды чет элдик кармоочулардан акча-насыялык саясат.

5. Төлөмдүк баланска анын негизги статьясын калыптандыруунун жүрүшүнө, соода балансына, “көрүнбөгөн” операцияларга, капитал кыймылына атайын иш аракеттин мамлекеттик аракети.

Төлөм балансы формалдуу, баардык баланс сыяктуу, тең салмактуу, жыйынтык көрсөткөндөй негизги жана тең салмактуу статья бири-бирин жабат. Эгер төлөмдөр үстүбүздөгү статья боюнча түшүүсүн жогорулатса, анда тең салмакташкан статьянын эсебинен, төлөм балансынын сальдосун жөнгө салууну мүнөздөгөн, таңсыкты жабуу маселеси келип чыгат.

Төлөм балансын жөнгө салуунун мамлекет аралык каражатына төмөнкүлөр кирет: экспорттук насыянын шарттарын макулдашуу; эки жактуу өкмөттүк насыя, “своп” макулшуусу боюнча улуттук валютада улуттук банктын кыска мөөнөттүү насыялары; эл аралык валюта-насыялык жана каржылык уюмдарынын насыялары, баарынын мурун ДВФ. Төлөм балансын тең салмактоонун акыркы ыкмасы болуп расмий валюта резервин колдонуу кызмат кылат.

Ушундай жол менен, төлөм балансын жөнгө салуу маанилүү татаалданды, анын инструментарийи кеңейди. Ал экономикалык саясаттын башка формасын менен дал келип систематикалык мүнөздү алды.

Кайталоо үчүн суроолор:

1. «Эл аралык эсептешүү балансы» түшүнүгүн ачып бергиле.
2. Өлкөнүн төлөм балансы деген эмне?
3. «Активдүү төлөм балансы», «Таңсык төлөм балансы» түшүнүктөрүн түшүндүргүлө.
4. «Төлөм балансынын дебет жактары» түшүнүгүн мүнөздөгүлө.
5. «Төлөм балансынын насыялык жагы» түшүнүгүн мүнөздөгүлө .
6. Төлөм жана эсеп баланстарынын ортосундагы негизги айырмачылыкты ачып бергиле.
7. Төлөм балансынын түзүлүшүн мүнөздөгүлө.
8. ДВФнун ыкмасы боюнча төлөм балансынын статьясынын классификациясы кандай?
9. Кыргыз Республикасынын төлөм балансынын өзгөчөлүгүн ачып бергиле.
10. Өлкөлөр төлөм балансын жөнгө салуу үчүн кандай ыкмаларды колдонот?

8-тема. Валюта саясатынын ыкмасы жана валюталык мамилени жөнгө салуу

1. Валюталык чектин формасы жана маңызы

2. Валюта саясатынын ыкмасы

1. Валюталык чектин формасы жана маңызы

Валюталык ченем – алтын жана башка валюталык баалуулуктар, чет элдик валюталар менен операцияны чектөөгө багытталган мамилекеттик иш чаралар системасы. Алар административдик тартипте же мыйзамдуу жол менен коюлат. Мамлекеттин валюта саясатынын составдык бөлүгү болуп эсептелинет.

Валюталык ченем төмөнкүлөрдү карайт:

1) капитал которуу жана эл аралык төлөмдү жөнгө салууну, экспорттон келип түшкөн акчанын репатриациясын, кирешени, алтын кыймылын, акча белгилерин жана баалуу кагаздарды,

2) чет элдик валютаны эркин сатып алуу-сатууну тыюу салууну;

3) чет элдик валюталарды жана башка валюталык баалуулуктарды мамлекеттин колуна топтоо. Алардын эсебине дагы төлөм документтери (чек, вексель, аккредитив ж.б.), баалуу кагаздар, чет элдик валютада номиналдуу баалуу металдар кирет.

Бул байланышта алардын мазмунун аныктоочу төмөнкүдөй валюталык ченем принциптери айырмаланат:

- укук берилген (девиздик) жана борбордук банктарга валюталык операцияны борборлоштуруу;

- валюталык операцияны лицензиялоо – чет элдик валюта карыздарга же импорттоочуга ээлик кылуу үчүн органдарга валюталык көзөмөлдүн болжолдук уруксаат талаптары;

- валюталык системаны толук же бөлүк-бөлүк менен блокировкалоо;

- валюта айлануусун чектөө. Валюталык эсептин ар түрдүү категорияларына жараша, эркин өтмөлөнгөн, ички (улуттук валютаны өлкө ичинде колдонуу менен), өкмөттүн эки жактуу макулдашуусу менен, клиринг, тосмолонгон ж.б. киргизилет.

Негизги эки *валюталык чектөө сферасы* айырмаланат: төлөм балансынын күнүмдүк операциясы (соода жана “көрүнбөгөн” операция) жана каржылык (насыя жана капиталдын кыймылы, кирешенин которулушу жана башка төлөмдөр).

Валюталык төлөмдүн формасы алардын түзүлүшүн жана мазмунун чагылдырат, аларды колдонуу чөйрөсү боюнча айырмаланат. Күнүмдүк төлөм баланстарынын операциялары боюнча алардын төмөнкү формалары практикаланат:

- ошол өлкөдө товар сатуудан чет элдик экспорттоочуга келип түшкөн акчаны блокировкалоо, алардын мүмкүнчүлүктөрүн чектөө ушул каражаттар көзөмөлүндө болот;

- экспорттоочулардын валюталарды милдеттүү сатуудан келип түшкөн акчасын толук же бөлүк – бөлүк менен валюталык лицензияга ээ борбордук банктан, борбордук жана укук (девиз) банктарга;

- импорттоочуларга чет элдик валютаны чектеп сатуу (валюталык көзөмөлдөө органдарынын макулдугу менен гана). Айрым бир өлкөлөрдө импорт лицензиясын алуу үчүн банкка улуттук валютада так бир суммада депозит салууга милдеттүү;

- импорттоочуларга чет элдик валютаны форвардык сатып алуусуна чектөө;

- улуттук валютада чет жерге товар сатууну тыюу;

- айрым импорт товарларын чет элдик валютада төлөөгө тыюу;

- валюта курсунун туруксуздугу шартында импорт жана экспорт боюнча төлөм убактысын жөнгө салуу. Кээде импортко аванстык төлөм чет элдик экспорттоочулар тарабынан көзөмөлдөнөт. Экспорттоочулар бул каражаттар улуттук валютага каршы спекулятивдик операция үчүн колдонулбастыгы үчүн чет элдик валютаны улуттук валютага сатуу убактысынын чеги коюулат (30 күн).

- валюта курсунун көптүгү – операциянын ар кандай түрлөрү боюнча валюта мамилесине дифференциялык курстар, аймактык жана товардык топтор.

1929-1933 жж. дүйнөлүк экономикалык каатчылык өткөөлүндө, валюталык чек киргизилип жана алтын мономентал алынып салынгандан кийин, биринчи жолу валюта курсунун көптүгү колдонула баштаган.

Валюталык чек төмөнкү максаттарды көздөйт:

- 1) төлөм балансын теңдөө;

- 2) валюта курсун колдоо;

- 3) күнүмдүк жана стратегиялык маселелерди чечүү үчүн валюталык баалуулуктарды мамлекеттин колуна топтоо.

Согушка даярдануу жана согуш мезгилинде валюталык чек, предметтерди жарандык максат үчүн алып кирүүгө чектөө эсебинен, аскер-стратегиялык товарды импорттоо үчүн аскер –өндүрүш комплекси менен колдонулат.

Валюталык чек валюталык баалуулуктарды майда жана орто ишкерлердин эсебинен, чет элдик валютага мүмкүндүгүн орнотуп, чоң өндүрүштөргө жана мамлекеттин пайдасына кайра бөлүштүрүүгө жөндөмдүү болгондуктан дискриминациялык мүнөзү менен айырмаланат. Ошондуктан монополияланбаган сектор адатта алардын киришүүсүнө каршы чыгат. Валюталык чек адатта соода партнерлорунун

дискриминациялык жана протекционалдык саясатынын курамдык бөлүгү болот. Аларды ишке ашырууда анча аз эмес зарыл ролду ойнойт.

Алдынкы державалар башка өлкөлөрдү кысуу максатында *валюталык тосмону* колдонушат. Бул бир өлкөнүн же өлкөлөр тобунун башка мамлекетке мамилеси боюнча бир жактуу валюта ченем формасындагы экономикалык санкция, анын валюта экономикалык абалын начар кылганга жана анын аткарууга тоскоолдук кылган аныкталган талаптарын мажбурлоо менен аткарууга багытталган. Валюталык тосмонун маңызы бул өлкөнүн чет өлкөлүк банктарда сактаган валюталык баалуулуктарын тондурууну, жана валютанын дискриминациондук чегин колдонууну камтыйт. Экинчи дүйнөлүк согуш учурунда жана андан кийин Улуу Британия стрелингалык аймакта чет элдик валюта (негизинен англис) сакталган эсептерди тоскон. Ушул эсеп каражаты менен эсептешүү үчүн гана ушул валюталык топко кирген катышуучулар гана колдоно алышкан.

2. Валюта саясатынын ыкмасы

Валюта саясаты эл аралык жана улуттук деңгээлде жаңы экономикалык жана валюталык чөйрөдө бийлик жүргүзгөн органдардын иш чараларынын жыйынтыгынен ичине камтыйт.

Валюталык саясаттын багыты жана формасы өлкөнүн валюта –экономикалык абалынан, дүйнөлүк чарба эволюциясынан, дүйнөлүк аренада коюлган күчүнөн аныкталат. Ар түрдүү тарыхый этаптарда, буга окшогон, валюталык операцияны либерализациялоо; өтмөлөнгөн валютага өтүү; валюталык чектөө; валюталык стабилдүүлүктү камсыз кылуу жана валюталык кризисти ашып өтүүчү жеңип чыгуу ж.б. валюта саясатынын так маселеси биринчи планга жылат

Валюталык саясат өлкөлөрдүн өз ара мамилелер принциптерин: партнердук жана келише албастык, бир топ күчсүзүрөөк партнерлордун жеңишининдискриминациясын чагылдырат.

Валюталык саясатка негизделген, расмий догмага көтөрүлгөн өзүнчө теория кызмат кылат. Юридикалык жактан валюта саясаты валюталык мыйзам чыгаруучулук– өлкөдө жана анын чегинен тышкары валюталык баалуулуктар менен операция жүргүзүү ирээтин жөнгө салуучу, дагы валюта маселелери боюнча мамлекет аралык көп жактуу жана эки жактуу валюталык келишиминин валюталык укуктук нормалардын жыйынтыгы менен түзүлөт.

Валюталык саясатты ишке ашыруучу бирден-бир каражаты болуп валюталык жөнгө салуу – валюталык операцияны жүргүзүү ирээти жана эл аралык эсептешүүдө

мамлекеттик регламентация эсептелинет; аймактык жана мамлекет аралык жана улуттук деңгээлде жүргүзүлөт.

Түз валюталык жөнгө салуу базарда экономикалык агенттеринин жүрүш аракетинин ыкмасында, экономикалык, валюта – насыяны кыйыр колдонуу менен аткаруу бийлигинин аракети жана мыйзам ченемдүү аткаруу жолу менен ишке ашырылат. Ал төмөнкү максаттарды көздөйт: дүйнөлүк валюта системасынын түзүлүштүк регламентацияны, өзүнчө өлкөлөрдүн валюта саясатын координациялоону, валюталык каатчылыкты жоюу боюнча биргелешкен иш чараны, башка өлкөлөргө мамилеси боюнча алдыңкы державалардын валюта саясатынын макулдашуусун.

Аймактык валюталык жөнгө салуу экономикалык интеграция бирикмесинин рамкасында жүргүзүлөт, мисалы ЕБте, өнүккөн өлкөлөрдүн аймактык импортунда.

Валюта саясаты валюта маселеси боюнча чечимди кабыл алуу жана ишке ашыруу даярдыгын аныктайт. Валюталык мамилени жөнгө салуу бир нече деңгээлди камтыйт:

- жеке менчик ишкана, биринчи кезекте валюталык операцияларда катышкан жана чоң валюталык ресурстар жайгашкан улуттук жана эл аралык банктар же корпорациялар;
- улуттук мамлекет (каржы министирлиги, борбордук банк, валюта көзөмөлдөө органдары);
- мамлекет аралык деңгээлде.

Валюталык, насыя жана каржы саясатын координация формасында мамлекет аралык жөнгө салуу төмөнкү себептер менен шартталган:

1. Каржылык, насыялык валюталык мамилени камтуу менен улуттук экономиканын өз ара көз карандылыгын күчөтүү.
2. Рыноктук жана мамлекеттик жөнгө салуунун өз ара катышынын рынок пайдасына чарбалык мамилелерди либералдоо шарттарында өзгөрүүсү.
3. Дүйнөлүк аренага күч коюнун өзгөрүүсү; АКШнын ажырагыз лидерлиги, үч борборго АКШ, Батыш Европа, Японияга партнердук жана атаандаштык бийлиги өзгөрдү. Ошондой эле жаңы индустриалдык – жаш атаандаштар пайда болду.
4. Валюта курсунун, пайыздык ставканын термелүүсү, нефтинин өткөөл бузулушу, биржалык, валюталык, банктык каатчылык ж.б. менен байланыштуу стабилдүү эместиги менен байланышкан дүйнөлүк валюталык, насыялык, каржылык базарлардын чоң масштабы.

Валютаны жөнгө салуунун мамлекет аралык органы болуп ДВФ, а 70 –жылдардан ортосунан дагы катышуучулардын санын чектөө менен жогорку деңгээлде тынымсыз кеңеши эсептелинет.

Валюта саясаты анын максатына жана формасына жараша структуралык жана күнүмдүк болуп бөлүнүшөт.

Структуралык валюта саясаты — дүйнөлүк валюта системасында структуралык (түзүлүш) өзгөрүшүнө багытталган узак мөөнөттү иш чаранын жыйынтыгы. Ал бардык өлкөлөрдүн кызыгуусун жана принциптерин өркүндөтүү максатында жүргүзүлгөн валюта реформасы формасында ишке ашырылат, жана өзүнчө валюталар үчүн привилегия күрөшү менен коштолот. Структуралык валюта саясаты күнүмдүк саясатка таасирин тийгизет.

Күнүмдүк валюта саясаты — алтын базарын жана валюта базарынын ишмердигин, валюталык операцияларды, күнүмдүк валюта курсун оперативдик жөнгө салууга багытталган кыска мөөнөттүү жалпы иш чара.

Валюта саясатынын кийинки негизги формалары колдонулат: дисконттук, девиздик саясат жана анын ар түрдүү көрүнүшү – валюталык интервенция, валюталык ченем, эркин алмашма валюта даражаларын жөнгө салуу, валюта курсунун режими, девальвация, ревальвация.

Дисконттук саясат (эсептик) — төлөм балансын жана валюта курсун жөнгө салууга багытталган борбордук банктын эсептик ставкасын өзгөрүшү. Бул капиталдын эл аралык кыймылынын аракеттенүү жолу, бир жагынан, башка жагынан баа жана суроо-талаптын жыйынтыгы, акча массасы, ички насыянын динамикасы менен жетишет. Мисалы, капиталдын ээн эркин жүрүү шартына салыштырмалуу пассивдүү төлөм балансы алдында, эсептик ставканын жогорулашы өлкөдөн чыккан капиталдын агымын стимулдаштыруусу мүмкүн, төмөн пайыздык ставка кайда болсо, жана улуттук капиталдын агымын кармоо, валюта курсун жогорулатууга жана төлөм балансынын абалын жакшыртууга жөндөмдүү. Расмий ставканы төмөндөтүү менен, борбордук банк өз валюта курсунун төмөндөшүнө жана төлөм балансынын активдүү сальдосун азайтуу максатында ал улуттук жана чет элдик капиталдын агымына ишенет.

Азыркы шартта дисконттук саясаттын эффективдүүлүгү төмөндөдү. Бул баарынан мурда анын ички жана тышкы максатынын карама-каршылыгы менен түшүндүрүлөт. Эгер конъюктураны жандандыруу максатында пайыздык ставка төмөндөсө, эгер капитал агымын алып келсе анда төлөм балансына тескери таасирин тийгизет. Төлөм балансын жакшыртуу максатында эсептик ставканын жогорулашы, эгер ал солгундаган абалында болсо экономикага терс таасирин тийгизет. Дисконттук саясаттын жыйынтыктуулугу чет элдик капиталдын өлкөгө агымынан көз каранды, бирок пайыздык ставканын стабилдүү эместиги ар дайым эле капитал кыймылынан аша бербейт.

Девиздик саясат — чет элдик валютаны (девиз) мамлекеттик органдар сатып алуу – сатуу жолу менен улуттук валюта курсуна аракеттенүү ыкмасы. Улуттук валюта курсун

жогорулатуу максатында борбордук банк сатат, ал эми төмөндөтүү үчүн улуттук валютага алмашуу менен чет элдик валютаны сатып алат.

Девиздик саясат көбүнчө валюталык интервенция формасында б.а. чет элдик валютаны сатып алуу – сатуу жолу менен улуттук валюта курсуна таасир этүү максаты менен валюта операциясына борбордук банктын аралашуусу менен жүргүзүлөт. Анын мүнөздүү жактары – башкаларга салыштырганда чоң масштабы жана колдонуу мөөнөтүнүн кыскалыгы. Валюталык интервенция банк аралык “своп” макулдашуусу боюнча борбордук банк алган кыска мөөнөттүү насыя же расмий алтын валюта резервинин эсебинен жүргүзүлөт.

Валюталык резервди диверсификациялоо — мамлекеттик эсепти камсыз кылуу максаты менен анын составына түрдүү валютаны кошуу жолу менен валюталык резерв түзүмүн жөнгө салууга, валюталык жоготуудан коргоо жана валюталык интервенцияны өткөрүүгө багытталган мамлекеттин, банктардын, ТНК, саясаты. Бул саясат адатта стабилдүү эмес валютаны сатуу жана туруктуусун сатып алуу, жана да эл аралык эсептешүү үчүн керектүү валютаны сатып алуу жолу менен жүргүзүлөт. АКШ долларынын стабилдүү эместиги анын дүйнөнүн расмий валюта резервиндеги үлүшүнүн термелүүсү менен шартталат. Акырындан евронуң, япония иенинин, швейцария франкынын, расмий резервде алардын позициясын салыштырмалуу бекемдөө шартында акырындан үлүшү жогорулайт.

Девальвация жана ревальвация — валюталык саясаттын салттык ыкмасы. Девальвация — алтынга эл аралык валюта бирдигин же чет элдик валюта мамилеси боюнча улуттук валюта курсун төмөндөтүү. Базар курсуна салыштыруу боюнча расмий валюта курсун жогорулатуу анын объективдүү негизи болот. Ревальвация — алтынга эл аралык валюта бирдигин же чет элдик валюта мамилеси боюнча улуттук валюта курсун жогорулатуу.

Кайталоо үчүн суроолор:

- 1.Эмне үчүн валюта системасында мамлекеттик жөнгө салуу керек?
- 2.Валюталык саясаттын максатын жана түшүнүгү ачып бергиле.
- 3.Валюта саясатын ишке ашырууда мамлекет кандай инструменттерди колдонот?
- 4.Валюта саясатынын түрдүү формаларынын мазмунун ачып бергиле.
- 5.Улуттук валютанын девальвация жана ревальвация жыйынтыгын жана себептерин түшүндүргүлө.
- 6.Өнүккөн өлкөлөрдө валюта саясатынын өзгөчөлүгү кандай?
- 7.Азыркы этапта Кыргызстанда валюта саясатынын өзгөчөлүгүн ачып бергиле.

8. Валюталык ченем деген эмне жана аны кандай максатта ишке ашырат?

9. Валюталык көзөмөл жана валюталык жөнгө салуу ортосундагы айырмачылыкты түшүндүргүлө.

10. Кыргызстанда кайсы органдар валюталык жөнгө салууну, кайсынысы валюталык көзөмөлдү жүргүзөт?

9 -Тема. Эл аралык жана аймактык валюта-насыялык жана каржылык уюмдар

1. Эл аралык валюта фонду

2. Бүткүл дүйнөлүк банктар тобу

3. Европа банкы. Реконструкция жана өнүгүү

4. Азия өнүгүү банкы

Эл аралык валюта насыялык жана каржы уюмдары сыяктуу эл аралык каржы институттары валюталык-насыя жана каржылык мамилелери областында маселелерди чечүү жана кызматташтыкты жүргүзүү үчүн эл аралык келишимдин негизинде түзүлөт.

Эл аралык каржы институттары экинчи дүйнөлүк согуштан кийин башкы образда калыптана башташты. Алардын пайда болушу бир катар себептер менен байланыштуу:

- экономиканы интернационалдаштыруу жана глобализациялык процессти күчөтүү;
- валюта-насыялык мамилени эл аралык жөнгө салуу зарылдыгы;
- баалуу металлдар, баалуу кагаздар базарларынын, дүйнөлүк валюта системаларынын туруктуу өнүгүү маселелерин чечүү талаптары.

Эл аралык каржы уюмдары чакырылат:

- эл аралык каржы маселесин стабилдештирүүнү камсыздоо;
- каржылык жана валюта-насыялык мамилелер областында эл аралык саясатты иштеп чыгуу жана ишке ашыруу;
- эл аралык валюта жана каржы-насыялык жөнгө салууну ишке ашыруу.

Эл аралык каржы жана валюта –насыялык мамиленин институттук түзүлүшү көп сандаган эл аралык уюмдарды өз ичине камтыйт. Алардын бири чоң укук ыйгарып жана ресурстар менен жайгаштырып, каржы жана валюта-насыялык мамилени жөнгө салууну ишке ашырат. Башкалары валюта жана каржы –насыялык саясаты боюнча консенсус сунуштарын иштеп чыгууну, эл аралык талкуу үчүн форумду өз алдына коет. Үчүнчүсү жалпы жонунан экономикада жана каржы жана валюта насыялык актуалдуу маселеси, статистикалык жана илимий –изилдөө басмалар боюнча маалымат топтоону камсыздайт³.

1. Эл аралык валюта фонду

Эл аралык валюта фонду (ЭВФ) БУУму адистештирилген мекеме, валюта-насыялык мамиле областында эл аралык валюталык биргелешип кызматташууга арналган өкмөт аралык уюм. ЭВФнун максаты ДВФнун уставына роль ойноочу макулдашуу статьяларында белгиленген:

1. Эл аралык валюта-каржы маселесинин үстүндө биргеликтүү иштөө жана консультация үчүн механизмди камсыздоочу, дайымкы уюм рамкасында, валюта-каржылык чөйрөсүндө эл аралык кызматташтыкты өнүктүрүүнү жөндөйт.

2. Эл аралык сооданын стабилдүү өсүүнүн кеңейиши жана реалдуу киреше жана бошобостук деңгээлин колдоо жана мунун эсебинен жетишкендикке жетүү, дагы бардык мүчө өлкөлөрдүн өндүрүш ресурстарынын өнүгүшү, бул аракеттерди карап экономикалык саясаттын биринчи кезектеги маселеси катары процессинде аракеттенет.
3. Валюта туруктуулугун камсыздоо, мүчө өлкөлөр арасында ирээттүү валюта режимин колдоо, жана атаандаштык артыкчылыгын алуу максатында валюта девальвациясынан качуу.
4. Мүчө-өлкөлөр арасында күнүмдүк операция боюнча эсептешүүнүн көп жактуу системасын түзүүгө, дагы дүйнөлүк экономиканын өсүү тоскоолдугун, валюта ченемин оңдоого жардам көрсөтүү.
5. Адекваттуу кепилдикти сактоо алдында мүчө-өлкөлөрдүн фондунун жалпы ресурстарынан убактылуу сунуштоо эсебинен, эл аралык же улуттук деңгээлде чыгым алып келүүгө мүмкүн болгон, чара колдонбостон алардын төлөм баланстарында диспропорцияны оңдоо мүмкүнчүлүгүн камсыздоо менен аларга ишенимдүү абалды түзүү.
6. Мүчө –өлкөлөрдүн сырткы төлөм баланстарынын тең салмактуулугунун бузулушунун узактыгын кыскартуу, жана да бул бузулуулардын масштабын азайтуу.
7. Валюталык чекти оңдоо жана валюталык паритеттердин туруктуулугун колдоо.
8. Төлөм баланстарын теңдөө үчүн каалаган катышуучу өлкөлөргө насыя ресурстарын сунуштоо.

ДВФ 1944-жылы Бреттон-Вудта (АКШ) эл аралык конференцияда түзүлгөн.

ДВФнун штаб –квартирасы Вашингтондун Колумбия округунда. Фонд мындан тышкары анын глобалдуулугун чагылдырган мүчө-өлкөлөр менен тыгыз байланыштуу дүйнө жүзү боюнча 80 өлкөнүн өкүлдөрүнө ээ.

ДВФ капиталы мүчө –өлкөлөрдүн акысынан калыптанат. Ар бир өлкө, төлөм балансынын күнүмдүк операциясы көлөмү боюнча, алтын валюталык резервден, ВВПдан, өлкөнүн экономикалык абалынан көз каранды квотага ээ. Квота көз карандылыктын атайын укугу деп аталган эсеп бирдигинде өз алдынча өнүгүүдө. (СДР). *Квота* зор роль ойнойт же ал аныктайт:

- ДВФ капиталына жазылуу суммасы;
- фонддон насыя алуу мүмкүнчүлүгү;
- фонддо добуштардын саны;
- аларды бөлүштүрүүдөгү СДРдин көлөмү.

Мүчө-өлкөлөр ДВФна жалпы экономика абалы жөнүндө жана валюталык резерв, төлөм балансы жөнүндө, микроэкономикалык көрсөткүчтөр жөнүндө үзгүлтүксүз

маалымдоого милдеттүү. МБРР өлкөсүнө жана башка валюта-насыялык уюмдарга кирүү үчүн Фонддо мүчөлүк милдеттүү шарты болуп эептелинет. Кыргызстан 1992 –жылы ДВФна мүчөсү болгон.

ДВФна мүчө өлкөлөр фондко кошулууда жазылуу катарында фонд капиталына 52% квота СДР же валюта түрүндө (доллар, евро, йена, фунт стерлинг), калган 75% улуттук валютада төлөш керек. Ар бир мүчө-өлкө 250 добуш, ар бир 100000 СДРге бир кошумча добушка ээ болот. Квоталар ар бир 5 жылда кайра каралып турат, алардын өзгөрүүсү көпчүлүк добуш менен (85%) жактырылып туруусу керек.

2. Дүйнөлүк банктын группасы

Дүйнөлүк банктын группасы транзиттик жана өнүккөн өлкөлөрдө өнүгүүнү стимулдаштырууну, социалдык-экономикалык маселени чечүүнү, экономиканы өнүктүрүү максатында жардам көрсөтүүгө багытталган ишмердикти, БУУму адистештирилген мекемени өз алдынча сунуштайт.

Дүйнөлүк банк группасына төмөнкүлөр киришет: Реканструкциялоо жана өнүктүрүү эл аралык банкы (РӨЭБ, 1944-ж), Эл аралык каржы корпорациясы (ЭКК, 1956-ж.), Өнүгүүнүн эл аралык ассоциациясы (ӨЭА, 1966-ж.), Инвестициялык суроо талапты жөнгө салуу боюнча эл аралык борбор (ИСЖЭБ, 1966-ж.), Инвестиция кепилдигин берүү боюнча көп жактуу агенство (ИКБКА, 1988-ж).

Азыркы этапта Банк баардык көңүлүн, жакыр өлкөлөргө жана калктын жакыр топторуна жардам көрсөтүүнү, дүйнөдө жакырчылыкты азайтуу жана туруктуулукту камсыздоо башкы максатына жетүүгө бурат.

Азыркы убакта Дүйнөлүк банктын курамына 180ден ашык мамлекет кирет. РӨЭБнын катышуучулары ДВФ мүчөлөрү гана боло алат.

Ишкердиктин негизги багыты:

1. Билим берүү системасындагы программаларды каржылоо.
2. СПИДке каршы күрөшүү боюнча иш чараларды каржылоо.
3. Саламаттыкты сактоо программаларын каржылоо.
4. Карыздар түйшүгүн кыскартууга жардам көргөзүү.
5. Эл аралык масштабда коррупцияга каршы күрөш.
6. Куралдуу конфликти башынан өткөргөн өлкөлөргө жардам.
7. Жакыр өлкөлөргө жардам көрсөтүү.

Дүйнөлүк банк өз алдынча катары, бул уюмдун мүчө –өлкөлөрү болгон, акционердик коомго башкарылат. Катары боюнча АКШ эң чоң акционер болот, андан кийин Япония, Германия, Улуу Британия жана Франция.

Дүйнөлүк банктын капиталы мүчө-өлкөлөрдүн акцияга жазылуу жолу менен, жана эл аралык каржы базарында эмиссия жана облигациялар жолу менен калыптанат. Банк мамлекеттин тикеден-тике кепилдигиде насыя берет. Насыялар эреже катары узак мөөнөткө, 12ден 20жылга чейин, ал эми жеңилдетилген ссуда 3-5 жылга сунушталат.

Насыяны сунуштоонун салттык багыты структуралык адаптация программасында ресурсту сунуштоо менен, каржылык сектордун өнүгүшү, жакырчылык менен күрөшүү, экологиянын социалдык өнүгүүсү, инфраструктураны кайра куруу, жеке менчик секторду стимулдаштыруу, адам потенциалын жогорулатуу менен толукталат.

Өнүгүүнүн эл аралык ассоциациясы (ӨЭА), Реканструкциалоо жана өнүктүрүү эл аралык банкынын туунду уюму (РӨЭБ). ӨЭА РӨЭБнын шарттарына караганда бир топ жеңилдетилген зайымдарды жана насыяларды өнүккөн өлкөлөргө сунуштоо үчүн түзүлгөн.

ӨЭАнын максаты өлкө ичинде жана өлкө аралык тең салмаксыздыкты, өзгөчө жалпы жыргалчылыкка кирүүнү камсыздоо, эң жөнөкөй медициналык кызматты, башталгыч билим алууну жолго коюу болот. Мындан тышкары ӨЭА адекваттуу базар инфраструктурасын курууну, жеке ишкерчиликтин өнүгүүсүн, айлана чөйрөнүү коргоо долбоорлорун каржылайт.

ӨЭА калктын ар бир жанына кирешеси 875долларды түзгөн өлкөлөгө насыя берет. АКШ бир жыл РӨЭБнан каражат алууга каржылык мүмкүнчүлүгү жок. Насыяны жабуу мөөнөтү 10 жылдык жеңилдетилген негизги бөлүгүн жабууну кошкондо 20,35 же 40 жылды түзөт. Факт түрүндө бөлүнгөн каражаттын 0,75% комиссиялык чогултуу түзөт, ал эми үстөк пайызы алынбайт.

Эл аралык каржы корпорациясы. (ЭКК) 1956-ж түзүлгөн, зайымдарды сунуштайт жана өнүккөн өлкөлөрдөгү жеке менчик секторлордо үлүштүк каржы долбоорлорун ишке ашырат.

ЭККнын курамына, анын саясатын өз алдынча аныктаган инвестициялык долбоорлорду бекиткен 178 мүчө-өлкө кирет. ЭККнын өтүш үчүн Реканструкциалоо жана өнүктүрүү эл аралык банкынын мүчөсү болуш керек (РӨЭБ).

ЭККнын милдети жеке менчик секторлорго колдоо көрсөтүү жолу менен, өз кардарларына узак мөөнөттүү насыя сунуштап, аларга кепилдик жана башка түрлүү консультативдик кызмат көрсөтүүнү камтыйт.

ЭКК өнүккөн мүчө-өлкөлөрдө компания кызматтарын жана каржылык жемишинин кеңири ассортиментин сунуштайт. Каржылык жемиштин жана кызматтын зарыл түрлөрүн камтыйт:

- негизги валютада фиксировкаланган же пайыздын термелүү ставкасында узак мөөнөттүү зайымдарды;
- акционердик капиталда инвестиция;
- синдицировкаланган насыя;
- тобокелдик менен башкаруу (хеджирование боюнча операция жүргүзүү, валюталык жана пайыздык ставка менен “своп” келишими уюмдарына ортомчулук кылуу).

ЭКК экономика секторлорунда жана ар түрдүү өндүрүш тармактарынын долбоорлорун каржылайт. Каржылык кызмат чөйрөсүндөгү долбоорлор маанилүү үлүштү түзөт жана кызмат көрсөтүүнүн кеңири спектрин камтыйт- лизингалык операциянын өсүүсүнөн, өзүнчө өлкөлөрдө банкта насыялык жолду ачуу жана студенттерге ссуда берүүгө чейин, өз кезегинде, кичи жана орто ишкерлерге микронасыя жана займдарды сунуштайт.

ЭКК жолу боюнча каржылоонун максималдык көлөмү жаңы долбоор боюнча коротуунун суммалык сметасынан 25% ашпай керек, өзгөчө учурларда анча чоң эмес долбоорлордо 35% чейин көбөйтүлүшү мүмкүн. ЭКК пролонгираланган долбоор каражатынын 50% чейинки көлөмүндөгү каражатын сунуштайт, эгер аларды кийинки өнүктүрүү талап кылынса.

Инвестициялык кепилдик боюнча көп жактуу агенство(ИККА) 1988-жылы негизделип Дүйнөлүк банк тобунун эң жаш мүчөсү болуп эсептелинет. ИККАнын максаты – өнүккөн мүчө мамлекеттин экономикалык өсүүсүн тездетүү үчүн түз чет элдик инвестицияны кызыктыруу.

ИККА граждандык баш аламандыктан жана аскердик аракеттен, каражатты чет жакка которуу жана валютанын эркин алмашышы эместиги сыяктуу чыгымдардан кепилдик берип чет элдик инвестицияны кызыктырууга жөндөмдүү. Мындан тышкары, түрдүү аймактарга инвестиция мүмкүнчүлүгү жөнүндө маалымат таратып өлкөгө техникалык жардам көргөзөт. Бул агенство жеке менчик инвестицияны тартуу максатында өкмөт менен биргеликте консультативдик кызмат көргөзөт.

Инвестициялык суроо-талапты жөнгө салуу боюнча эл аралык борбор (ИСЖБЭБ) 1965 –жылы түрдүү мамлекеттердин жарандарынын жана өлкө аралык инвестициялык талашты жөнгө салуу боюнча Конвенция негизинде түзүлгөн көз карандысыз уюмду өз алдына коет.

Борбордун максаты – Борбор менен келишим түзгөн өлкөлөрдүн арасында инвестициялык суроо боюнча талаш пайда болсо Конвенциянын жобосунун негизинде жактардын элдешүүсүнө жардам берет жана арбитраждык кызмат көргөзөт.

ИСЖБЭБ арбитраждык тартипте инвестициялык талапты чечүүнү жана жөнгө салуунун эл аралык механизмдин камсыздап, чет элдик инвестицияны тартууга жардам берет. ИСЖБЭБтин арбитраждык териштирүүсүндө инвестиция боюнча көптөгөн макулдашуулар боюнча далил кылат.

Борбор чет элдик инвестицияны жөнгө салуучу, мыйзам чыгаруучу жана арбитраждык укук боюнча материалдарды жарыялоо жана изилдөө иштери менен дагы алектенет.

3. Өнүктүрүү жана реконструкциялоо Европалык банкы

Өнүктүрүү жана реконструкциялоо Европалык банкы (ӨРЕБ) базар мамилесин калыптандырууга Борбордук жана Чыгыш Европаларынын социалисттик өлкөлөрүнө жардам көргөзүү максатында 1990-жылы түзүлгөн. ӨРЕБтин мүчөлөрү европа өлкөлөрү жана дагы ДВФ мүчөлөрү болушу мүмкүн. Банктын штаб-квартирасы Лондондо.

ӨРЕБнын негизги максаты Борбордук жана Чыгыш Европада толук кандуу базар экономикасын, бул өлкөлөрдө жеке менчик жана өндүрүштөрдүү түзүүгө жардам берүүнү камтыйт.

ӨРЕБдин ресурстары, чет элдик коммерциялык долбоорлорду ишке ашыруу жыйынтыгында насыяны жабууда Банк алган каражат жана каржаттарды тартуу уставдык капиталын камтыйт. Банктагы капиталдын көбүрөөк үлүшүнө АКШ (10%), Франция, Улуу Британия, Япония (8,5%) жана Россия (4%) ээ болот.

ӨРЕБ эреже катары өз коммерциялык партнерлору менен биргеликте башкы кезекте жеке ишкерлер капитал салышат. Ал компанияларды, банктарды каржылоо долбоорун ишке ашырат. Банк, коммуналдык чарбаны модернизациялап, аларды менчиктештирүү жана түзүлүшүн кайрадан түзүү процессин колдоо максатында мамлекеттик компаниялар менен иштейт.

Өнүктүрүү жана реконструкциялоо Европалык банкы түзү чөт элдик инвестицияны тартууну жана чогуу каржылоону стимулдаштырат, ата мекендик капиталды тартып техникалык жардам кылат.

ӨРЕБ түрдүү тармактарды каржылайт, бирок каржылык секторго, энергетикага, телекоммуникация жана агробизнеске негизги акцент кылынат.

Ишмердиктин төмөнкү түрлөрү каржыланбайт:

- коргоо өнөр жайы;
- тамеки өнөр жайы;
- эл аралык укука тыюу салынган өндүрүш каражаты;
- кумар бизнеси;
- курчап турган чөйрөгө терс таасирин тийгизүүчү процесстер жана өндүрүштөр.

ӨРЕБдин долбоорлорду каржылоодон үлүшү адатта 25-30% түзөт, бирок кыска мөөнөттүү долбоорлордон 49% га чейин көбөйүшү мүмкүн. Насыя боюнча пайыз ставкасы туруксуз дагы жана фиксировкаланган дагы болушу мүмкүн. Негизги карызды жабуу адатта ар жарым жылда үлүшүнө барабар бөлүк боюнча жүргүзүлөт. Коммерциялык практикага жараша, долбоорду даярдоо менен байланышкан административдик чыгымды жабууга насыялык жазылуу алдында бир жолку чогултуу кармалат.

4. Азия Өнүктүрүү Банки (АӨБ) – Тынч океан бассейни жана Азия өлкөлөрүн өнүктүрүү долбоорлорун узак мөөнөттүү насыялоо боюнча мамлекет аралык аймактык банк. 1965-жылы негизделген. Штаб-квартирасы Маниледе (Филиппин). АӨБ 64 мамлекет кирет. АӨБнын ири акционерлеи Япония, АКШ, Кытай, Индия, Австралия, Индонезия, Канада (пакеттеги акциясынын үлүшү 5% жогору). Кыргызстан бул банктын 23- ири акционери.

Негизги зайымчылар– Индия, КЭР, Пакистан, Индонезия, Бангладеш. Негизги каржылоо чөйрөсү: транспорт жана коммуникация, энергетикалык долбоорлор, айыл чарба жана жаратылыш ресурстары, каржы, социалдык инфраструктура. АӨБнын жыл сайын берүүчү зайымынын көлөмү 6 миллиардка жакын АКШ долларын түзөт, көрсөтүлгөн техникалык жардамдын көлөмү 180 миллионго жакын АКШ доллары. Катшыкан–өлкөлөр өкмөттөрүндөй, юридикалык жактар дагы АӨБнын зайым каражатына талапкер боло алышы мүмкүн. Бир насыянын орточо суммасы 15 млн. долларды түзөт, ири көлөмдүү насыяны (50 млн. долларга чейин) банк чанда сунуштайт.

Насыя эки фонддон берилет: кадимки жана атайын. Биринчиси базар пайыздык ставкасы боюнча жана бир топ кыска мөөнөткө, адатта 15-25 жылга, коммерциялык шартта насыялоо үчүн арналган. Атайын жеңилдетилген ставка боюнча (1-3%) 25-40 жыл узак мөөнөттүү насыялоо үчүн арналган. Кадимки фонддон насыя үчүн жеңилдетилген мөөнөт 3-5 жыл, атайын фонддон – эреже катары 10 жыл.

АӨБнын функционалдоонун стратегиялык максаты өнүгүп жаткан өлкөлөрдө жакырчылыкты кыскартуу болуп саналат. АӨБ дагы экономикалык өнүгүүнүн жогорулашы боюнча, адам ресурстарын өнүгүшү, айлана чөйрөнү коргоо жана аялдардын социалдык статусун өзгөртүү программасын аткарууну улантууда, бирок бул максаттар бүгүнкү күндө жакырчылыкты жоюу боюнча программаларды ишке ашырууга кызмат кылат. Саясатты жана мыйзамдуулукту реформалоо, аймактык кызматташтык, социалдык жана жеке менчик секторду өнүктүрүү сыяктуу башка максаттар, негизги стратегиялык максатка жетишүүгө жардам кылат. 2006–жыл убагы менен азия евро аналогуна

айлануучу 13 өлкөнүн аймактарынын акча бирдик акциясын чагылдыра турган, «азия валюта бирдигин» киргизүү чечимин кабыл алган.

Азыркы этапта бир аймактык бөлүм чегинде накта өлкөлөрдүн өсүүсүнө концентрацияны күчөтүү банктын ишкердик өзгөчөлүгү болот. Мисалы, Борбордук Азияда, Борбор – Борбор Азиялык Аймактык Экономикалык Кызматташтык түзүлгөн (БААЭК).

БААЭК программасы аймактык кызматташтыкты күчөтүү аркасында аймакта жашоо деңгээлин жогорулатуу жана экономикалык өсүүнү өнүктүрүү үчүн түзүлгөн. Программаларды ишке ашыруу стратегиясы экономикалык, соода жана транспорт чөйрөсүндө, чек аралык бирге аракетте жылуу үчүн коргоп турган чөйрөгө мамилелеш саясатты өркүндөтүү жана инфраструктураны өнүктүрүү үчүн долбоорлорду каржылоону ишке ашыруу. БААЭК мүчө-өлкөлөр болуп төмөнкү өлкөлөр эсептелет: КЭР (Синцзян-Уйгур Автономиялуу район), Казахстан, Кыргызстан, Тажикистан, Узбекистан, Азербайджан, Монголия, Афганистан.

Кайталоо үчүн суроолор:

1. Эмне үчүн ДВФ жана РӨЭБ эл аралык валюта-насыя уюмдарынын арасында лидерлик орунду ээлейт?
2. Өз ишмердигинде ДВФ кандай зайымчылык каржаттарды колдонот?
3. ДВФ насыя ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүгүн ачып бергиле.
4. РӨЭБнын насыялык операция өзгөчөлүгүн түшүндүргүлө.
5. ЭӨАнын эл аралык валюта мамилесинде ролу кандай?
6. РӨЭБ жана ЭККнын жалпы окшоштуктары жана айырмачылыктары кайсылар?
7. Реканструкциялоо жана өнүктүрүү банкынын ишмердүүлүгүнүн жалпы окшоштуктары жана айырмачылыктары кайсылар?
8. Кыргызстан экономикасында ДВФ жана РӨЭБнын катышуусун мүнөздөгүлө?
9. РӨЭБнын ишмердик спецификасы кайсы?
10. Азия өнүктүрүү банкынын стратегиялык максаты кайсы?

Адабияттар

Негизги:

1. Рахматова М.У. Эл аралык валюта-каржылык жана насыялык мамиле. УМК, Бишкек, 2012
2. Рудый К. В. Эл аралык валюталык, насыя жана каржылык мамиле. М.: Жаңы билим, 2007.
3. Красавина Л. Н. Эл аралык валюта-насыялык жана каржылык мамиле. М.: Каржылы жана статистика, 2006.
4. Алымкулова А.С., Омуркулова Н.М., Эсенгулова Н.А.. /Эл аралык каржы реноктору.: Окуу колдонмо. - Б.: 2012
5. Звонова Е. А., Слепов В. А. Эл аралык каржы рыногу. М.: Магистр, 2007.
6. Валюта саясаты / А.Г. Наговицын. - М. :Сынак,. 2009.

Кошумча:

5. Алферов В. С. Россиянын сырткы карыз рыногу. М.: Каржы жана статистика, 1996.
6. Аганбегян А. Кризис: Россия үчүн балаа жана мүмкүнчүлүк. М.: АСТ басмаканасы, 2009.
7. Башкирова В., Дорофеев В. Кризиске каршы китеп. М.: «Коммерсантъ», БУ 2009.
8. Блант М. Каржылык кризис. М.: АСТ басмаканасы, 2008.
9. Блейн Дж. Каржы рынокторуна анализ. М.: Инфра-М, 1997.
10. Бузгалин А. В. Кризис жөнүндө башкы китеп. М.: Эксмо, 2009.
11. Экономиканы мамилекеттик башкаруу системасында валюталык жөнгө салуу / Крашенинникова В. М. ред. Алдында М.: Экономика, 2003.
12. Вайн С. Глобалдуу каржы кризиси. М.: Альпина Бизнес Букс, 2009.
13. Тышкыэкономиалык соода сөздүгү. М.: Инфра-М, 2006.
14. Валюталык рынок жана валюталык жөнгө салуу: окууколдонмо /. И. Н. Платоновой. М.: ред. астында Каржы академиясы, 1996.
15. Капиталдардын эл аралык рыногуна чыгуу. М.: Морган Стэнли, 1997.
16. Галанов В. А. Шашылыш рыноктун өндүрүштүк каржы инструменти: фьючерстер, опциондор, своптор. М.: Каржы жана статистика, 2002.
17. Гайдар Е. Т. Россияда жана дүйнөдө каржы каатчылыгы. М.: «Перспект» басмаканасы, 2009.
18. Глущенко В. В. Каатчылыка киришүү: каржылык каатчылык жана каатчылыка каршы башкаруу. М.: ИП Глущенко В. В., 2008.
19. Каржы рыногунда банктардын ишмердиги: россиялык практика жана дүйнөлүк опыт / илимий альманах. Красавиной Л. Н. ред. астында М.: Каржы жана статистика, 2007.
20. Звонова Е. А. Азыркы экономикада эл аралык тышкы каржылоо. М.: Экономика, 2000.
21. Звонова Е. А. Дүйнөлүк каржы-экономикалык мамиледе эл аралык валюта фонду М.: РЭА. Г. В. Плеханова атындагы басмакана, 2000.
22. Звонова Е. А. тышкы каржылоо системасы: функционалштыруунун актуалдуу проблемасы, эл аралык мамилелерде орду жана ролу. М.: РЭА. Плеханов атындагы басмакана, 1999.
23. Звонова Е. А., Гришина О. А. Эл аралык каржы рыногун жөнгө салуу. М.: Каржы жана статистика, 2007.
24. Звонова Е. А., Гришина О. А. Эл аралык каржы рыногун жөнгө салуу: теория, практика, инструмент. М.: Инфра-М., 2010, кошумчаланып, оңдолуп 2-басылышы.
25. Звонова Е. А. Тышкы каржылоо: окуу колдонмо. М.: РЭА. Г. В. Плеханова атындагы басмакана, 2004.

26. Звонова Е. А. Каржы жана насыя: дистанттык окуу үчүн окуу колдонмо. М.: РЭА Плеханова атындагы басмакана, 2002.
27. Игонина И. И. Инвестициялар. М.: Магистр, 2008.
28. Кругман П. Улуу депрессиянын кайтышы? М.: Эксмо, 2009.
29. Котелкин А. Т. Эл аралык каржы системасы. М.: Каржы жана статистика, 2004.
30. Львов Ю. И. Банктар жана каржы рыногу. М.: Каржы жана статистика, 2001.
31. Михайлов Д. М. Дүйнөлүк каржы рыногу: тенденцияларжана инструменттер. М.: Сынак, 2000.
32. Моисеев С. Р. Эл аралык валюта-насыялык мамиле. М.: Дело жана Сервис, 2003.
33. Платонова И. Н. Азыркы дүйнөлүк экономикада валюталык жөнгө салуу М.: Каржы академиясы басмаканасы, 1999.
34. Попов А. Каржылык каатчылык 2009. СПб.: Астрель басмаканасы, 2008.
35. Рубцов Б. Б. Дүйнөлүк фондулук рыноктор: азыркы абалы жана мыйзам ченемдүү өсүүсү. М.: Каржы академиясы басмаканасы, 2000.
36. Слепов В. А., Гордиенко В. И. Эл аралык соода эсептери. М.: ФБК-Пресс, 1998.
37. Суэтин А. А. Эл аралык каржы рыногу. М.: Кнорус, 2004.
38. Суэтин А. А. Дүйнө экономикасында каржылык рыноктор. М.: Экономистъ, 2008.
39. Сорнетте Д. Каржылык рыноктогу чачыроону алдын алуу билүү / англ.тилинен которулган М.: И-трейд басмаканасы, 2008.
40. Сорос Дж. Каржы рыногунда жаңы парадигма. М.: «Манн, Иванов и Фербер» басмаканасы, 2008.
41. Савина О. В. Каржы рыногун жөнгө салуу / окуу колдонмо. М.: ИТД «Дашков и К°», 2009.
42. Селезнев А. З. Мамилекеттик карыздар жана тышкы активдер. М.: Инфра-М, 2010.
43. Fabozzi F., Modigliani F. Capital Markets. 3rd ed. N.-Y.: Prentice Hall, 2003.
44. Shapiro A. C. Multinational Financial Management. 8th ed. N.-Y.: John Wiley & Sons, 2006.
45. Valdez S. An Introduction to Global Financial Markets. 5th ed. N.-Y.: Palgrave Macmillan, 2007.

Электронные источники информации:

Сайт Bank for International Settlements: <http://www.bis.org>.

Сайт European Central Bank: <http://www.ecb.int>.

Сайт International Monetary Fund: <http://www.imf.org>.

Сайт International Swaps and Derivatives Association: <http://www.isda.org>.

Сайт The Global Association of Risk Professionals: <http://www.garp.org>.

Сайт The World Bank Group: <http://www.worldbank.org>.

Сайт НБКР: <http://www>.

КР каржы министирлигинин сайты: <http://www.minfin.kg>

**«Эл аралык валюталык-насыялык мамилелер» дисциплинасы боюнча
текшерүү суроолору**

1. Дүйнөлүк валюта системасынын мааниси кандай? Аны кандай элементтер түзөт?
2. Дүйнөлүк валюта системасынын айырмаларын түшүндүрүп бергиле. Алардын артыкчылыгы жана кемчилиги кандай?
3. Азыркы замандагы дүйнөлүк валюта системасынын өнүгүүсүндөгү доллардын негизги ролу эмнеде?
4. Улуттук валюта системасын түзгөн элементтерди айтып бергиле.
5. «Эл аралык жарамдуулук» түшүнүгүнүн маанисин түшүндүрүп бергиле. Анын структурасын түшүндүрүп бергиле.
6. Резервдик валюта деген эмне?
7. Дүйнөлүк валюта системасы биринчи жолу качан түзүлгөн жана анын негизги түзүлүш принциптери кандай?
8. Генуэздик жана Париждик валюта системаларынын окшоштуктары жана айырмачылыктары кандай?
9. Бреттон-Вуддук валюта системасынын түзүлүшүнүн структуралык принциптерин атагыла.
10. Бреттон-Вуддук валюта системасынын кризисти пайда кылганынын себептери кандай?
11. Ямайлык валюталык системасынын Бреттон-Вуддуктан кандай айырмаланат жана бири-бири менен кандай байланышат?
12. Дүйнөлүк валюта системасынын бүгүнкү күндөгү маселелери кандай?
13. Европалык валюта системасын түзүүнүн зарылчылыгы эмнеде?
14. Валютный кризис деген эмне жана азыркы мезгилдеги глобалдуу валюталык кризистин себеби эмнеде?
15. Еврону киргизүүнүн себептери, өзгөчөлүгү жана азыркы маселелери кандай?
16. Валюталык курс деген эмне жана ага кандай факторлор таасирин тийгизет?
17. Валютанын сатып алуу жөндөмдүүлүгүнүн паритети валюталык курска кандай таасирин тийгизет?
18. Валюталык курстар башка товардык баалардан эмнеси менен айырмаланат?
19. Рыноктук валюталык курс официалдуу курстан эмнеси менен айырмаланат?
20. Рыноктук валюталык курс официалдуу валюталык курс менен аябай көп айырмаланышы мүмкүнбү?
21. Валюталык курстун түрлөрүн эсептеп бергиле, алардын мааниси кандай?

22. «Акча» жана «валюта» деген түшүнүктөрдүн ортосунда кандай айырма бар?
23. Алмаштыруу операциясында кайсыл валюта негизги, кайсынысы котировкалануучу болуп эсептелинет?
24. Капиталдын эл аралык миграциясынын процессине кандай факторлор таасирин тийгизет?
25. Вальрастын эрежесинин мааниси эмнеде?
26. Капиталды сыртка алып чыгуунун негизги формалары кандай?
27. Түз жана портфельдик инвестициялардын мааниси жана айырмасы кандай?
28. Портфельдик инвестициялардын кандай түрлөрүн билесинер?
29. Дүйнө жүзүндө капиталдын кыска мөөнөттүк кыймылы үстөмдүк кылабы же узак мөөнөттүк кыймылыбы?
30. Эл аралык насыянын спецификасы кандай?
31. Эл аралык насыялоонун негизги принциптерин атагыла жана түшүндүрүп бергиле.
32. Эл аралык насыя мамилелердин субъекти ким боло алат?
33. Эл аралык насыя кандай функцияларды аткарат?
34. Эл аралык насыянын негизги формаларынын мазмунун айтып бершиле.
35. Эл аралык фирмалык насыянын мазмунун, артыкчылыгын жана кемчилигин айтып бергиле.
36. Фирмалык насыя кандай формаларда берилет?
37. Банктык төлөмдөрдөгү банктык которуулардын колдонуу спецификасын айкындап бергиле.
38. Эсептөөнүн каражаттары катары колдонулган чек менен векселдин спецификасын мүнөздөп бергиле.
39. Ачык счеттогу төлөмдүн өзгөчөлүгү эмнеде?
40. Эл аралык эсептердин бүгүнкү күндө кандай формалары бар?
41. «Эл аралык эсептердин балансы» деген түшүнүктү айтып бергиле.
42. Өлкөнүн төлөм балансы деген эмне?
43. «Активдүү төлөм балансы», «дефициттүү төлөм балансы» деген түшүнүктөрдү түшүндүрүп бергиле.
44. «Төлөм балансынын дебеттик тарабы» деген түшүнүктү мүнөздөп бергиле.
45. «Төлөм балансынын насыялык тарабы» деген түшүнүктү мүнөздөп бергиле.
46. Төлөм балансы менен эсеп балансынын ортосундагы негизги айырмачылыкты айкындап бергиле.
47. Төлөм балансынын структурасын мүнөздөп бергиле.

48. ЭАВФ методикасы боюнча төлөм балансынын статьяларынын классификациясы кандай?
49. Кыргыз Республикасынын төлөм балансынын өзгөчөлүгүн айтып бергиле.
50. Төлөм балансын жөнгө салууда өлкөлөр кандай методдорду колдонушат.
51. Валюта системасын мамлекеттик деңгээлде жөнгө салуу эмне үчүн керек?
52. Валюталык саясаттын түшүнүгүн жана максатын айкындып бергиле. Валюталык саясат жүргүзүүдө мамлекет кандай каражаттарды колдонот?
53. Валюталык саясаттын ар түрдүү формаларынын мазмунун түшүндүрүп бергиле.
54. Улуттук валютанын девальвациясынын жана ревальвациясынын себептерин жана натыйжалардын түшүндүрүп бергиле.
55. Өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн валюталык саясаттарынын кандай өзгөчөлүктөрү бар?
56. Бүгүнкү күндөгү Кыргызстандын валюталык саясатынын өзгөчөлүктөрүн айтып бергиле.
57. Валюталык чектөө деген эмне жана аларды кандай максаттар менен иш жүзүнө ашырышат?
58. Валюталык башкаруу менен валюталык контролдун ортосундагы айырмачылыкты түшүндүрүп бергиле.

СТУДЕНТТИН ЖАЗУУ ИШИ

«Дүйнөлүк экономика» багыты боюнча студенттер үчүн
«Эл аралык валюталык-насыялык мамилелер» сабагынан

СЖИни аткаруу боюнча негизги талаптары

Күндүзгү окуу бөлүмүнүн студенттеринин билминин түзүлүшүнө өз алдынча окуу өбөлгө түзөт. Ушундай окуунун бир бөлүгү болуп – студенттин жазуу иши эсептелет (СЖИ). Бул ишти аткарууда студент теориялык материалдарды өздөштүрөт, өз алдынча иштөө жөндөмдүүлүгүн жакшыртат жана практикада менеджмент илиминин теориялык жактарын колдоно алат.

СЖИ студенттерди текшерүүнүн мугалимдер үчүн куралы болуп дагы саналат. Анын жардамы менен ал студенттин окулган материалдарды кандай кабыл алгандыгын текшрип, каталарын карап, аларды чечүүнүн жолдорун үйрөтөт.

СТУДЕНТТИН ЖАЗУУ ИШИНЕ БОЛГОН ЖАЛПЫ ТАЛАПТАР

СЖИни даярдаганда студент материалды кыска, маанисине жараша бериши зарыл. Ал үчүн төмөнкү эрежелерди колдонуу керек:

1. Окуу планына жараша ар бир студент «Эл аралык менеджмент» курсу боюнча берилген темаларды тандап жазуу ишин аткарышы зарыл.
2. Иштин башында теманын атын жазуу керек. Методикалык көрсөткүч боюнча биринчиден план түзү зарыл. Студент СЖИни даярдаганда ошол планга таянып иштеши керек.
3. СЖИнин баардык беттеринде нумурлар жазылат.
4. Иште берилген таблицалар, графиктер, схемалар, сүрөттөр темасы жараша болуусу зарыл жана алардын баарны катары менен номерлерди коюу керек.
5. Эгерде студент бир булакка таянса, ал булакка көрсөтмө берет.
6. Иштин аягында колдонулган адабияттын аттары берилет.
7. Иштин жалпы колуму 12-15 бет А4 форматында, шрифт 14, 1,5 интервал, TNR ;15-18 болот.

Студенттин жеке ишинин отчеттуулук формасы төмөнкү баллдар боюнча бааланат

1. Баяндама жазуу-20 балл
2. Реферат жазуу-10 балл
3. Аңгемелешүү-10 балл
4. Бир тема боюнча глоссарий түзүү (15 терминден аз эмес)-10 балл
5. Кроссворд же сканворд (20 термин түшүнүктөн аз эмес)-10 балл
6. Аналитикалык баяндама-10 балл
7. Тема боюнча экономикалык терминдердин түшүндүрмө түзүүдөгү котормосу (20 терминден аз эмес)-20 балл

СЖИин аткаруу үчүн темалар жана маалымат булактары окутуучу тарабынан сунушталат:

1. Чыгармачыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү максатында жаңы маалыматтарды алуу үчүн адабияттар жана кошумча булактар менен иштөө жөндөмүнө;
2. Конкреттүү экономикалык (рыноктук) кырдаал боюнча талдоо жүргүзө жана чечим кабыл ала билүү жөндөмүнө;
3. Экономикалык терминдери жана түшүнүктөрдү формулировка кылуу жана аныктоо жөндөмү;
4. Азыркы компьютердик технологияларды өздөштүрүүсү;
5. Экономикалык терминдерди кыргыз тилинде өздөштүрүүсү.

Профессордук-окутуучулар курамы өтүлүп жаткан дисциплинанын мазмунунун өзгөчөлүгүнө жана пландаштырылган көлөмүнө жараша СӨИнин аткарылуучу ишинин көлөмүнүн татаалдыгын, оордугун аныктоо (алмаштырууга) укуктуу.

Студенттин өз алдынча иштөө ишинин темалары:

1. Дүйнөлүк экономиканы глобализациялоо шартындагы валюталык-кредиттик тармактын өнүгүүсүнүн азыркы убактагы тенденциялары.
2. Дүйнөлүк чарба байланышындагы эл аралык валюталык-кредиттик мамилелердин ролу жана мааниси.
3. Азыркы убактагы регионалдык валюталык биригүүнүн негизги багыттары.
4. Азия-Тынч океан регионундагы жана Түштүк-Чыгыш Азия өлкөлөрүндөгү валюталык уюмдардын түзүлүшүнүн оңтойлонткон шарттары жана натыйжалары.
5. Кыргызстан эл аралык валюталык-кредиттик мамилелер системасында.
6. Кыргызстандын валюта системасы.

7. Валюталык курстун заманбап теориялары.
8. Эл аралык валюталык-кредиттик мамилелердин өнүгүүсүнүн азыркы убактагы факторлору жана тенденциялары.
9. АКШ доллары жана анын эл аралык жарактуулукка тийгизген таасири.
10. Глобалдык финансылык кризистен кийинки эл аралык валюталык-кредиттик мамилелерди кайра түзүүнүн заманбап долбоорлорун талкулоо.
11. Бүгүнкү күндөгү эл аралык валюта системасы.
12. Европалык валюта системасы.
13. Эл аралык валюта системасынын түзүлүшү жана өнүгүшү.
14. Көп факторлуу болгон азыркы эл аралык валюта системасынын кризиси.
15. Евро аймагын кеңейтүүнүн маселелери.
16. КР валюталык саясаты жана АКШ доллары.
17. Сомдун конвертациялуулугунун маселелери жана келечеги.
18. Евроуомдун өлкөлөрүндөгү валюталык саясаттын түзүлүшү жана өнүгүүсү.
19. КРдагы валюталык саясат жана валюталык башкаруу.
20. Капиталдын КР чыгуусунун маселелери.
21. КР валюталык текшерүүнүн жана валюталык чектөөнүн негизги чаралары.
22. Рыногу өнүккөн өлкөлөрдөгү валюталык башкаруу.
23. Эл аралык каржы борборлору жана алардын дүйнөлүк валюталык рыноктогу ролу (конкреттүү борбордун мисалында).
24. Банк аралык рыноктогу валюта менен электрондук соодалашуу (ОТС).
25. Дүйнөлүк валюталык рыноктогу валюталык тобокелдер жана аларды камсыздандыруу методдору.
26. Эл аралык мөөнөттүк валюталык операциялар (конкреттүү валюта биржаларынын мисалында).
27. Банктардын валюта операциялары.
28. Валюталык деривативдер.
29. Валюталык опциондорду иш жүзүнө ашыруунун стратегиясы.
30. Арбитраждык валюталык операцияларынын өзгөчөлүктөрү жана алардын аткаруу методдору.
31. Жаңы эл аралык каржылык борборлордун түзүлүшүнүн маселелери жана келечеги.
32. Тышкы соода контракттарындагы коркунучтарды страховкалоодо валюталык операциянын колдонулушу.
33. Дүйнөлүк каржылык кризистин шартында валюта менен мөөнөттүк

соодалашуунун тенденциялары.

34. Глобалдуу каржы кризиси убагындагы эл аралык валюталык рынок.
35. Эл аралык практикадагы негизги капиталды жана обороттук капиталды кредиттөөнүн маселелери.
36. Эл аралык насыялоонун жаңы формаларын колдонуунун максаттары.
37. Азыркы этаптагы дүйнөлүк лизинг рыногунун иштөөсүнүн өзгөчөлүктөрү.
38. Банктын эл аралык операцияларындагы факторингдин колдонулушунун өзгөчөлүктөрү.
39. Азыркы этаптагы форфейтингдик операцияларды жүргүзүүнүн эл аралык практикасы.
40. КР тышкы экономикалык ишкердигин каржылоо тармагындагы эл аралык кредиттик операциясынын өнүгүүсүнүн келечеги.
41. Эл аралык насыялоодогу тобокелчиликтердин түрлөрү: баалоо, страховкалоо жана башкаруу.
42. Эл аралык насыялык мамилелерди заманбап камсыздандыруу системасынын кепилдигинин түрлөрү.
43. Эл аралык насыялык мамилелерди мамлекеттик жөнгө салуу.
44. КР тышкы экономикалык ишкердигин насыялоодогу заманбап формаларын колдонуунун келечеги.
45. Азыркы убактагы мамлекеттер аралык узак мөөнөттүк насыялардын ролу жана мааниси.
46. Экспортту насыялоону мамлекеттик колдоосунун системасы.
47. Ишканалардын тышкы экономикалык ишкердигин тейлөөдөгү банктардын ролу жана мааниси.
48. Азыркы Кыргызстандагы чарбачылык субъектерди эл аралык насыялоо маселелери.
49. Евронасыялык рыноктордун иштөөлөрүнүн өзгөчөлүктөрү жана анын негизги борборлору.
50. Евронасыялык рыногундагы расмий Россиялык карыз алуучулар: карызды төгүү маселелери.
51. Евронасыялык рыногун өнүктүрүүдөгү секьюритизациянын мааниси.
52. Эл аралык насыялык рыногундагы трансулуттук корпорациялардын ролу жана мааниси.
53. КР колдонулуучу тышкы соодалашуу контракттары боюнча гарантиялар.
54. Россиялык коммерциялык банктар менен болгон тышкы соодалашуу

келишимдерин кредиттөө.

55. Валюталык коркунучтар жана аларды тышкы соодалашуу контрактарынан страховкалоо ыкмалары.

56. Тышкы соодалашуу контрактарындагы эсеп формаларын тандоо.

57. Тышкы соодалашуу контрактарындагы аккредитивдин колдонулушу.

58. Тышкы соодалашуу контрактарындагы клирингдик эсептөө.

59. Эки тараптуу жана көп тараптуу клирингдер.

60. Эл аралык банктык эсептөөлөр: иштин заманбап формалары.

61. Эл аралык банктар аркылуу каражаттарды которуу методдору.

62. Дүйнөлүк валюталык жана насыялык рынокторунун регулятору катары болгон

Эл аралык валюталык фонд.

63. Төлөм балансы жана валюталык курс.

64. КР төлөм балансын түзүүнүн методологиялык негиздери.

65. Төлөм балансын чагылдыруудагы Кыргызстандын валюталык абалы.

66. КР төлөм балансын мамлекеттүү башкаруу: азыркы абалы жана маселелери.

67. Дүйнөлүк банк тобунун насыялык саясаты.

68. Карыз алган өлкөлөргө болгон ЭАВФ насыя берүү системасы (өлкөнүн, региондун, өлкөлөрдүн тобунун мисалында).

69. ЕӨРБ түзүүнүн жана ишкеридигинин өзгөчөлүктөрү.

70. Экономикасы өткөөл убагындагы өлкөлөрдөгү ЕӨРБ насыялык-инвестициялык саясаты.

71. Борбордук жана Чыгыш Европадагы өлкөлөрдүн ЭАӨРБ жактан каржыланган долбоорлордун эффективдүүлүгүн анализдөө.

72. Регионалдуу банктык өнүгүүнүн насыялык саясаты.

73. ЭАВФ: глобалдуу каржылык кризистин шартындагы насыя берүүнүн жаңы багыттары.

74. ДБ ишкердигинин жаңы багыттары.

75. Эл аралык эсептөөнүн банкы жана Базель II келишими.

**«ЭЛ АРАЛЫК ВАЛЮТАЛЫК-КРЕДИТТИК МАМИЛЕЛЕР» КУРСУ БОЮНЧА
ТЕСТТИК ТАПШЫРМАЛАРЫ**

1. Резервдик валюта – бул:

- а) башка өлкөлөрдүн ар түрдүү акча бирдиги;
- б) АКШ доллары;
- в) эл аралык интервенцияларда колдонулган валюта;
- г) эл аралык төлөм жана резервдик каражаттардын функциясын аткарган валюта.

2. Эл аралык эсептик валюталар бирдиктери (СДР) төмөнкүлөрдүн кайсынынсы менен тыгыз байланышта:

- а) алтын менен;
- б) валюта кутусу менен;
- в) доллар менен;
- г) бивалюталык кутусу доллар – евро менен;

3. Алтын стандарттын түрлөрү төмөнкүлөр болгон:

- а) алтын монеталык жана алтын слиткалык стандарт
- б) алтын девиздик жана алтын валюталык стандарт
- в) алтын монеталык жана алтын девиздик стандарт
- г) бардык жооптор туура

4. Алтын монеталык стандарт буга чейин салыштырмалуу эффективдүү болгон:

- а) биринчи дүйнөлүк согушка чейин
- б) биринчи дүйнөлүк согуштан кийин
- в) экинчи дүйнөлүк согушка чейин
- г) экинчи дүйнөлүк согуштан кийин

5. Бреттон-Вуддук дүйнөлүк валюта системасы кайсы жылы официалдуу катталган?

- а) 1922-ж.
- б) 1931-ж.
- в) 1944-ж.
- г) 1976-ж.

6. Бреттон-Вуддук валюта системасы убагында орнотулган режим

а) валюта курстарын аныктап бекитүү режим

- б) курстун эркин кыймылда болгон режим
- в) валюта курсунун аралашкан режим
- г) жөнгө салынуучу валюта курсу

7. Ямайлык валюта системасы убагында күчөтүлүп орнотулган режим:

- а) валюта курстарын аныктап бекитүү режим
- б) курстун эркин кыймылда болгон режим
- в) валюта курсунун аралашкан режим
- г) **валюта курсунун режимин мамлекет өзү тандаган**

8. Эл аралык валюта мамилелеринин абалы эмнеден көз каранды?

- а) ТНК-дын ишкердигинен,
- б) **улуттук экономиканын абалынан,**
- в) өлкөлөрдүн ортосундагы мамилелердин мүнөзүнөн,
- г) дүйнөдөгү өнүккөн өлкөлөрдүн саясатынан.

9. Заманбап дүйнөлүк валюта системасы качан пайда болгон?

- а) XX-к 50-жылдарында,
- б) XX-к 60-жылдарында,
- в) XX-к 70-жылдарында,
- г) **XX-к 80-жылдарында.**

10. Дүйнөлүк каржы системасына төмөнкүлөр кирбейт:

- а) калк,
- б) **ТНК,**
- в) мамлекет,
- г) ДВФ.

11. Бирдиктүү европалык валюта ЕВРО кайсы жылы толугу менен накталай акчанын алмашуусуна кирген?

- а) 1999-ж.
- б) 2000-ж.
- в) 2001-ж.

г)2002-ж.

12.Евровалютаны киргизген убакта ЕС мүчө-өлкөлөрүнүн ичинен кайсыл өлкөлөр Еврону киргизгенге каршы чыгып, өздөрүнүн улуттук валютасын калтырууну туура көрүшкөн?

а) Улуу Британия, Дания, Швеция

б) Франция, Германия, Австрия

в) Португалия, Финляндия

г) Испания, Италия

13. Валюта курсу – бул:

а) бир валютанын башка бирөөнө алмашуу мүмкүнчүлүгү;

б) валюта биржасындагы фиксинг;

в) конкреттүү өлкөнүн биржалык курс боюнча алтынга айландырылган акча бирдигинин баасы;

г)бир өлкөнүн башка бир өлкөнүн акча бирдигине айландырылган акча бирдигинин баасы.

14. Валютанын котировкасы – бул:

а) валютанын паритетин түзүү;

б) валюта курсун түзүү;

в) бир валютанын курсун башка бирөөнө фиксациялоо;

г) валютанын алтынга болгон маанисин түзүү.

15. Кросс-курс эмнеден көрсөтүлөт:

а)түз котировкалоодо;

б) түз эмес котировкалоодо;

в) кросс – курсту өзгөчө котировкалоодо;

г) түз жана түз эмес котировкалоодо.

16. Валюталык котировкага төмөндөгү көрсөтүлгөндөрдүн ичинен бирөөнөн башкасынын баары кирет.

а) административдик

б) түз

в) түз эмес

г) кросс

17. Бүгүнкү күндө көптөгөн өлкөлөрдө валюта курсу эмнеге карата аныкталат?

- а) дүйнөлүк соодага катыштык даражасына карата
- б) өлкөнүн экономикасынын өнүгүүсү боюнча
- в) алдынкы өлкөлөрдүн өкмөттөрү тарабынан коюлган курсу боюнча
- г) дүйнөлүк валюта рыногундагы суроо-талап менен сунуштун термелүүсүнө карата

18. Валюта курсунун кандай режимдери бар?

- а) такталган жана туруктуу эмес
- б) такталган жана мамлекеттик
- в) туруктуу эмес жана фискалдуу
- г) административдик жана экономикалык

19. Келечекке карата түзүлгөн валюта курсун башкача кандай айтабыз?

- а) спот
- б) валюта
- в) кросс
- г) форвардык

20. Валюта спот-курсунун түшүнүгү

- а) валюта рыногунун негизги курсу
- б) валютага болгон суроо-талап менен сунуштун катнашы
- в) валютаны тез арада алып келүү курсу
- г) валютага болгон талаптуу курс

21. Көп өлкөлөр тарабынан колдонулган валюта курсунун режими кандай аталат?

- а) туруктуу эмес
- б) фискалдуу
- в) ийкемдүү чектелген
- г) туруктуу

22. Эгерде Кыргызстанда товардын баасы 1,5 эсе көтөрүлсө доллардын сомго болгон курсу эмне болот?

- а) 1,5 эсе төмөдөйт;

- б) өзгөрүлбөйт;
- в) 1,5 эсе көтөрүлөт;
- г) 2 эсе көтөрүлөт.

23. Эгерде Кыргызстандын банкы чет элдик бир валютанын курсун башка бирөөнө рубль котровкасы аркылуу эсептесе, анда кайсы курс жөнүндө сөз болуп жатат?

- а) сатып алуу курсу;
- б) сатуу курсу;
- в) орточо көтөрүлгөн курс;
- г) **кросс-курс.**

24. Валюта курсунун режимин ким коёт?

- а) Эл аралык валюта фонду;
- б) өлкөнүн борбордук банкы;
- в) өлкөнүн мамлекеттик бийлигинин аткаруу органы;
- г) **өлкөнүн мамлекеттик бийлигинин мыйзам чыгаруу органы;**

25. Валюта операцияларынын ичинен көпчүлүккө кеңири тараган түрү.

- а) своп келишимдери
- б) **споткелишимдери**
- в) фьючерстер
- г) опциондор

26. Валюта рыногундагы өзүнүн пайдасын келечектеги валюта курсунун өзгөрүүсүнөн коргоп калуу үчүн сатып алуучу же сатуучу тарабынан колдонулган компенсациялык кыймыл-аракеттер эмне деп аталат?

- а) валюталык келишим;
- б) спекуляция;
- в) **хеджирование;**
- г) биржадан сырткары келишим;

27. Аткарууда форвардык валюта курсу колдонулган келишимди көрсөткүлө:

- а) валюталык арбитраж;
- б) валюталык спот;
- в) валюталык фьючерс;

г) валюталык опцион.

28. Валюталык фьючерске кандай мүнөз туура келбейт?

- а) Контракт стандарттуу аткаруу мөөнөтүн талап кылат;
- б) контракт милдеттүү валюталык тапшырууну талап кылат;**
- в) келишимдер биржалык рынокто түзүлөт;
- г) контракт офсеттик келишим аркылуу жабылышы мүмкүн;

29. Кандай валюталык операцияларда сатып алуучу контракт сатуучуга премия төлөп берет?

- а) валюталык спот;
- б) валюталык опцион;**
- в) валюталык своп;
- г) валюталык арбитраж;

30. Валюта опциондоруна эмне мүнөздүү?

- а) 2 күндүн ичинде валюталык тапшырууга болгон контракт түзүлөт;
- б) келишим болуп жаткан рыноктун курсу боюнча жүзөгө ашырылат;
- в) келишим шашылыш келишим курсу боюнча жүзөгө ашырылат;**
- г) контракт аткаруу үчүн милдеттүү болуп эсептелет.

31. Эмне үчүн XX-к 70-жылдарынын башталышында шашылыш валюта операциялары өнүккөн?

- а) дүйнөлүк валюта системасынын кризиси башталган убак;
- б) валюталык тобокелдерди хеджирлөө зарылчылыгы пайда болгон;
- в) дүйнөлүк каржылык борборлор пайда болгон;
- г) такталган валюта курсунан ийкемдүү валюта курсуна өтүү башталган.**

32. Форварддык валюта курсу эмнеден көз каранды?

- а) эки өлкөнүн ортосундагы проценттик ставканын айырмасынан;**
- б) форварддук рыноктогу сунуш жана суроо-талаптан;
- в) саясаттык жана экономикалык пикирлерден;
- г) форварддык контракттын көлөмүнөн.

33. Валюталык арбитраж – бул :

- а) кийинки контркелишидерди аткаруу менен болгон валютаны сатып алуу (сатуу)**
- б) акча рыногунун операциялары
- в) шашылыш келишимдеринин бир түрү
- г) мындай валюталык келишимдер болбойт

34. Валюта операцияларынын негиги бөлүгүн эмнелер түзөт?

- а) шашылыш жана кассалык операциялар
- б) кыска мөөнөттүү жана орто мөөнөттүү**
- в) депозиттик жана конверсиондук
- г) узак мөөнөттүү операциялар

35. Максаты боюнча капиталдын кыймылы...

- а) түз жана портфельдик инвестициялар түрүндө
- б) кыска мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү
- в) расмий жана жеке
- г) ишкердик жана ссудалык**

36. Ссудалык капиталдын кыймылы эмнеде көрсөтүлгөн?

- а) дүйнөлүк валюта фондунан (ДВФ) кредит алуу**
- б) биргелешип ишкана түзүү
- в) чет элдик компаниянын башкаруу акцияларынын пакетине ээ болуу
- г) түз инвестициялардын чет элдик компанияларга болгон кыймылы

37. Түз инвесторлор үчүн мамлекет...

- а) кошумча салыктарды киргизет
- б) капиталды алып кирүүсүнө чек коёт
- в) капиталды алып чыгуусуна чек коёт
- г) салыктык льготаларды берет**

38. 21 кылымдын башталышындагы капиталдын Эл аралык кыймылынын негизги тенденцияларынын бири болуп ...

- а) Өндүрүүчү өнөр жайга болгон инвестициялардын өсүшү
- б) Азык-түлүктү өндүрүүгө болгон инвестициялардын чукул өсүшү

в) Иштетүүчү өнөр жайга болгон инвестициялардын өсүшү

г) Тейлөө сферасындагы инвестициялардын бат өсүшү

39. Пайдага ээ болуу укугунун кепилдигин тастыктаган капитал салымы жана чет жердеги капитал салымынын объекттин башкарууну жөнгө салуу эмне деп аталат?

а) ТНК

б) чет элдик аласалар

в) инвестициялык климат

г) чет элдик түз инвестициялар

40. Түз инвестицияга ишкананын капиталынын салымынын көлөмү канча болуусу зарыл?

а) 25%

б) 7%

в) 8%

г) 10%

41. Дүйнөлүк сооданын көз карашы боюнча капиталдын эл аралык кыймылы эмнеге алып келбейт?

а) өлкөнүн төлөм балансынын тең салмактуулугунун бузулушуна

б) эмгектин эл аралык бөлүнүшүнүн өнүгүүсүнө

в) жумуш күчтөрүнүн мобилдүүлүгүнүн өнүгүүсүнө

г) эл аралык товар алмашуунун көлөмүнүн көбөйүшүнө

42. Түз чет элдик инвестициянын мааниси.

а) өлкөдөн капиталды алып чыгуу

б) саясий артыкчылыктарды алуу

в) ишкананын ишкердигин текшерүү

г) улуттук мамлекеттин салыктык жеңилдиктерин алуу

43. Түз инвестициянын жактоочулары түз инвестиция жөнүндө мындай деп эсептешет...

а) өкмөттүн чечимине таасирин тийгизет

б) салыкты кыскартууга алып барат

в) жумуш орундарын түзөт

г) жумуш орундарын кыскартат

44. Эл аралык узак мөөнөттүү кредиттин мүнөзүн көрсөткүлө:

а) эл аралык кредиттин көбүрөөк таралган түрү болуп эсептелет;

б) негизги фондду инвестициялоого каралган;

в) узартылышы мүмкүн;

г) айланма каражаттарын каржылоо үчүн колдонулат;

45. Базар экономикасы үчүн эл аралык кредиттин оң ролу эмнеде?

а) кредитор-өлкөнүн конкуренцияга туруктуулугун жогорулатууга каражат катары кызмат кылат;

б) сатуу рыногунда өлкөнүн конкуренттик күрөшүнө кол кабыш боло алат;

в) өлкөлөрдүн ортосундагы «ысык акчаларды» которуштурууга жардам берет;

г) карызы бар өлкөлөрдөгү пайдалуу экономикалык жана саясий режимдерди бекемдөөгө салымын кошот.

46. Капиталды мыйзамдуу экспортто жолуна эмнелер кирбейт?

а) экспорттук пайданы төмөндөтүү

б) еврооблигацияларды чыгаруу жана жайгаштыруу

в) насыялык фирмалардын чет жерде туунду ишканаларды куруу

г) Өкүл банктардагы чет элдик активдердин көбөйүшү

47. Валюта төлөмүн тандоодо кандай фактор таасирин тийгизбейт?

а) валютанын баалуулугунун төмөндөө даражасы;

б) контрактын көлөмү;

в) проценттик ставканын деңгээли;

г) өлкөлүк тобокелдер.

48. Эл аралык факторингдин маңызын кандай абал ачат?

а) финансылык компания товарды сатып алып, аны убактылуу колдонууга берет

б) импортер өзүнүн экспортерун насыя менен камсыз кылат;

в) Эки тарап документтерди көрсөтүү келишиминин төлөмдөрүн сүйлөшүп алышат

г) импортерго финансылык компания карыздык талаптарды сатып алып берет

49. Финансылык лизинге тиешелүү эмес мүнөздү көрсөткүлө:

а) импортердун узак мөөнөттүү насыялоонун түрү болуп эсептелет;

- б) экспортердун узак мөөнөттүү кредиттөөсүнүн түрү болуп эсептелет;**
- в) келишимдин объектин лизинг берүүчү эмес лизинг алуучу тандайт;
- г) келишимди 100%-дыкнасыялоо менен камсыз кылат.

50. Форфейтингге тиешелүү эмес мүнөздү көрсөткүлө:

- а) эсептик ставка карыз берүүчүнүн категориясына жана насылоонун мөөнөтүнө көз каранды;
- б) насыялоонун шарты болуп карызды берилген убакытта бөлүк-бөлүгү менен төлөө;
- в) финансылык компания иштетүүчү документти регресстөө укугу менен сатып алат;**
- г) финансылык компания иштетүүчү документти регресстөө укугу жок сатып алат.

51. Эл аралык банктык насыялар боюнча кандай фактор проценттик ставканын көлөмүнө таасирин тийгизбейт?

- б) банктык комиссиянын саны;**
- в) инфляциянын темпи;
- г) насыяны камсыздоо сапаты;
- д) проценттик ставкалардын түрлөрү.

52. Овердрафт бул:

- а) кардардын агымдагы счетундагы терс баланс
- б) банктын экспортту насыялоо формасы
- в) кардардын счёту аркылуу жоюуга мүмкүн болгон кыска мөөнөттүү насыянын өзгөчө формасы**
- г) кардар менен банктын ортосунда болгон операциялардын баарын эсептеген кардардын банктагы бирдиктүү счёту

53. Лизингдик операциялар булар болуп эсептелет:

- а) лизинг берүүчүгө пайдалуулугу,
- б) лизинг алуучуга пайдалуулугу,
- в) лизинг берүүчүгө да лизинг алуучуга да пайдалуулугу,**
- г) эффективдүү эмес насыялык операция.

54. Лизингдин төмөндөгүдөй түрлөрү бар:

- А) каржылык жана операциялык**

- б) жөнөкөй жана которулуучу
- в) ачык жана жабык
- г) каржалоосу менен жана каржылобоочу

55. Факторингта төмөндөгүдөй түрлөрү бар:

- а) каржылык жана операциялык
- б) ички жана эл аралык
- в) жөнөкөй жана которулуучу
- г) **ачык жана жабык**

56. Форфейтингге эмне мүнөздүү:

- а) узак мөөнөттө төлөө укугу менен көп суммада берилет,
- б) кыска мөөнөттүк тейлөөгө каралган,
- в) иштетүүчү капиталдын айлануусу үчүн колдонулат,
- г) банктар же/жана атайын кесиптештирилген компаниялар төлөнбөөчү рисктерин өздөрүнө алышат.

57. Тышкы келишимдерден келип чыккан төлөм милдеттемелерине (векселдер формасында) регрессдик укугу жок ээ болуу – бул...

- а) **форфейтинг;**
- б) лизинг;
- в) факторинг.
- г) траст.

58. Операциянын түрүн аныктагыла: банктын клиентинин сатып алуучусунан жеткирилген товарга төлөм талаптары:

- а) форфейтинг;
- б) лизинг;
- в) **факторинг.**
- г) траст

59. Накталай эсептөөсүз формаларын туура тандоо эмнеге алып келет?

- а) валюталык тобокелдин күчөшүнө;
- б) **валюталык тобокелдин азайышына;**
- в) валюталык рисктердин күтүлбөгөн кыймылдарына;

г) валюталык рисктердин кезек-кезек менен өзгөрүшү.

60. Эл аралык эсептер эмне үчүн колдонулат:

- а) кредиторлорду акчалай тейлөөдө;
- б) тышкы экономикалык байланыштарда пайда болгон акча боюнча болгон талаптардын төлөмдөрүнүн жана милдеттенмелеринин бардык формаларын жөнгө салууда;**
- в) банктык которууларда;
- г) эл аралык организациялардын ортосунда болгон эсаптерде.

61. Эл аралык эсептердин банктык организациясы үчүн колдонулат:

- а) транснациональдык банктар;
- б) Лондондук кредиторлордун клубунун мүчө-банктары;
- в) банктардын корреспонденттик байланыштары;**
- г) эл аралык кредиттик организациялар.

62. Эл аралык эсептерде артыкчылыгы боюнча колдонулат:

- а) СДР сыяктуу коллективдик валюталар;
- б) алтын;
- в) резервдик валюталар;
- г) валютанын бардык түрлөрү.**

63. Эл аралык валюталардын абалы эмнеден көз каранды?

- а) эл аралык нормативдик актылардан;
- б) улуттук валюта-финансылык мыйзамдардан;
- в) банктык тажрыйбадан;
- г) көп факторлодун жыйындысы.**

64. Нарк валютасынын жана төлөм валютасынын оптималдуулугунан эмне көз каранды?

- а) тышкы соода контрагынын баасына;
- б) контракт боюнча валюта рискинин деңгээлине;
- в) келишимдин валюталык эффективдүүлүгүнө;**
- г) контракт боюнча төлөмдөрдүн көлөмдөрүнө.

65. Эрежеге ылайык эл аралык эсептер:

а) документалдык мүнөзгө ээ;

б) конкреттүү тышкы соода келишимдерине көз каранды эмес;

в) банктык счет боюнча каражаттар кыймылына ээ;

г) эл аралык организациялардын ортосунда каражаттар кыймылын каттайт.

66. Аккредитивдүү эсептердин формалары кандай колдонулат?

а) карызды мөөнөтүндө төлөбөөгө болгон страховкалоо рискинин формалары катары;

б) жеткирүүчүлөр менен сатып алуучулардын ортосундагы туруктуу коммерциялык байланыштарда;

в) качан экспортер менен импортердун банктарынын ортосунда корреспонденттик байланыш түзүлбөгөндө;

г) бир эле жолу жароочу тышкы экономикалык келишимдерде.

67. Аккредитивдик эсеп формасы:

а) өтө эле арзан жана жөнөкөй;

б) аябай татаал жана кымбат;

в) инкассого караганда арзаныраак;

г) чыгымы боюнча эсептөөнүн башка формаларынан айырмаланбайт.

68. Инкассолук эсеп формасы эмне үчүн абдан ыңгайлуу?

а) тейлөө банктары үчүн;

б) экспортерлорго;

в) импортерлорго;

г) кепилдик-банкатарга.

69. Тышкы экономикалык келишимдер боюнча контракттардын кандай шарттары валюталык контрактка тиешелүү?

а) төлөм шарттары;

б) төлөм каражаттары;

в) валютаны кайрадан эсептөө курсу;

г) валюта боюнча мыйзам.

70. Инкассалык эсептөө формаларынын артыкчылыктарын атагыла:

- а) импортер чыныгы жеткирилген товарга төлөйт;**
- б) импортер төлөөдөн баш тарта алат;
- в) экспортер импортерго төлөмсүз эле документерди берүү жөнүндөгү инструкцияны бере алат;
- г) банк импортерго төлөмдөрдү тездетүүгө таасирин тийгизген чыныгы рычагдарга ээ эмес.

71. Төлөм балансы – бул:

- а) эл аралык операциялардын баланстык счёту;**
- б) өлкөнүн доходдорунун сметасы;
- в) бухгалтердик документ;
- г) эл аралык төлөм келишимдери.

72. Тышкы соода балансы:

- а) төлөм балансынан башка түзүлөт;
- б) төлөм балансынын структурасынын бир бөлүгү болуп эсептелет;**
- в) өзүнчө түзүлөт, бирок төлөм балансына кирет;
- г) түзүлбөйт.

73. Агымдагы төлөм балансы – бул:

- а) капиталдардын кыймылынын балансы;
- б) төлөм балансындагы «пропусктар жана каталар» бөлүмү;
- в) соода жана соода эмес төлөм балансы;**
- г) капиталдын кыймылынын балансы жана тышкы соода балансы.

74. Капиталдын кыймылынын жана кредиттин балансы эмнени көрсөтөт:

- а) өлкөгө жеке капиталды киргизүү жана чыгарууну;
- б) жеке жана мамлекеттик капиталдардын киргизүү жана чыгаруу катнашы;**
- в) өлкөнүн инвестициялык позициясын;
- г) өлкөнүн позициясын эл аралык кредитор катары.

75. Төлөм балансы ким тарабынан жөнгө салынат?

- а) Дүйнөлүк банк тарабынан;
- б) Эл аралык финансылык корпорациялар тарабынан;

- в) Эл аралык өнүктүрүү ассоциациясы тарабынан;
- г) Эл аралык валюталык фонд тарабынан.

76. Төлөм балансынын методикасын түзүүдө зарыл болот:

- а) резидентти аныктоо;
- б) резидентти жана келишимди (трансакцияны) аныктоо;**
- в) келишимди түзүү ордун аныктоо;
- г) кредитти жана инвестицияны аныктоо.

77. ЭВФ басылып чыгарылгын өлкөнүн төлөмдөрүнүн балансы жөнүндөгү расмий маалыматтардагы валюта счету:

- а) АКШ доллары;
- б) орточо таразаланган резервдик валютанын корзинасынын курсунун чоңдугу;
- в) өздөштүрүүнүн атайын укуктары (СДР);**
- г) банкноттор.

78. Өлкөнүн төлөм балансынын терс сальдосу эмнеге алып барат?

- а) улуттук валютанын курсунун көтөрүлүшү;
- б) улуттук валютанын курсунун төмөндөшү;**
- в) курстук термелүүдө көрсөтүлбөйт;
- г) күтүлбөгөн натыйжаны түзүүсү мүмкүн.

79. Төлөм балансынын баланстоо анализинин статьясына валютанын калкыма курсунун режимин киргизүү менен:

- а) улуттук валютанын жобосу жөнүндөгү суроого жооп бербейт;**
- б) валюта курсунун бардык туруксуздугун мүнөздөйт;
- в) валюта курсунун кыймылынын прогнозу үчүн негиз боло алат;
- г) валюта курсунун өзгөрүүсүнө толугу менен нейтралдуу.

80. Төлөм балансын баланстоо методуна:

- а) улуттук мүнөз гана тиешелүү;
- б) эл аралык мүнөз гана тиешелүү;
- в) улуттук жана улуттар аралык мүнөз тиешелүү;**
- г) банктар аралык мүнөз.

81. Өлкө төлөм балансынын дефицитин кыскартууну чечти. Бул чечимдин жыйынтыгы кандай болот?

- а) өлкөдөгү инфляциянын деңгээли төмөндөйт;
- б) экономиканын өнүгүү темпи төмөндөйт;
- в) экспорттун азаюусу күтүлөт;
- г) импорттун азаюусу күтүлөт;

82. Төлөм балансынын агымдагы операция жана капиталдын кыймылы жөнүндөгү операциялары боюнча теңсиздикти эмне аркылуу жөнгө салат?

- а) товарларды жана тейлөөлөрдү экспорттоо аркылуу;
- б) товарларды жана тейлөөлөрдү импорттоо аркылуу;
- в) өндүрүү эмгегинин өсүшү аркылуу;
- г) расмий резервдердин өзгөрүүсү аркылуу;

83. Валюта рыногун жөнгө салуунун түз эмес формасына эмне кирет?

- а) валюталык контроль;
- б) валютаны ревальвациялоо;
- в) валюталык интервенциялар;
- г) валюталык чектөөлөр.

84. Валюта рыногун жөнгө салуунун түз формасына эмне кирет?

- а) ачык рыноктогу операциялар;
- б) дисконттук саясат;
- в) девиздик саясат;
- г) девальвацияны.

85. Акчага болгон сунуштун кандайдыр бир деңгээлге өсүшүн камсыз кылган акчанысыялык саясат эмнеге түрткү боло алат?

- а) улуттук валютанын кымбаттоосуна
- б) валюта курсуна таасирин тийгизбейт
- в) улуттук валютанын арзандоосуна
- г) чет элдик валютанын арзандоосуна

86. Валюталык чектөө кийинки максаттарга умтулбайт.

а) өлкөнүн төлөм балансын теңдөө

б) валюта курсун колдоого

в) ишкерлердин валюталык түшкөн акчасын декларациялоо

г) колдогу валюталык баалуулукка көңүл буруу

87. "Валюталык баалуулуктун келишимдерин регламентациялоого багытталган мамлекеттик уюмдардын кыймылы"-бул:

а) валюталык саясат;

б) валютаны жөнгө салуу;

в) валюталык контроль;

г) валюталык чектөө;

88. Агымдагы валюталык саясатты жүргүзүүдө кандай инструменттер колдонулбайт?

а) валюталык интервенция;

б) расмий валюталык резервдерди диверсификациялоо;

в) эл аралык каржылык уюмдарга катышуу;

г) кайра каржылоо ставкасынын өзгөрүүсү.

89. Эгерде борбордук банк пассивдүү төлөм балансында эсеп ставкасын көтөрсө жана ушундай ставканын төмөн болгон жагына капиталды өлкөдөн чыгаруусуна түрткү болсо, анда борбордук банк валюталык саясаттын кандай формаларын колдонот?

а) валюталык интервенция;

б) девальвация;

в) ревальвация;

г) дисконттук.

90. Эгерде акчанын сатып алуу жөндөмдүүлүгү башка валюталарга караганда мызамдуу түрдө жогоруласа, анда акчанын сатып алуу жөндөмдүүлүгүн стабилизациялоонун кандай методу колдонулат?

а) инфляциялык;

б) дефляциялык;

в) девальвациялык;

г) ревальвациялык.

91. Эмне валюталык чектөөнүн максаты боло албайт?

а) валюталык счетторду толугу менен же аз-аздан блокировкалоо;

б) валюта курсун колдоо;

в) агымдагы жана стратегиялык маселени чечүү үчүн мамлекеттин колундагы валюталык баалуулукту концентрациялоо;

г) төлөм балансын теңдөө.

92. Төлөм балансынын агымдагы операциялары менен кандай валюталык чектөөлөр байланышпайт?

а) экспортерлордун валюталык выручкасынын бир бөлүгүн милдеттүү түрдө сатуу;

б) импортерлорго чет элдик валютаны сатууну чектөө;

в) чет элдик кредиторлорду тартууну чектөө;

г) экспорт жана импорт боюнча төлөм мөөнөттөрүн жөнгө салуу.

93. ЭВФ жана Дүйнөлүк банктын тобу ушул валюталык системанын чегинде түзүлгөн:

а) Ямайлык;

б) Генуездик;

в) Бреттон-Вуддук;

г) Париждик;

94. ЭВФ жана Дүйнөлүк банктын тобу:

а) бирдей максатка ээ;

б) ар түрдүү максатка ээ;

в) ар дайым чогуу иш алып барышат;

г) бири-бири менен байланышпайт.

95. Дүйнөлүк банктын тобуна:

а) үч уюм кирет;

б) эки банк кирет;

в) беш уюм кирет;

г) бир банк жана эки инвестициялык фонд кирет.

96. Эл аралык өнүгүү ассоциациясы сунуштаган насыялар:

- а) рыноктук шарттагы;
- б) льготалык шарттагы;**
- в) аралаш шарттагы;
- г) өзгөртүлүп турган шарттагы.

97. Эл аралык финансылык корпорация (ЭФК) кандай жардамдарды көрсөтөт?

- а) мамлекеттерге;
- б) жеке бизнести өнүктүрүүгө;**
- в) өнүгүп келе жаткан өлкөлөргө;
- г) стихиялык кырсыктардын натыйжаларын жок кылууга.

98. Дүйнөлүк банктын тобу...

- а) ЭВФ курамына кирет;
- б) БУУ курамына кирет;**
- в) ЮНКТАД курамына кирет;
- г) автономдук.

99. Эл аралык уюмдардын кредиттерин эмне түзөт?

- а) мамлекеттин тышкы карызы;
- б) ички карыздын бир бөлүгү;
- в) тышкы карыздын бир бөлүгү;**
- г) бардык мамлекеттик карыз.

100. Дүйнөдөгү өлкөлөрдүн суверендик кредиттик рейтингине байкалган таасирин тийгизген Эл аралык финансы-кредиттик мекеме болуп.....

- а) ЕӨРБ эсептелет
- б) Лондондук кредиторлордун клубу эсептелет
- в) ЭВФ эсептелет**
- г) Париждик кредиторлор клубу эсептелет

ГЛОССАРИЙ

АВУАРЛАР – чет өлкөнүн банкында акчаны салуу (учурдагы эесптер, депозиттер)

АЖИО – бекитилген валютанын курсунун үстүнө кошуу. Бул термин валютанын курсун жогорулатууда жана улуттук акча бирдигинин башка валюталарга караганда өсүү баасын аныктоодо колдонулат.

АККРЕДИТИВ – банк өзүнүн банк-корреспондентинде үчүнчү бир жакка аныкталган суммадагы жана мөөнөттөгү насыя ачуу. Аккредитив кредит каражаты эмес, ал төлөө ыкмасы болуп саналат. Ошондуктан аккредитив берген банкта клиенттин эсебинде акча каржаты болуусу зарыл.

АЛТЫН-ТЫЙЫНДЫК СТАНДАРТ – акча системасы, алтын кайрымы менен мүнөздөлөт, алтын монета менен эркин чеканка, **АЛТЫН-КУЙМА СТАНДАРТ** – банкнотторду бекитилген салмактагы алтын куймаларына алмаштыруу акча системасы.

БАНКТЫН АКТИВДҮҮ ОПЕРАЦИЯЛАРЫ – банктын каражаттарын бөлүштүрүү менен байланышкан операциялар.

АРБИТРАЖ – сатуунун жана сатып алуунун баасынын ортосундагы келишпегендиктин негизинде товарларды же финансылык каражаттарды сатуу менен сатып алууну камтыган операция.

АУТРАЙТ – келишимди түзүүчүлөрү аркылуу бекитилген мөөнөттө форвард курсу аркылуу төлөөнү караган жөнөкөй мөөнөттүү валюталык келишим.

БАНКТЫК КРЕДИТ – чарба субъектилерине жана башка жактарга акчалай карызга берилген насыя.

БАРТЕР – жеке келишим аркылуу бекитилген валюта менен эмес, товарлар менен алмашуу процесси.

БРОКЕР – биржада келишимди түзүүдөгү далдал адам. Клиенттин буйругу жана өзүнүн каражатары аркылуу иш жүргүзөт.

ВАЛЮТАЛЫК ИНТЕРВЕНЦИЯ – улуттук валютанын курсунун динамикасын чектетүү максатында чет өлкөнүн валютасын сатып алуу жана сатуу боюнча жасалган максаттык операциялар.

ВАЛЮТАЛЫК СЕБЕТ – валютанын курсун аныктоо же эл аралык жамааттык валютаны аныктоо үчүн чет элдик валютаны котировкалоодо колдонулган улуттук валюталардын жыйындысы.

ВАЛЮТАЛЫК ЧЕКТӨӨ – алтын, улуттук жана эл аралык валюталар ж.б. менен байланышкан операцияларды көзөмөлдөө үчүн колдонулган экономикалык, укуктук. уюштуруучулук ыкмалардын жыйындысы.

«СПОТ» ВАЛЮТАЛЫК ОПЕРАЦИЯЛАР - келишимди түзгөн учурда же 48 сааттын ичинде накта валютаны колдонуу операциялары.

"ФОРВАРД"ВАЛЮТАЛЫК ОПЕРАЦИЯЛАР– келишимдин негизинде телефон же факс аркылуу банктардын жана финансылык ишканалардын ортосундагы мөөнөттүү биржалык эмес валюталык келишим.

ВАЛЮТАЛЫК ТОБОКЕЛ –валютанын баасынын өзгөрүшүнүн негизинде келип чыккан банктар жана ишканалар кезиккен тобокелдер.

ВАЛЮТАЛЫК СПЕКУЛЯЦИЯ – алдын ала валюталык тобокелди кабыл алуунун негизинде ар башка рыноктордо жана убакытта киреше алуу максатында валютаны сатуу операциялары.

КЕЛИШИМДИН ВАЛЮТАЛЫК ШАРТТАРЫ –экспортер менен импортердун ортосунда соода келишиминин же тышкыэкономикалык иш – аракетинин шарттары. Аларга төмөнкүлөр кирет: 1) келишимдин баасынын валютасы; 2) төлөө валютасы; 3) валюталык тобокелдерден коргонуудагы валюталык эскертмелер.

ВАЛЮТАНЫ КОТИРОВКАЛОО–чет элдик валютаны улуттук валютанын курсунда бекитүү.

ВАЛЮТАЛЫК ПАРИТЕТ – валютанын курсунун негизи болуп эсептелген мыйзам тарабынан бекитилген эки валютанын, бүгүнкү күндө валюталык паритет (СДР) өзгөчө өздөштүрүү укугунун негинде бекитилет.

ВАЛЮТАЛЫК КУРС – эл аралык валюта бирдиктеринде же чет элдин валютасында улуттук валютанын чен-өлчөмү. Экономиканын абалы, ар кайсы мамлекеттеги инфляциянын деңгээли, мамлекеттин дүйнөлүк соодадагы орду менен аныкталат.

ВЕКСЕЛЬ – өзүнүн ээсине мөөнөтү келгенде векселди берген адамдан акчаны төлөп берүүнү талап кылуу укугун берген карыз милдетмеси. Жөнөкөй жана жиберүүчү болуп экиге бөлүнөт. Жөнөкөй векселди карыздар берет, жиберүүчүнү болсо тышкы соодага кредит берүүдө колдонулат.

ДЕВАЛЬВАЦИЯ – бир валютанын паритетинин башка валютанын паритетине салыштырмалуу официалдык азайтуу.

ДИЛИНГ – банктын өзүлөрүнүн кызматчылары аркылуу биржада валютаны сатуу жана сатып алуу.

ДИСКОНТ- векселде каралган жана векселди кармаган адамга төлөнгөн акча каражатынын айырмасы.

ЕВРО – Европалык валюталык-экономикалык бирикмесинин мамлекет-мүчөлөрүнүн жалпы валютасы.

КОНТОКОРРЕНТТИК ЭСЕП - өз ара келишимдерди төлөө максатында ишканалар, банктар тарабынан өзүнүн туруктуу клиентине ачылган активдүү эсеп.

КРОСС-КУРС – эки валютанын курсунун үчүнчү валютанын курсуна болгон катнашынан келип чыккан эки валютанын мааниси.

МАРКЕТ-МЕЙКЕР – валютаны сатуу, сатып алуу жана аны менен байланышкан иш-аракеттерди жасаган каржылык уюм.

ДҮЙНӨЛҮК ВАЛЮТАЛЫК СИСТЕМА – эл аралык төлөө ыкмаларын аныктаган институттардын, келишимдердин жыйындысы.

РЕЗИДЕНТ ЭМЕС - чет мамлекетте дайыма жашаган жана турган. Бирок азыркы учурда бир мамлекетте турган баардык жарандар жана юридикалык жактар.

ОПЦИОН –келишимдин негизинде бир жактын экинчи жакка болгон милдеттенмелерин аткарууга же аткарбоого болгон укугу.

ОФФ-ШОР –бир мамлекеттин валютасында резидент эмес жактар менен чет элдин валютасында операцияларды жүргүзгөн дүйнөлүк каржылык борбор.

БАНКТЫН ПАССИВДҮҮ ОПЕРАЦИЯЛАРЫ–банктын каражаттарын мобилизациялоо менен байланышкан операциялар.

РАМБУРЛОО - 1) кайрып берүү, карызды төлөө, чыгымдар; 2) вексель берүүчүнүн ордуна төлөө; 3) үчүнчү жак аркылуу карызды жабуу.

РЕВАЛЬВАЦИЯ - бир валютанын паритетинин башка валютанын паритетине салыштырмалуу официалдык жогорулатуу.

РЕЗИДЕНТ –бир мамлекетте дайыма жашаган жана турган баардык жарандар жана юридикалык жактар.

РЕИНВЕСТИЦИИ –инвестициядан кирешесинин кайталанышы, инвестициядан киреше формасында каражатты кошумча салуу.

ТЫШКЫ КАРЫЗДЫ РЕСТРУКТУРИЗАЦИЯЛОО– карызды жана ал үчүн пайызды төлөө мөөнөтүн узартуу.

СИНДИЦИРДИК КРЕДИТТЕР – бир карыз алган жакка эки же андан ашык кредиторлор-синдикаттартарабынан берилген карыз.

СВОП –форвардык келишим менен "spot" шартындагы келишимдерди өзүнө камтыган валюталык операция. Кандайдыр бир убакыттан кийин сатып алуу милдеттенмеси бар «spot» шартында чет элдин валютасын улуттук валютага сатып алуу.

СПРЭД – кандайдыр бир көрсөткүчтөрдүн айырмасы, мисалы үчүн валюталардын курсунун, баалуу кагаздардын, сатуучу менен сатып алуучунун баасынын ж.б. Спреддин негизинде банк алмаштыруу операциялардын негизинде маржа деп аталган кирешени алат.

ТРАНСАКЦИЯ – кандайдыр бир максатта акча каражатын которуу (анын ичинде чет мамлекетке) боюнча банктын операциялары.

ТРЕЙДИНГ –биржанын сатуу залындагы валютаны сатуу-алуу операциялары.

ФИКСИНГ –Москвадагы банктар арасындагы валюталык биржада Россиянын улуттук банкы аркылуу бекитилген доллардын рубльга болгон курсу.

ФОРВАРДДЫК ОПЕРАЦИЯЛАР–келишим түзүлгөн убактан баштап фикцировкаланган курс боюнча келечекте валюта келип туруучу, келишим негизинде банктар жүзөгө ашырган биржадан тышкары валюталык шашылыш келишим.

ВАЛЮТАЛЫК ФЬЮЧЕРС –сатуучу менен сатып алуучунун ортосунда келечекте валютаны сатуу же сатып алуу бонча түзүлгөн келишим.

ХЕДЖИРЛӨӨ–баланстан тышкары деривативдерди (форварддык, фьючерстик же опциондук келишимдер) сатып алуу аркылуу валюталык тобокелдиктерден сактануу.

ЭКЮ – Европалык валюталык системанын мамлекет-мүчөлөрү 1999-жылдын 1-январына чейин колдонгон эл аралык жамааттык валюта.